

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Rola instytucji
w modernizacji
gospodarstw rolnych***

nr 103

Warszawa 2008

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

***Rola instytucji
w modernizacji
gospodarstw rolnych***

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Rola instytucji w modernizacji gospodarstw rolnych

Autorzy:

dr Bazyli Czyżewski (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

dr Marcin Gospodarowicz

dr hab. Danuta Kołodziejczyk

mgr inż. Danuta Lidke

dr Anna Matuszczak (Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu)

dr Anna Wasilewska SGGW w Warszawie

dr Adam Wasilewski

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2008

Pracę zrealizowano w ramach tematu
**Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ
na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich**
w zadaniu *Instytucjonalne czynniki rozwoju społeczno-gospodarczego
obszarów wiejskich*

Celem opracowania było zdefiniowanie roli instytucji lokalnych w procesie
modernizacji gospodarstw rolnych oraz przeprowadzenie oceny jej wpływu
na ten proces.

Opracowanie komputerowe
mgr inż. Danuta Lidke

Korekta
Krystyna Mirkowska

Redakcja techniczna
Leszek Ślipki

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-60798-75-1

*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0·prefiks·22) 50 54 444
faks: (0·prefiks·22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

Spis treści

Wstęp (<i>Danuta Kołodziejczyk</i>)	7
1. Czym jest modernizacja (<i>Anna Wasilewska</i>)	13
1.1. Wprowadzenie.....	13
1.2. Rys historyczny	14
1.3. Cel, fazy oraz sposoby modernizacji.....	15
1.4. Modernizacja w kontekście wielowymiarowości procesów gospodarczych	19
1.5. Modernizacja w skali mikro	20
Podsumowanie i wnioski.....	25
Literatura	27
2. Instytucjonalne uwarunkowania alokacji zasobów w rolnictwie – ujęcie teoretyczne (<i>Bazyli Czyżewski, Anna Matuszczak</i>)	29
2.1. Pojęcie instytucji w tradycyjnej i współczesnej ekonomii instytucjonalnej	29
2.1.1. Instytucje veblenowskie	29
2.1.2. Instytucje w nowym instytucjonalizmie.....	31
2.2. Struktury instytucjonalne w mechanizmie alokacji zasobów	37
2.3. Oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego na struktury wytwórcze w rolnictwie ...	40
3. Metodologia analizy wpływu czynników instytucjonalnych na alokację zasobów w rolnictwie (<i>Anna Matuszczak</i>)	44
3.1. Analiza intensywności i struktury związków instytucjonalnych gospodarstw rolnych z otoczeniem	44
3.2. Oddziaływanie czynników instytucjonalnych na model gospodarowania w rolnictwie.....	47
4. Zależności między strukturą instytucjonalną a procesem alokacji zasobów w wybranych typach produkcyjnych gospodarstw rolnych w Polsce – wielowymiarowa analiza wariancji (<i>Bazyli Czyżewski</i>)	53
4.1. Skupienia gospodarstw indywidualnych w Polsce ze względu na związki instytucjonalne z otoczeniem	53
4.1.1. Grupowanie według intensywności związków instytucjonalnych (histogram) 53	
4.1.2. Grupowanie według struktury jakościowej związków instytucjonalnych (skupienia Warda)	55
4.2. Współczynniki alokacji zasobów w gospodarstwach rolnych	58
4.3. Założenia wielowymiarowej analizy wariancji (MANOVA)	62
4.4. Analiza wariancji dla gospodarstw w poszczególnych typach produkcyjnych	63
4.4.1. Typ 1 – uprawy polowe – zbożowe, okopowe, oleiste i białkowe.....	63
4.4.2. Typ 2 – uprawy ogrodnicze i sadownictwo	67
4.4.3. Typ 4 – chów i hodowla bydła mlecznego.....	69
4.4.4. Typ 5 – chów i hodowla trzody chlewnej	73
Podsumowanie	76
Literatura	77

5. Relacje rolników z lokalnymi instytucjami wspierającymi gospodarstwa rolne w świetle badań empirycznych (<i>Danuta Kołodziejczyk</i>)	81
Wstęp.....	81
5.1. Lokalne instytucje działające w otoczeniu gospodarstw rolnych	82
5.2. Czynniki determinujące relacje rolników z instytucjami	86
5.3. Źródła ograniczeń współpracy rolników z instytucjami w opinii rolników.....	95
5.4. Obszary aktywności lokalnych instytucji w otoczeniu gospodarstw rolnych.....	98
Podsumowanie i wnioski.....	106
Literatura	107
6. Analiza efektywności wykorzystania kontaktów z instytucjami przez gospodarstwa (<i>Marcin Gospodarowicz</i>)	108
7. Organizacja i zakres oddziaływania sektora publicznego oraz praw własności na modernizację gospodarstw rolnych (<i>Adam Wasilewski</i>)	112
Wprowadzenie.....	112
7.1. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	113
7.2. Ośrodki Doradztwa Rolniczego	116
7.3. Izby Rolnicze.....	123
7.4. Agencja Nieruchomości Rolnych.....	128
7.5. Samorząd terytorialny	129
7.5.1. Samorząd wojewódzki	130
7.5.2. Samorząd powiatowy	139
7.5.3. Samorząd gminny.....	142
7.6. Prawa własności	145
7.7. Współpraca gospodarstw rolnych z instytucjami sektora publicznego.....	148
Podsumowanie i wnioski.....	159
8. Analiza instytucji lokalnych działających w sferze rynku (<i>Marcin Gospodarowicz</i>)	162
8.1. Relacje rolników z instytucjami lokalnymi działającymi w sferze rynku	162
8.2. Znaczenie instytucji finansowych w rozwoju gospodarstw rolnych.....	166
Literatura	176
9. Izby rolnicze w otoczeniu gospodarstw rolnych – studium przypadku (<i>Danuta Lidke</i>)	177
9.1. Kujawsko-Pomorska Izba Rolnicza	177
9.2. Lubuska Izba Rolnicza	178
9.3. Małopolska Izba Rolnicza	178
9.4. Podlaska Izba Rolnicza	179
9.5. Podkarpacka Izba Rolnicza	179
9.6. Świętokrzyska Izba Rolnicza	180
9.7. Warmińsko-Mazurska Izba Rolnicza	180
9.8. Wielkopolska Izba Rolnicza.....	181

Wstęp

W definiowaniu i analizowaniu pojęcia „modernizacja gospodarstw” najczęściej akcentuje się elementy dotyczące nowości technicznych, technologicznych czy organizacyjnych w produkcji rolnej. Mówi się też o tendencji do zwiększania wielkości produkcji i dostosowywaniu profilu produkcji gospodarstw do wymagań rynku, specjalizacji, zmniejszaniu kosztów jednostkowych produkcji, zwiększaniu wydajności, zmianach w zarządzaniu gospodarstwem, podnoszeniu jakości produkcji i ograniczaniu wpływu produkcji na środowisko przyrodnicze.

Tempo i zakres kreowania oraz wdrażania modernizacji w gospodarstwach decyduje obecnie o ich konkurencyjności. W związku z tym modernizacja powinna być główną siłą funkcjonowania gospodarstw rolnych w gospodarce rynkowej.

Polityka gospodarcza od dawna koncentruje się na problematyce modernizacji gospodarstw rolnych. Nigdy jednak ten nacisk nie był tak silny jak obecnie. Przyczyny są następujące:

1. Polska należy do grupy państw – członków UE o dużym znaczeniu rolnictwa w gospodarce kraju, wymagającym daleko idących przemian strukturalnych oraz usprawnienia systemu zarządzania rozwojem rolnictwa. Inaczej mówiąc proces dostosowywania polskich gospodarstw do struktur UE zaktywizował mechanizm ich modernizacji.

2. W Unii Europejskiej następuje reorientacja Wspólnej Polityki Rolnej, w wyniku której będą maleć preferencje dla regulacji polityki rynkowej na rzecz większego wsparcia polityki strukturalnej. Polska ma szansę otrzymać z budżetu UE znaczne środki na wsparcie tej polityki. Polityka strukturalna ma szczególne znaczenie w procesie modernizacji gospodarstw rolnych, ponieważ wspiera pozaprodukcyjne funkcje rolnictwa i zmierza do wykorzystania zasobów wsi bez jednoczesnego zwiększania jej potencjału wytwórczego na potrzeby produkcji rolnej. Finansowe instrumenty tej polityki służą poprawie efektywności podstawowych struktur w rolnictwie – zwłaszcza struktury agrarnej, społeczno-zawodowej i produkcji. Umożliwiają one obniżkę kosztów wytwarzania i zwiększenie pozarolniczych dochodów uzyskiwanych z gospodarstw rolnych.

Modernizacja gospodarstw rolnych jest uwarunkowana wieloma czynnikami o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym. Do pierwszej grupy czynników można zaliczyć np. politykę państwa, Wspólną Politykę Rolną oraz inne instytucje ściśle związane z funkcjonowaniem gospodarstw rolnych oraz stan infrastruktury materialnej i intelektualnej. Drugą grupę tworzą czynniki tkwiące wewnątrz gospodarstwa rolnego (ziemia, zasoby ludzkie i kapitałowe).

Szczególną rolę w tym procesie odgrywa instytucja. Na ogół autorzy nowej ekonomii instytucjonalnej interpretują ją jako zestaw formalnych i nieformalnych zasad wraz z mechanizmami służącymi ich egzekwowaniu. Zapewnia ona swobodę działalności gospodarczej, bezpieczeństwo praw własności i odpowiedni poziom zaufania, tym samym przyczynia się do znajdowania nowych rozwiązań w działalności gospodarstw rolnych. Jest zatem czynnikiem determinującym modernizację gospodarstw rolnych.

Należy zaznaczyć, że modernizacja gospodarstw rolnych w Polsce dokonuje się powoli. Przyczyną takiego stanu są bariery istniejące zarówno po stronie instytucji, jak i w samych gospodarstwach rolnych. Wyrazem dbałości o modernizację gospodarstw rolnych jest konieczność tworzenia nowych oraz usprawnienia już istniejących instytucji lokalnych, które stwarzają ramy i mechanizmy funkcjonowania gospodarstw rolnych i powodują wzrost ich konkurencyjności na rynku rolnym. Przyjęto za autorami pracy następującą definicję instytucji lokalnej: „instytucje lokalne to takie podmioty formalne i nieformalne, które wchodzi w bezpośrednie interakcje z rolnikami, a tym samym kształtują określone warunki funkcjonowania gospodarstw rolnych”¹. W tym kontekście ważna jest nie tylko bliskość organizacji, ale i bezpośredni jej charakter oddziaływania. Dobrze funkcjonujące lokalne instytucje pobudzają aktywność ekonomiczną rolników i kształtują ich mentalność.

W raporcie nacisk jest położony na poszukiwanie takich wzorców interakcji instytucji z gospodarstwem rolnym, które sprzyjałyby procesowi modernizacji gospodarstw rolnych. Główne pytanie dotyczy tego w jakim stopniu proces modernizacji gospodarstw rolnych jest determinowany przez lokalny układ instytucjonalny. Układ ten z kolei powinien sprzyjać również rozwojowi obszarów wiejskich.

Celem niniejszego raportu jest zdefiniowanie roli instytucji lokalnych w procesie modernizacji gospodarstw rolnych oraz przeprowadzenie oceny jej wpływu na ten proces. Ocena jej wpływu na proces modernizacji gospodarstw została przedstawiona poprzez korzyści płynące z renty ekonomicznej i renty politycznej. Z uwagi na trudności przedstawienia wszystkich efektów renty ekonomicznej analiza szczególnie dotyczy alokacji zasobów w rolnictwie, a w przypadku renty politycznej wartości transferów finansowych z UE przeznaczonych na inwestycje w gospodarstwie.

---

¹ A. Czudec, R. Kata, T. Miś, D. Zając, *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 8.

Postawiono tezy badawcze:

- modernizacja gospodarstw rolnych jest powiązana z szerokim zakresem rozwiązań instytucjonalnych, które tworzą warunki do poprawy funkcjonowania gospodarstw;
- im bardziej spójny jest system instytucjonalny tym większe jest prawdopodobieństwo sukcesu modernizacji gospodarstw rolnych;
- na częstotliwość kontaktów gospodarstw rolnych z lokalnymi instytucjami mają wpływ cechy osobowe kierownika gospodarstwa oraz zasoby kapitałowe w gospodarstwie;
- im bardziej odległy od tradycyjnego rolnictwa jest dany typ obszaru wiejskiego, tym bardziej podatny jest na proces modernizacji;
- modernizacja gospodarstw rolnych wpływa na zwiększenie ich konkurencyjności.

Zgodnie z celem pracy przyjęto podstawowe problemy badawcze, takie jak:

- zdefiniowanie, czym jest modernizacja,
- przedstawienie instytucji funkcjonujących w otoczeniu gospodarstwa,
- ocena funkcjonowania lokalnych instytucji w otoczeniu gospodarstw rolnych,
- przedstawienie relacji badanych gospodarstw z instytucjami,
- określenie potrzeb w zakresie wsparcia instytucjonalnego w opinii rolników,
- przedstawienie działań modernizacyjnych w badanych gospodarstwach rolnych,
- wychwycenie kierunków i tendencji zmian działań modernizacyjnych w badanych gospodarstwach rolnych,
- ocena procesów modernizacyjnych w badanych gospodarstwach,
- ocena wpływu instytucji na proces modernizacji badanych gospodarstw rolnych.

Cel poznawczy dotyczy wskazania działań i instrumentów, które powinny być ze strony instytucji oferowane gospodarstwom, aby przyspieszyć proces ich modernizacji.

Uwagi metodyczne

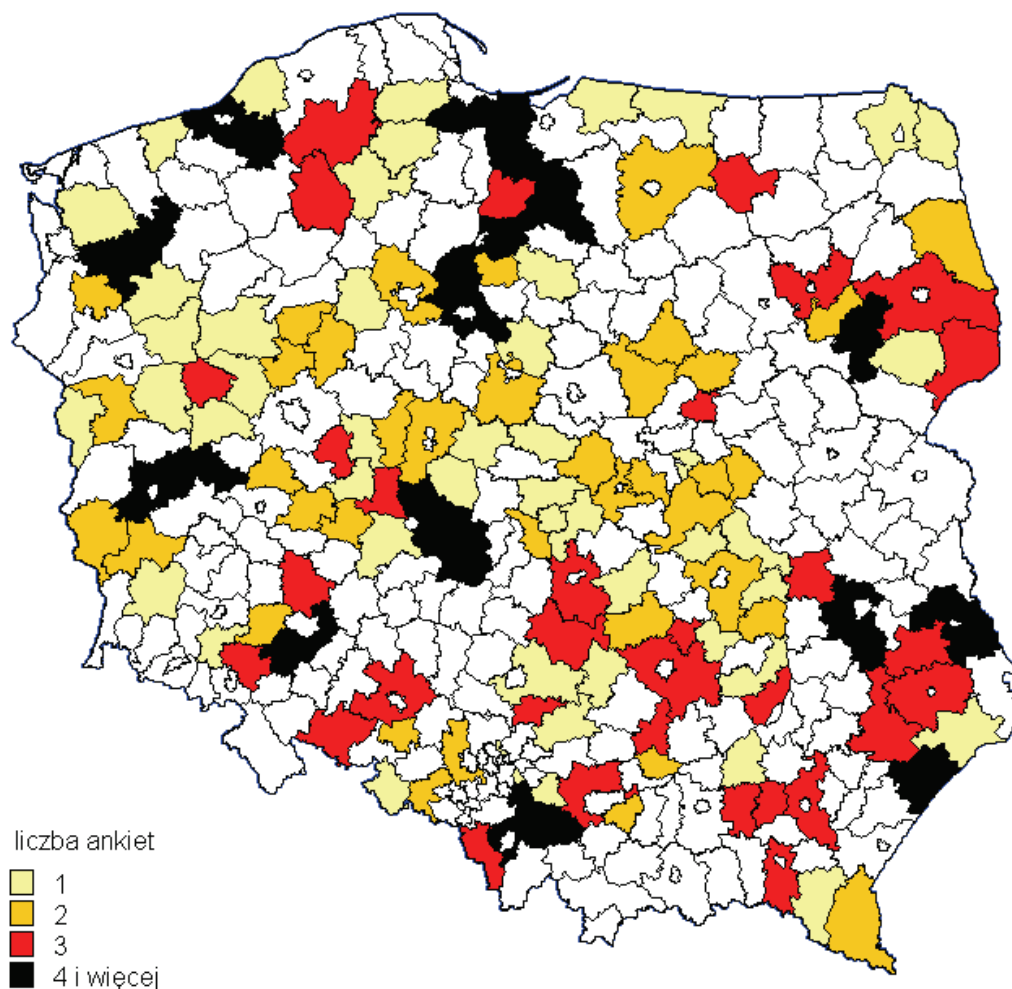
Obszar badań oraz źródła danych

Podstawą analizy był materiał statystyczny pochodzący z badań ankietowych gospodarstw rolnych uczestniczących w Polskim FADN (IERiGŻ-PIB). Badania były prowadzone od czerwca do września 2008 r. Dane statystyczne dotyczą lat 2006-2007. Uwzględniono dane pochodzące z 400 gospodarstw z całego kraju. O wyborze gospodarstw do badań decydowało:

- położeniem regionalne,
- wielkość ekonomiczna,
- typ rolniczy.

Zakres przestrzenny badań obejmuje 143 powiaty położone w 4 makroregionach (Małopolska i Pogórze, Mazowsze i Podlasie, Pomorze i Mazury, Wielkopolska i Śląsk) – po 100 gospodarstw z każdego makroregionu (rys. 1). Analizowano gospodarstwa o różnej sile ekonomicznej i reprezentujące różne typy rolnicze².

Rys. 1. Rozmieszczenie ankietowanych gospodarstw rolnych według powiatów

² Szerzej wybór próby badawczej został przedstawiony w rozdziale II.

Do analizy zjawisk społeczno-ekonomicznych wykorzystano również materiały statystyczne z Banku Danych Regionalnych GUS.

Metody badań

Wykorzystano różnorodne metody badawcze:

- analityczno-syntetyczne, przedstawiające analizę postępowania badawczego;
- ankietowa, wywiad kwestionariuszowy przeprowadzony z rolnikiem;
- gromadzenie statystyki powszechnej (Bank Danych Regionalnych), statystyki gospodarczej (sprawozdania ważnych instytucji działających w otoczeniu rolnictwa);
- statystykę matematyczną (rachunek korelacji, Warda, DEA);
- graficzne – prezentacja wyników (wykresy, rysunki).

Założeniem badawczym było przeprowadzenie wywiadu z kierownikami gospodarstw rolnych. Kwestionariusz ankiety zawierał szereg pytań dotyczących sfery ekonomicznej gospodarstwa, sfery instytucjonalnej i interwencjonizmu.

Znaczenie lokalnych instytucji przedstawiono na podstawie deklarowanych bezpośrednich relacji rolników z tymi instytucjami. W związku z tym przedmiotem badań są lokalne instytucje działające w otoczeniu gospodarstw rolnych w zakresie:

- doradztwa, szkolenia i konsultacji,
- informacji o programach,
- wypełniania wniosków i dokumentów na potrzeby programów unijnych,
- wypełniania wniosków kredytowych,
- sprzedaży produktów i usług,
- wprowadzenia nowych technologii do produkcji,
- przygotowania planów inwestycyjnych, rozwojowych,
- uzyskania certyfikatu,
- powiększania zasobów gospodarstwa – ziemi, kapitału, pracy.

Zakres opracowania

Praca została podzielona na trzy części. W pierwszej przedstawiono rozważania nad pojęciem modernizacji i instytucji w kontekście gospodarstw rolnych, oparte na literaturze przedmiotu i własnych spostrzeżeniach oraz badaniach ankietowych.

Część druga dotyczy postrzegania lokalnych instytucji przez pryzmat bezpośrednich relacji rolników i jest wyłącznie oparta na badaniach ankietowych. Przedmiotem zainteresowania były instytucje działające w otoczeniu

rolnictwa, które poprzez swoje działania wpływają na modernizację gospodarstw rolnych. Analiza instytucji została przeprowadzona na dwóch poziomach:

- form działania,
- form organizacyjnych.

Takie ujęcie dało możliwość w szerokim zakresie ocenić wpływ lokalnych instytucji na proces modernizacji gospodarstw rolnych.

Trzecia część – studium przypadku – przedstawia przykłady działalności izb rolniczych na rzecz gospodarstw rolnych. Przy analizie posłużono się materiałami przesłanymi z 8 Wojewódzkich Izb Rolniczych. Analiza działalności Izb Rolniczych dotyczy 2007 r.

1. Czym jest modernizacja

1.1. Wprowadzenie

Rozwój wsi i rolnictwa jest od wielu lat przedmiotem polityki państwa, a od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej również przedmiotem Wspólnej Polityki Rolnej i Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jednym z celów tej polityki była i jest w dalszym ciągu modernizacja sektora rolnego, obejmująca m.in. modernizację gospodarstw rolnych. Pojęcie „modernizacja” nie zostało jednak precyzyjnie zdefiniowane przez sferę polityki. Powszechnie identyfikowano je z działaniami na rzecz unowocześniania, ale wiązano również z takimi zagadnieniami jak restrukturyzacja i inwestycje. Nie było wyraźnego rozgraniczenia pomiędzy tymi procesami.

Konsekwencją braku definicji może być zawężenie działań modernizacyjnych na rzecz gospodarstw rolnych wyłącznie do zmian technik lub technologii produkcji. Ponadto natężenie procesu inwestycyjnego może zostać wykorzystane jako wskaźnik charakteryzujący przebieg procesów modernizacyjnych. Z przeprowadzonych badań wynika jednak, że takie podejście daje dość ograniczony obraz przebiegu modernizacji rolnictwa, a zwłaszcza gospodarstw rolnych. Wymierną konsekwencją tego zjawiska może być dystrybucja środków finansowych na działania, które nie doprowadzą do modernizacji gospodarstw, pomimo że taki był ich cel.

Pojawia się więc uzasadniona potrzeba wyjaśnienia pojęcia „modernizacja” oraz określenia jej czynników i barier. Praktyczne działania na rzecz modernizacji gospodarstw rolnych powinny być bowiem ukierunkowane na likwidację jej barier. W związku z powyższym w opracowaniu dokonano przekrojowego przeglądu literatury przedmiotu i ustawodawstwa w celu wyznaczenia właściwości modernizacji, które powinny być uwzględniane przy formułowaniu działań i opracowywaniu instrumentów wykorzystywanych do jej osiągnięcia. Pierwszym etapem było ogólne przedstawienie rysu historycznego wybranych procesów modernizacyjnych i związanej z tym ewolucji samego pojęcia modernizacji. Następnie przeprowadzono studia dokumentacji w zakresie wielowymiarowości podejścia do analizy procesów modernizacyjnych. Ostatnią fazą badań było określenie zróżnicowania koncepcji modernizacji zachodzącej na poziomie mikro, tj. przedsiębiorstwa lub gospodarstwa rolnego.

1.2. Rys historyczny

Termin „modernizacja” jest, mówiąc najogólniej, synonimem wszystkich rodzajów postępowej zmiany społecznej, w której społeczeństwo porusza się wzdłuż pewnej przyjętej skali postępu. W tym ujęciu pojęcie modernizacji może mieć zastosowanie do wszystkich okresów historycznych, a przykładem modernizacji może być wyjście z jaskiń i zbudowanie pierwszych schronień, zastąpienie furmanek samochodami czy maszyn do pisania komputerowymi edytorami tekstów [Sztompka, 2005].

Drugie znaczenie modernizacji jest związane z zespołem społecznych, politycznych, ekonomicznych, kulturowych i mentalnych przekształceń zachodzących na Zachodzie od XVI wieku, osiągających szczyt w wiekach XIX i XX. W jego skład wchodzi procesy uprzemysłowienia, urbanizacji, racjonalizacji, biurokratyzacji, demokratyzacji, rozkwit kapitalizmu, upowszechnianie się indywidualizmu i motywacji do osiągnięć, apoteoza rozumu i nauki. Modernizacja w tym znaczeniu oznacza proces dochodzenia do nowoczesności, zbliżania się do określonego, zlokalizowanego historycznie syndromu instytucjonalnego, organizacyjnego i odnoszącego się do procesu, przez który przechodzi społeczeństwo tradycyjne lub przedtechniczne, kiedy przekształca się w społeczeństwo, charakteryzujące się technologią maszynową. W tym okresie modernizacja wyróżnia się również racjonalnymi i świeckimi postawami oraz znacznym różnicowaniem struktur społecznych [O’Connell, 1976].

W trzecim, najbardziej precyzyjnym rozumieniu, terminu „modernizacja” używa się do opisu wysiłków podejmowanych przez zacofane i słabo rozwinięte społeczeństwa, aby dogonić wiodące, najbardziej rozwinięte państwa, współistniejące z nimi w tym samym okresie historycznym w ramach społeczeństwa globalnego. W zależności od podejścia do zmian społecznych używane są pojęcia: modernizacji, neomodernizacji i teorii konwergencji.

Teorie modernizacji i konwergencji powstały po II wojnie światowej. Zostały one sformułowane w odpowiedzi na powstający wówczas podział społeczeństwa na trzy oddzielne „światy”:

- Pierwszy Świat, do którego należały rozwinięte społeczeństwa przemysłowe Europy Zachodniej i USA, Japonia oraz uprzemysłowione kraje Dalekiego Wschodu;
- Drugi Świat, czyli autorytarne kraje socjalistyczne, zdominowane przez Związek Radziecki; modernizacja dokonała się w nich na skutek procesu wymuszonego uprzemysłowienia odbywającego się przy wielkich kosztach społecznych;

- Trzeci Świat – społeczeństwa postkolonialne Południa i Wschodu, poważnie zacofane i często tkwiące jeszcze głęboko w erze przedindustrialnej.

Klasyczne teorie modernizacji skupiały się na kontraście między Pierwszym i Trzecim Światem, natomiast punktem zainteresowań teorii konwergencji (również powstałej nieco później teorii transformacji postkomunistycznej) były różnice pomiędzy Pierwszym i Drugim Światem.

1.3. Cel, fazy oraz sposoby modernizacji

Teorie procesu modernizacji różnią się pomiędzy sobą określeniem punktu dojścia (celu), do jakiego dąży modernizacja, określeniem poszczególnych faz, przez które należy przejść dochodząc do celu oraz określeniem sposobu jego osiągnięcia.

Ponieważ proces modernizacji jest ściśle związany z przejściem od tradycyjizmu do nowoczesności, należy określić cechy charakterystyczne dla tych społeczeństw oraz mechanizmy umożliwiające osiągnięcie „stanu wyższego”. Stan pierwotny społeczeństwa tradycyjnego jest określany jako efekt małej podatności ludzi i instytucji na zmiany. Teoretycy modernizacji twierdzą, że najpilniejszym zadaniem w sytuacji gdy chcemy doprowadzić do zmian jest uruchomienie immanentnych mechanizmów rozwoju. Koncentrują się więc na zagadnieniach i warunkach koniecznych dla „startu” do nowoczesności, który to ma rozpocząć proces wzrostu samoczynnego, przyśpieszanego niekiedy dzięki dopływom kapitałów zagranicznych, kumulacji innowacji, pożyczkom i subwencjom [Szentés, 1974]. W literaturze zwraca się uwagę na termin „mobilizacja” obejmujący proces mobilizacji społecznej i politycznej [Szczepański, 1989]. Mobilizacja społeczna polega na przygotowaniu i gotowości społeczeństwa do zmiany ustalonego porządku społecznego bądź ekonomicznego i zastąpienia go innym, lepszym lub efektywniejszym. Może się ona dokonywać albo spontanicznie i żywiołowo, albo w efekcie mobilizacji politycznej lub współdziałania obu tych czynników [Rudebeck, 1979]. Polityczna mobilizacja wiąże się najczęściej z istnieniem i działalnością grup ludzi, rządów, elit władzy, parlamentów, grup nacisku, elit partyjnych zmierzających do uzyskania poparcia mas dla formułowanych programów społecznych, gospodarczych i politycznych. Mobilizacja polityczna i społeczna powinny się zatem wspierać oraz wzajemnie przyśpieszać. Można więc stwierdzić, że procesom modernizacji towarzyszy zawsze określony poziom „społecznej mobilizacji”, od którego zależy tempo zmian. Za wskaźniki społecznej i politycznej mobilizacji przyjmuje się między innymi: wzrost ruchliwości społecznej, pewien postęp urbanizacji, przy-

najmniej niewielki wzrost poziomu skolaryzacji i upowszechnienia oświaty oraz pozytywną ocenę nowoczesnej technologii. Pośrednim wskaźnikiem może być również dostępność dóbr konsumpcyjnych oraz odchodzenie od zawodów rolniczych. W skali sektora rolnego może to być spadek liczby zatrudnionych w przeliczeniu na hektar użytków rolnych. Wskaźniki te są również korelatami pozwalającymi odczytać lub prognozować skutki przemian modernizacyjnych.

Rozpatrując procesy modernizacji należy zawsze zadać pytanie o cel, do osiągnięcia którego powinno dążyć społeczeństwo. W tym kontekście modernizacja została zdefiniowana na trzy sposoby. W ujęciu historycznym jest ona synonimem westernizacji lub amerykańizacji. Postrzegana jest jako ruch w kierunku określonych, zlokalizowanych w czasie i przestrzeni społeczeństw. Modernizacja jest tu całkowitym przekształceniem tradycyjnego, przednowoczesnego społeczeństwa w takie formy technologii i związanej z nimi organizacji społecznej, które charakteryzują zaawansowane, zamożne i stosunkowo stabilne politycznie narody Świata Zachodniego [Moor, 1963]. Jest ona procesem zmiany w kierunku tych typów społecznych, ekonomicznych i politycznych systemów, jakie rozwijały się w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej od XIX wieku i później rozprzestrzeniły na inne państwa europejskie, a w XIX i XX wieku na państwa Ameryki Południowej, Azji i Afryki [Eisenstadt, 1966].

Nieco inne spojrzenie cechuje modernizację w ujęciu relatywistycznym. Definicje te nie przywołują dokładnych parametrów przestrzennych lub czasowych, ale skupiają się na istocie procesu, niezależnie od tego kiedy i gdzie on zachodzi. Modernizacja oznacza celowe naśladowanie standardów, uznanych za nowoczesne przez całą populację. Wzorców dostarczają jej oświecone segmenty lub elity rządzące. „Epicentra” nowoczesności nie są jednak ustalone raz na zawsze, ale zmieniają się w toku historii. Tiryakian [1985] wskazuje na zmiany punktów odniesienia od „społeczeństw rozsadników” w Grecji i Izraelu, przez antyczny Rzym, Europę Północną i Północno-zachodnią w średniowieczu, rozkwit Stanów Zjednoczonych i obecnie przesunięcie w kierunku Dalekiego Wschodu, krajów leżących nad Oceanem Spokojnym, a być może w przyszłości z powrotem do zjednoczonej Europy.

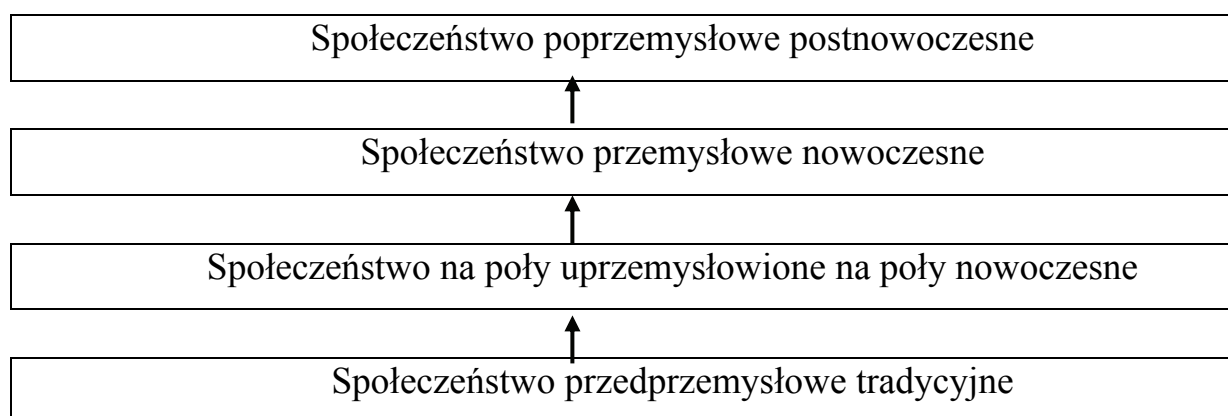
Najbardziej konkretne są pod tym względem definicje analityczne – podjęto w nich próbę wyznaczenia wymiarów nowoczesnego społeczeństwa, skupiając się na aspekcie strukturalnym lub psychologicznym, kreśląc typ osobowości „charakterystyczny” dla społeczeństw nowoczesnych. Smelser [1973] opisuje modernizację jako złożone, wielowymiarowe przejście, obejmujące sześć dziedzin:

- Sferę ekonomii, w której modernizacja oznacza zakorzenienie technologii w sferze naukowej, przejście od produkcji rolnej na własne potrzeby do

- rolnictwa komercyjnego, zastąpienie siły ludzi i zwierząt energią nieożywioną i produkcją maszynową, rozprzestrzenianie się form miejskich i koncentrację przestrzenną siły roboczej;
- Sferę polityczną, gdzie modernizacja wiąże się z przejściem od władzy plemiennej do systemów władzy opartych na prawie wyborczym, reprezentacji, partiach politycznych i demokracji;
  - Sferę edukacji, w której proces modernizacji pociąga za sobą likwidację analfabetyzmu i wzrastający nacisk na wiedzę, wyuczone zdolności i kompetencje;
  - Sferę religijną, w której modernizacja oznacza sekularyzację (zeświecczenie);
  - Sferę rodzinną – modernizację oznaczającą mniejszą rolę więzów krwi i większą specjalizację funkcjonalną rodziny;
  - Sferę stratyfikacji, gdzie modernizacja oznacza nacisk na wyróżnianie warstw w społeczeństwie na podstawie mobilności i indywidualnych osiągnięć, a nie cech przypisanych jednostce.

Kolejne zagadnienie wiąże się z etapami rozwoju społecznego wyznaczonymi w teorii modernizacji [Szczepański, 1989]. Według twórców tej teorii, istnieje z jednej strony faktyczna opozycja między społeczeństwem nowoczesnym a społeczeństwem tradycyjnym, z drugiej natomiast – charakterystyczne continuum, którego końcami są wymienione typy społeczeństw. Badacze uzupełniają te fazy o rozmaicie określone społeczeństwo pośredniego typu (rys. 1).

Rysunek 1. Uniwersalny schemat rozwoju modernizacyjnego

Źródło: M.S. Szczepański, 1989. *Modernizacja. Rozwój zależny. Rozwój endogeny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego. Uniwersytet Śląski. Katowice*

Według większości teoretyków modernizacji, każde społeczeństwo w drodze do nowoczesności musi przejść pewne konieczne (i dlatego naturalne) etapy rozwoju, społeczeństwa różnią się pomiędzy sobą szybkością przemian oraz występowaniem efektów, które im towarzyszą w postaci dramatów i kon-

fliktów. Przyczyną zróżnicowania są odmienności kulturowe, polityczne i ekonomiczne.

Rozwój związany z przechodzeniem pewnych stadiów utożsamiany jest z jednoliniowym procesem ewolucji, zgodnie z którym modernizacja jest samopodtrzymującym się procesem zachodzącym sam z siebie, któremu mają podlegać wszystkie społeczeństwa przechodzące od mniej do bardziej rozwiniętych „światów”. Zakładano bowiem, że [Sztompka, 2005]:

- Zmiany mają charakter unilinearny (jednostronny), w związku z czym słabiej rozwinięte społeczeństwa muszą podążać tą samą ścieżką, którą już wcześniej przemierzyły społeczeństwa bardziej rozwinięte, powtarzając te same kroki, albo pozostając na niższym stopniu tych samych schodów;
- Zmiany są nieodwracalne i nieuchronnie zmierzają ku nowoczesności oraz ku wspólnemu dla wszystkich ostatecznemu celowi procesów rozwojowych, który to cel identyfikowano z uprzemysłowionymi, kapitalistycznymi, demokratycznymi społeczeństwami Zachodu;
- Zmiany mają charakter stopniowy i narastający, a zachodzą w spokojny, pokojowy sposób;
- Proces modernizacji wiąże się z przejściem przez kolejne stadia, np. „tradycyjne – przejściowe – nowoczesne”;
- Istotne znaczenie w procesie modernizacji mają endogenne, immanentne przyczyny, które stanowią siłę napędową zmian w terminach strukturalnego i funkcjonalnego różnicowania, doskonalenia adaptacyjnego i podobnych pojęć o proveniencji ewolucjonistycznej;
- Procesy modernizacji charakteryzuje progresywizm, co oznacza, że prowadzą one do powszechnej poprawy jakości życia społeczeństw oraz polepszania kondycji człowieka.

Teza o jednoliniowym rozwoju wszystkich społeczeństw była jednak przez niektórych badaczy odrzucana. Podkreślali oni pluralizm dróg rozwojowych i specyfikę ewolucji w poszczególnych krajach czy nawet regionach.

Istniały pewne odstępstwa od ewolucjonistycznego podejścia w teorii modernizacji od początku jego istnienia. W przeciwieństwie do spontanicznej tendencji wyłaniającej się „oddolnie”, modernizacja była postrzegana jako proces inicjowany i kontrolowany „odgórnie” przez oświecone elity polityczne, które były zdecydowane wyrwać swoje kraje z zacofania za pomocą celowych, zaplanowanych działań. Wzorcem, do którego dążono, stawały się z reguły najbardziej rozwinięte społeczeństwa zachodniego, kapitalistycznego świata. W tym kontekście modernizacja oznacza więc proces naśladowania, przeszczepiania do swojego kraju wzorów i produktów stanowiących osiągnięcia innych krajów [Chodak, 1973].

W zależności od teorii wyjaśniających proces modernizacji możemy więc wyróżnić różne mechanizmy ich działania. Biorąc pod uwagę teorię ewolucjonistyczną, zakładającą, że zmiany są nieuchronnym, naturalnym procesem, który może być wyłącznie okresowo przyhamowany lub wstrzymany, głównym zagadnieniem staje się odkrycie czynników, które wstrzymują wzrost słabo rozwiniętych społeczeństw. W związku z tym, zadaniem polityki jest poszukiwanie sposobów ich usunięcia. Założeniem jest tu przekonanie, że społeczeństwa przejdą proces modernizacji, jeśli tylko nie będzie im się w tym przeszkadzać. Zjawisko modernizacji jest więc zjawiskiem spontanicznym, powstającym oddolnie. Warunkiem koniecznym modernizacji jest współistnienie różnorodnych społeczeństw, z których te na niższym poziomie muszą się zmodernizować albo zginąć. Zmiany mogą zachodzić stopniowo, rozwijać się oddolnie, ale zachodzą wówczas bardzo powoli. Można je przyspieszyć, jeżeli oświecone elity „odgórnie” wprowadzą modernizujące reformy, łącząc je z edukacją społeczeństwa uświadamiającą korzyści płynące z nowoczesności. Świadomość taka może rozwinąć się spontanicznie, kiedy ludzie za sprawą „efektu demonstracji” dostrzegą wyższy standard życia, dostatek i wolność osobistą panującą w bardziej nowoczesnych społeczeństwach. Efekt ten może być doświadczany bezpośrednio (warunkiem jest istnienie środków komunikacji, rozwój turystyki, podróże biznesowe) lub pośrednio – poprzez media i telekomunikację.

1.4. Modernizacja w kontekście wielowymiarowości procesów gospodarczych

Idea modernizacji może być postrzegana na różne sposoby, w zależności od profesjonalnego podejścia. W sferze ludzkiej psychiki modernizacja oznacza wzrost indywidualnej podatności na zmianę i innowacje, pragnienie osiągnięcia, rezygnację z praktyk magicznych, racjonalne tłumaczenie świata oraz wzrost empatii, czyli możliwości wczuwania się w rolę „nowoczesne” [Szczepański, 1989].

Psychologiczne teorie modernizacji skoncentrowane są głównie na próbach identyfikacji osobniczych i osobowościowych czynników rozwoju. Psychologowie starają się ustalać rejestry cech „człowieka nowoczesnego”, których powszechna obecność w społeczeństwie przyspiesza wzrost i rozwój. Do najważniejszych cech osobowościowych ludzi nowoczesnych zaliczono m.in. [Inkeles, Smith, 1984]: otwartość na nowe doświadczenia, gotowość do świadomej akceptacji zmiany społecznej oraz możliwość wyrażania opinii w sprawach dotyczących nie tylko najbliższego otoczenia, ale również dziejących się daleko poza nim. Istotne znaczenie ma zdolność człowieka do zbierania informacji o faktach i umiejętność wykorzystania wiedzy w podejmowanych działaniach. Czynnikiemami modernizacji w tym wymiarze są również:

- wiara w możliwości człowieka,
- odrzucenie fatalistycznego przekonania o wszechwładności sił przyrody,
- skłonność do kalkulacji, wynikająca z przekonania, iż świat jest „policzalny”, a wiele zjawisk można z powodzeniem przewidywać,
- wysokie aspiracje oświatowe oraz zawodowe,
- uniwersalizm i optymizm w postępowaniu.

Twórcy socjologicznych teorii modernizacji zainteresowani są z kolei wpływem czynników pozaindywidualnych i pozaekonomicznych na wzrost gospodarczy. Według nich, modernizacja prowadzi do zmian w zakresie:

- odgrywania ról społecznych,
- ewolucji instytucji i ich funkcji,
- przemian systemów rodzinnych i więzów pokrewieństwa,
- przekształceń struktur rodowych oraz plemiennych w warstwowe i klasowe.

W sferze kulturowej proces modernizacji wyraża się natomiast w postępującej sekularyzacji, osłabieniu tradycyjnych elit kulturalnych, rozpowszechnianiu pisma i wykształcenia świeckiego oraz w powstawaniu grup inteligencji. Za widoczny znak modernizacji w tym zakresie przyjęto ekspansję środków masowego przekazu, której towarzyszy wzrost umiejętności korzystania z mass mediów.

W sferze politycznej z kolei modernizację cechuje: rozwój zróżnicowanych struktur władzy, ich ról i instytucji oraz rozszerzanie zakresu działalności centrów organów prawnych, administracyjnych, parlamentarnych i partyjnych. Oznacza to jednocześnie osłabienie roli elit tradycyjnych, władców i wodzów oraz związanych z nimi instytucji.

Na płaszczyźnie ekonomicznej modernizacja prowadzi do eliminacji gospodarki naturalnej na rzecz pieniężnej oraz do uczynienia z pracy ludzkiej towaru, w wyniku czego następuje zróżnicowanie aktywności gospodarczej. Modernizacja jest powiązana z rozwojem kapitałochłonnych technologii, nowych metod transportu i komunikacji oraz powstaniem najnowocześniejszych jednostek działalności gospodarczej, zakładów przemysłowych, banków, biur, itp.

1.5. Modernizacja w skali mikro

Słowo modernizacja pochodzi od francuskiego słowa *moderne* – nowoczesny³. Wyznacza ona kierunek działalności, by tworzyć rozwiązania nowe, nacechowane nowoczesnym podejściem do wszystkiego co związane jest z pozytywną działalnością człowieka. Ponadto pojęcie modernizacji jest często roz-

---

³ *Słownik języka polskiego PWN*, 1997, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

szerzane o uwspółcześnianie. Nieco inny charakter ma modernizacja w ujęciu „modelowym”. Oznacza ona wymianę starego potencjału wytwórczego na nowy, gwarantujący wyższą wydajność pracy, lepszą jakość produktów, eliminację prac najcięższych i w efekcie – większą sprawność funkcjonowania gospodarstwa. Z kolei „Encyklopedia popularna PWN”⁴, hasło modernizacja definiuje jako unowocześnianie przedsiębiorstw i zakładów, polegające na wprowadzaniu nowoczesnych maszyn, urządzeń, środków transportu oraz nowoczesnych metod wytwarzania i organizacji pracy, zapewniających wyższą wydajność.

W „Encyklopedii ekonomiczno-rolniczej”⁵ modernizację określono jako procesy związane z doskonaleniem trwałych środków produkcji w gospodarstwach rolnych. Modernizacja jest w tym ujęciu następstwem postępu technicznego, technologicznego i organizacyjnego w produkcji rolniczej. Proces modernizacji należy rozpatrywać jako zespół działań trwale powiązanych ze sobą, a decyzje o celowości modernizacji danego środka produkcji należy podejmować na podstawie rachunku ekonomicznego obejmującego zakres jego oddziaływania. „Słownik biznesu” definiuje natomiast **modernizację** jako wprowadzenie ekonomicznie efektywnych zmian dostosowujących realizowane procesy czy ich elementy do osiągnięć światowego postępu technologicznego⁶.

Modernizacja może być jednak rozpatrywana w różnych aspektach. Można bowiem mówić o modernizacji pojedynczych środków trwałych stanowiących zasoby gospodarstw (przedsiębiorstw) produkcyjnych. Pojęcie modernizacji w przypadku jednostkowych środków trwałych znalazło się – obok przebudowy, rozbudowy i rekonstrukcji – w Ustawie o rachunkowości⁷, jako jedna z możliwości dokonywania ulepszeń środków trwałych. Aby środek trwały został uznany za ulepszony, poniesione nakłady muszą spowodować wzrost wartości użytkowej w stosunku do wartości z dnia przyjęcia środków trwałych do używania, mierzonej w szczególności okresem używania, zdolnością wytwórczą, jakością produktów uzyskiwanych za pomocą ulepszonego środka trwałego i kosztami eksploatacji lub innymi miarami. Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych⁸, podobnie jak ustawa o podatku dochodowym od

---

⁴ *Encyklopedia popularna PWN*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1985.

⁵ *Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1984, s. 440.

⁶ *Słownik Biznesu*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa 2007.

⁷ Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości (tekst jednolity Dz. U. z 2002 Nr 76, poz. 694 ze zm.).

⁸ Ustawa z 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity Dz. U. z 2000 r. Nr 14, poz. 176 ze zm.).

osób prawnych⁹ dodatkowo określa poziom wydatków poniesionych na ulepszenie w roku podatkowym (w 2008 r. wynosił on 3500 zł).

Modernizację można ponadto analizować z punktu widzenia gospodarstwa i rodziny rolnika, ponieważ zmiany zachodzące na szczeblu pojedynczych gospodarstw prowadzą do restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa.

Rozpatrując różne procesy modernizacyjne należy również mieć na uwadze, że każde przedsiębiorstwo, w tym także gospodarstwo rolne w czasie swojego funkcjonowania przechodzi przez różne fazy. W zależności od fazy, w której aktualnie jest, różnie reaguje na czynniki m.in. zewnętrzne, pod których naciskiem się znajduje. Reakcja występuje zawsze, ale zmiany przybierają różne natężenie. Zmieniają się zasoby czynników wytwórczych, struktura produkcji, sposób zarządzania, powiązania z rynkiem. Czasami zmiany są niewielkie, prawie niezauważalne, niekiedy jednak bywają głębokie, z góry zaplanowane i konsekwentnie realizowane – wówczas mamy do czynienia z procesem zarówno restrukturyzacji, jak i modernizacji gospodarstwa.

Potwierdzają to badania Wosia [1999], który zauważa, że w rolnictwie chłopskim istnieje wewnętrzny mechanizm zmian strukturalnych, którego podstawą są m.in. zmiany pokoleniowe. Na taki obraz zmian w pewnych okresach nakładają się zmiany wywołane środkami polityki ekonomicznej i społecznej, które, jeśli osiągają większe nasilenie, nazywamy polityką restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. Jest to więc polityka rządowa, adresowana do rolników, ale wspierana środkami zewnętrznymi w postaci środków budżetu państwa, środków pomocowych pochodzenia krajowego lub zagranicznego, regulacji prawnych dotyczących np. wieku emerytalnego rolników, sukcesji majątku czy wielkości emerytur rolniczych, szkolenia rolników w zakresie projektowania gospodarstw, inwestycji, kredytowania i zarządzania gospodarstwem oraz funkcjonowaniem instytucji bliskiego otoczenia rolnictwa. Z kolei Kulawik [2001] zwraca uwagę na współzależność między polityką rolną i kredytową. Wskazuje na konieczność właściwego ukierunkowania kredytowania rolnictwa, którego głównym celem powinno być wspieranie procesów inwestycyjnych i modernizacyjnych. Wiąże się to z koniecznością przestrzegania następujących zasad:

1. Należy ustalić pewną minimalną wielkość przedmiotu wspomagania i powiązać ją z określoną koncepcją specjalizacji, co zwiększa społeczno-gospodarczą opłacalność inwestycji;

---

⁹ Ustawa z 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych (tekst jednolity Dz. U. z 2000 r. Nr 54, poz. 654 ze zm.)

2. Spośród alternatywnych przedmiotów inwestowania powinno się preferować te, których okres użytkowania powstałych obiektów jest krótszy; w ten sposób zmniejsza się skalę błędnych inwestycji;
3. Wybór kierunków inwestowania powinien być podyktowany dążeniem do możliwie pełnego wykorzystania ekonomii skali w poszczególnych przedsięwzięciach. Najczęściej sprowadza się to do określenia fizycznych granic wspomaganie budżetowego. Zdaniem autora jeśli z jakichś względów (zazwyczaj chodzi o kwestie związane z ustrojem rolnym) granice te ustalone są zbyt sztywno, to nie mogą być one dodatkowo wykorzystywane jako kryterium wyłączenia pewnych podmiotów ze wspomaganie.

Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych ściśle wiążą się z kilkoma pojęciami, a mianowicie restrukturyzacją, modernizacją, inwestowaniem i rozwojem. Warto więc zdefiniować te pojęcia, aby uchwycić różnice oraz wzajemne powiązania.

Restrukturyzacja gospodarstwa rolnego oznacza zmianę jego struktury wewnętrznej (czyli struktury kapitału, struktury produkcji), prowadzącą ewentualnie do jego specjalizacji oraz usytuowanie gospodarstwa w strukturze rynku. Jej istotą jest generalnie zmiana relacji pomiędzy czynnikami wytwórczymi (nowy typ technologii) i – co za tym idzie – zmiana struktury produkcji wiodąca z reguły ku specjalizacji całego gospodarstwa. Restrukturyzacja – to również niezbędne zmiany zarządzania i powiązania gospodarstwa z rynkiem.

Zagadnienie rozwoju porusza z kolei Runowski [2004]. Wykazał on, że rozwój przedsiębiorstwa rolnego jest obecnie możliwy tylko przez ukierunkowanie strategii, nastawionej na działanie dostosowawcze, modernizację zasobów wytwórczych i wzrost efektywności ich wykorzystania. Jego zdaniem unowocześnianie procesów produkcyjnych poprzez wprowadzanie nowoczesnych rozwiązań technologicznych i wdrażanie pracooszczędnych technik produkcji oraz korzystanie z osiągnięć postępu biologicznego to główne kierunki modernizacji w przedsiębiorstwach rolnych realizujących funkcje produkcyjne.

Inwestycje nastawione są przede wszystkim na powiększanie istniejącego potencjału w ramach danych, „standardowych” technologii, w mniejszym natomiast stopniu orientowane są na obniżkę kosztów i wzrost wydajności pracy. Inwestycje mogą, ale nie muszą, prowadzić do modernizacji gospodarstw. Poziom inwestycji jest uzależniony od wysokości dochodu dyspozycyjnego i skłonności rolnika.

Z badań przeprowadzonych przez Kulawika [1997] wynika, że tylko 4,5% badanych przez niego gospodarstw odpowiedziało, że projektowane przez nich inwestycje odpowiadają wysokiemu poziomowi Europy Zachodniej. 37,9% z nich stwierdziło, że będą to obiekty nowoczesne, spotykane u przodujących

rolników w Polsce, a 27,3% podało, że będą to obiekty tradycyjne, sprawdzone w Polsce od lat. Niewielka część inwestycji prowadzi więc do restrukturyzacji i modernizacji gospodarstwa z wykorzystaniem nowych technologii. Poprawność oceny procesu modernizacji gospodarstw na podstawie inwestycji jest zatem uwarunkowana ich charakterem.

Proces modernizacji gospodarstw rolnych jest ponadto procesem długotrwałym i ciągłym. Wiąże się on z sukcesywną reorganizacją warsztatu pracy, której celem jest dostosowywanie do wymagań konkurencji na rynku [Kowalski, 1998]¹⁰. Jedynie gospodarstwa rozwojowe, wprowadzające nowe rozwiązania techniczne są w stanie sprostać tym wymaganiom. Wymóg stałej modernizacji gospodarstw stawia część rolników wobec konieczności wprowadzania nowych maszyn i urządzeń, doskonalszych i wydajniejszych, a równocześnie droższych, co przy współczesnym podejściu do warunków gospodarowania, często wiąże się z koniecznością korzystania z pomocy kredytowej.

Woś [1999] wskazuje również na inny, bardzo ważny cel działań modernizacyjnych – zmniejszanie uciążliwości pracy w rolnictwie. Z kolei Duczkowska-Małysz [1998] twierdzi, że modernizacja rolnictwa związana jest ze zmianami samej wsi, rodzin rolniczych i społeczności wiejskich. Wskazuje ona na sprzężone występowanie procesów modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, które wspólnie warunkują procesy modernizacyjne zachodzące w samym rolnictwie. Jej zdaniem nie ma możliwości przemian modernizacyjnych w rolnictwie związanych z wprowadzeniem postępu, obniżeniem kosztów produkcji, podniesieniem jej jakości, a w konsekwencji sprostaniem wymogom konkurencji międzynarodowej, jeśli nie nastąpią wcześniej działania na rzecz wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Efektem takich działań byłoby stworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich i możliwości pozyskiwania alternatywnych źródeł dochodów.

Warto również zwrócić uwagę na podejście do zagadnienia modernizacji prezentowane przez Klepackiego [2004]. Jego zdaniem proces modernizacji rzeczowej w rolnictwie powinno poprzedzić wyeliminowanie błędów w technologii produkcji, poprawa struktury zasiewów oraz wzrost dbałości o jakość wytwarzanych produktów. Wskazuje on modernizację i profesjonalizację zawodu rolnika jako gwaranty przekształcenia polskich gospodarstw rolnych w przedsiębiorstwa produkcyjne, działające podobnie do gospodarstw rolników-przedsiębiorców w Europie Zachodniej.

---

¹⁰ *Encyklopedia Agrobiznesu*, red. A. Woś, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.

Nieco inaczej postrzega modernizację Kalinowski [2004] twierdząc, że należy na nią patrzeć przez pryzmat wzrostu zapotrzebowania rolników na wiedzę z zakresu organizacji rynku, ekonomiki rolnictwa i zagadnień prawnych. Według niego ta wiedza właśnie przyczynia się do większej pewności zbytu produktów, usprawnia handel i podnosi efektywność gospodarowania, także dzięki podejmowanym działaniom przedsiębiorczym.

W ostatnich latach coraz większą wagę przywiązuje się do ochrony środowiska. Pojęcie **modernizacji** gospodarstw rolnych powinno więc obejmować również wszelkie działania zmierzające do ograniczenia negatywnego wpływu produkcji rolnej na środowisko przyrodnicze, nawet jeśli nie prowadzą one ani do zwiększenia wielkości produkcji ani do zmniejszenia jednostkowych kosztów produkcji. Warunkiem jest jednak w takim przypadku zmniejszenie kosztów społecznych produkcji rolnej, tj. kosztów jakie ponosi lub może ponieść całe społeczeństwo z tytułu degradacji środowiska. Koszty te mogą np. wynikać z zanieczyszczenia gleb, wód i powietrza (choroby, rekultywacja gleb, oczyszczanie wód), erozji gleb oraz obniżenia wartości krajobrazu.

Podsumowanie i wnioski

Z przeprowadzonych studiów dokumentacji wynika, że procesy modernizacyjne towarzyszyły ludzkości od zawsze. Sama modernizacja oznaczała natomiast zmianę, której pierwotnym zadaniem było ułatwienie egzystencji człowieka. Kształtowanie i rozwój relacji społecznych, a w następnie różnicowanie dobrobytu społeczeństw spowodowały ewolucję pojęcia modernizacji. W społeczeństwach lepiej rozwiniętych i zarazem bardziej zamożnych modernizacja w coraz większym stopniu uzależniona była od osiągnięć nauki – zarówno „przypadkowych”, jak i tych uzyskanych w wyniku ukierunkowanych badań. W społeczeństwach o niższym poziomie rozwoju zmiany takie zaczęto uzyskiwać w wyniku adaptacji rozwiązań już funkcjonujących w poprzedniej grupie społeczeństw.

Kolejne zmiany w podejściu do zagadnienia modernizacji wywołane zostały pojawieniem się przemysłu i coraz bardziej złożonymi relacjami gospodarczymi. W kontekście tych zmian przebieg procesów modernizacyjnych można oceniać na podstawie relacji pomiędzy czynnikami produkcji, a zależności te w coraz większym stopniu przenosiły się ze sfery produkcji przemysłowej do sektora rolnego. Należy również zaznaczyć, że modernizacja w tym ujęciu nie wynikała jedynie ze zmian relacji pomiędzy ziemią, pracą i kapitałem. Istotną rolę w tym procesie odgrywała również organizacja produkcji i zarządzanie. Można nawet wysunąć twierdzenie, że w ostatnich latach najbardziej zmodernizowano procesy produkcji dóbr i usług, oddziałując na ten właśnie czynnik produkcji.

Wzrost znaczenia organizacji i zarządzania w procesie produkcyjnym oraz powstawanie coraz bardziej zaawansowanych technik i technologii produkcji przyczyniły się do dalszej ewolucji pojęcia „modernizacja”. W analizie procesów modernizacyjnych coraz większą wagę przykładano nie tylko do relacji pomiędzy czynnikami produkcji, ale również do ich jakości. Świadczy o tym chociażby sama zmiana używanej terminologii: pierwotne określenie „siła robocza” coraz częściej zastępuje się terminem „kapitał ludzki”. Wynika z tego, że poziom wiedzy i kwalifikacje są coraz ważniejszym czynnikiem zachodzących procesów modernizacyjnych. Równie duże znaczenie można przypisać różnicowaniu źródeł kapitału. Wiąże się to z pojawianiem się coraz to nowych instrumentów finansowania produkcji dóbr i usług, czy inaczej mówiąc inżynierii finansowej.

Z powyższych rozważań wynika również, że na przestrzeni dziejów dokonywały się zmiany nie tylko przedmiotu, lecz także podmiotu modernizacji. Niektóre podejścia koncentrowały się na roli społeczeństw w tym procesie, inne natomiast stawiały pojedynczego człowieka w roli siły napędowej. Tego rodzaju różnorodność ukształtowała wielowymiarowość zagadnienia modernizacji. Można ją bowiem rozpatrywać nie tylko z punktu widzenia nauk inżynierskich i ekonomii, ale również takich nauk jak socjologia lub psychologia. Wydaje się jednak, że właściwą ocenę zachodzących procesów modernizacyjnych może przynieść dopiero kompleksowa analiza.

Przeprowadzone badania sugerują również zachowanie daleko posuniętej ostrożności przy ocenie modernizacji. Nie wszystkie zmiany prowadzące do poprawy bytu człowieka czy wyników działalności gospodarczej można określić mianem modernizacji. Dobrym tego przykładem są prowadzone w indywidualnych gospodarstwach rolnych inwestycje w budowę obiektów tradycyjnych. W kontekście modernizacji gospodarstw rolnych coraz większego znaczenia nabiera również kwestia ochrony środowiska przyrodniczego. Wydaje się jednak, że wdrażanie nowych technik i technologii produkcji oraz rozwiązań organizacyjnych przyjaznych dla środowiska powinno być uzasadnione wynikami badań naukowych uznanych przez możliwie najszersze grono profesjonalistów, a nie powszechnie panującymi opiniami. W przeciwnym razie może pojawić się zjawisko pseudomodernizacji, które wygeneruje wysokie koszty wdrożenia obciążające albo rolników albo podatników, nie przyczyniając się do poprawy jakości życia. Innymi słowy, spowoduje niczym nieuzasadniony transfer środków finansowych do właścicieli tych technologii.

Literatura

- Chodak S., *Societal Development*. Oxford University Press. New York 1973.
- Duczkowska-Małysz K., *Encyklopedia agrobiznesu*. 1998, red. A. Woś, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
- Eisenstadt S. N., *Modernization: Protest and Change*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1966.
- Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1984.
- Encyklopedia popularna PWN*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1985.
- Inkeles A., Smith D.N., *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*, [w:] *Tradycja i nowoczesność*, red. J. Kurczewska, J. Szacki Warszawa 1984.
- Kalinowski J., *Modernizacje gospodarstw czynnikiem wzrostu zapotrzebowania na wiedzę rolników*, Roczniki Naukowe SERiA, tom 4, zeszyt 1, 2004.
- Klepacki B., *Potrzeby przystosowawcze gospodarstw rolniczych i ich otoczenia instytucjonalnego związane z wejściem Polski do Unii Europejskiej*, „Wiś i Rolnictwo” nr 2, Warszawa 2004.
- Kowalski A., *Encyklopedia Agrobiznesu 1998*, red. A. Woś Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
- Kulawik J., *Efekty kredytów inwestycyjnych w gospodarstwach rodzinnych prowadzących rachunkowość rolną dla IERiGŻ*, IERiGŻ, Warszawa 1997.
- Kulawik J., *Polityka kredytowa a modernizacja rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 2-3, Warszawa 2001.
- Moore W.E., *Social Change*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1963.
- O’Connell J., *The concept of modernization*, [w:] Black 1976.
- Ostrowski L., *Rynkowy i nierynkowy obrót ziemią rolniczą*, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1997 roku*, IERiGŻ, Warszawa 1998.
- Rudebeck L. *Mobilizacja polityczna na rzecz wyzwolenia i rozwoju Gwinei Bissau*, [w:] *Mechanizmy działania neokolonialnego*, red. Z Pióro, Warszawa 1979.
- Runowski H., *Opcje strategiczne dla przedsiębiorstw rolnych*, Roczniki Naukowe SERiA, tom 4, zeszyt 1 2004.
- Smelser N.J., *Processes of social change*, [w:] *Sociology: An Introduction*, red. N.J. Smelser, Wiley, New York 1973.
- Szczepański M.S., *Modernizacja. Rozwój zalezny. Rozwój endogeny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1989.
- Szentes T., *Ekonomia polityczna zacofania gospodarczego*, Warszawa 1974.

- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
- Tiryakian E. A., *The changing centers of modernity*, [w:] *Comparative Social Dynamics*, red. E. Cohen, M. Lisak, U. Algamor, Westview Press, Boulder 1985.
- Ustawa z 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych (tekst jednolity Dz.U. z 2000 r. nr 54, poz. 654 ze zm.)
- Ustawa z 26 lipca 1991 roku o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jednolity Dz.U. z 2000 r. nr 14, poz. 176 ze zm.)
- Ustawa z dnia 29 września 1994 roku o rachunkowości ze zmianami (tekst jednolity Dz. U. z 2002 r. nr 76, poz. 694 ze zm.)
- Woś A., *Instrumenty restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych*, IERiGŻ, Warszawa 1999.

2. Instytucjonalne uwarunkowania alokacji zasobów w rolnictwie – ujęcie teoretyczne

2.1. Pojęcie instytucji w tradycyjnej i współczesnej ekonomii instytucjonalnej

2.1.1. Instytucje veblenowskie

Tradycyjny instytucjonalizm rozwinął się w latach trzydziestych XX wieku. Cechuje go jednak brak jednoznaczności definicyjnej i metodologii badań empirycznych, co uznaje się za podstawową słabość tego nurtu. Jego twórca, T. Veblen definiował instytucje jako „dominujące sposoby myślenia uwzględniające poszczególne warunki społeczne, poszczególne funkcje jednostki i społeczności”¹¹. Instytucje veblenowskie powstają, gdy zwyczaj staje się wspólny i umacnia się w danej społeczności lub grupie, przyjmując postać socjoekonomicznej instytucji¹². W powyższej definicji wyróżnikiem jest „dominujący charakter zachowań”. Niemniej takie kryterium, mimo iż pozwala wyróżnić ogromną liczbę instytucji społecznych, uniemożliwia wyłonienie tych o charakterze ekonomicznym, które znajdują się w centrum zainteresowań niniejszego opracowania. Dlatego warto przytoczyć inną veblenowską definicję, zgodnie z którą „instytucje ekonomiczne są to utarte zwyczajowo sposoby regulowania procesów życiowych społeczeństwa w odniesieniu do środowiska materialnego (...)”¹³. „Środowisko materialne” stanowi jednak pojęcie o bardzo szerokim znaczeniu. W tej sytuacji rozwiązaniem jest wprowadzenie bardziej konkretnego warunku w postaci motywu „współdziałania w ramach danej relacji kontraktowej”. Taką też definicję proponuje K. Dopfer określając instytucje ekonomiczne jako „każde skorelowane (wzajemnie powiązane) zachowanie agentów”¹⁴, które powtarza

---

¹¹ T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, PWN, Warszawa 1971, s. 171.

¹² Tamże 78.

¹³ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa 2000, s. 292.

¹⁴ Mamy tu na myśli osobę (agenta) wypełniającą zadania powierzone jej przez inną osobę (pryncypała) w ramach zawartego kontraktu, który implikuje delegację uprawnień przez pryncypała do agenta. Występowanie kontraktu nadaje powyższej relacji charakteru ekonomicznego, jako że jej istotą jest dana alokacja zasobów. W literaturze tematu relację tą określa się mianem „relacji agencji”. W szerszym znaczeniu odnosi się ona do wszelkich form kooperacji bez konieczności rozróżniania agenta i zwierzchnika. Tak zwany „problem agencji” pojawia się wówczas, gdy są spełnione następujące warunki: istnieje rozbieżność interesów pryncypała i agenta, kontrakt zawierany jest w warunkach niepewności, występuje asymetria w dostępie do określonych informacji dla obu stron transakcji, możliwości monitorowania działalności agenta przez zwierzchnika są ograniczone oraz występują koszty zawarcia i realizacji kontraktu (kontrakt jest niepełny) – por. M. Gorynia, *Zachowania przedsiębiorstw w okresie transformacji*, AE, Poznań 1998, s. 40 oraz M.C. Jensen,

się w takich samych lub zbliżonych okolicznościach”¹⁵. Atrybut „współpracy”, „delegacja uprawnień” i „kontrakt” (zawarte w pojęciu „agenta”) przybliżają powyższą definicję do najbardziej powszechnego i potocznego rozumienia instytucji ekonomicznej, jako podmiotu biorącego udział w procesie gospodarowania. W tym kontekście przykładowymi instytucjami ekonomicznymi są: przedsiębiorstwa, banki, agencje rządowe, związki zawodowe, uczelnie i urzędy. Niemniej, tego typu ujęcie niezwykle utrudnia kwantyfikację oddziaływania instytucji na sferę realną oraz wymierną ocenę ich efektywności. Przyjmijmy, że instytucje w tradycyjnym rozumieniu będziemy dalej określać mianem otoczenia instytucjonalnego.

Otoczenie instytucjonalne sektora rolnego stanowi zbiór instytucji wspierających procesy rynkowe (tzw. „supporting institutions”)¹⁶. Zaliczają się do nich te podmioty gospodarki narodowej, które nie biorą bezpośredniego udziału w transakcjach rolnictwa z otoczeniem (w tym sensie, że są ich stroną, bądź je obsługują), ale wpływają na funkcjonowanie struktur wytwórczych. W literaturze tematu spotyka się ich podział na „normy”, „rynki” i „organizacje”. Normy oznaczają legislacje, określające zasady funkcjonowania gospodarki zawierania umów. W odniesieniu do rynków bierze się pod uwagę: finansowy, pracy oraz towarów i usług w sensie infrastruktury umożliwiającej związki z tymi rynkami oraz zwiększającej mobilność czynników produkcji stanowiących przedmiot zawieranych tam transakcji. W świetle powyższego, za przejawy niedorozwoju otoczenia instytucjonalnego w polskim rolnictwie w latach 90. uznawano m.in. słabo rozwiniętą sieć placówek bankowych, doradztwa i pośrednictwa finansowego, czy też brak instytucji ułatwiających adaptację do zmieniającego się popytu na pracę¹⁷. Interesującym autorów pytaniem jest, czy powyższa ocena może obecnie ulec poprawie?

Natomiast kategoria organizacji dotyczy przede wszystkim instytucji państwowych realizujących politykę rolną, w tym głównie politykę interwencyjną. Wyróżnia się tu ARR, ARiMR, ANR, ODR-y, organizacje wspierające eksport artykułów rolniczożywnościowych, a także Izby Rolnicze i związki zawodowe rolników.

W.H. Meckling, *Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure*, „Journal of Financial Economics”, 10/1979, nr 52.

¹⁵ K. Dopfer, *Toward a Theory of Economic Institution: Synergy and Path Dependency*, „Journal of Economic Issues”, 25, 06/1991, s. 536.

¹⁶ *World Development Report 2002 Building Institutions for Markets*, Oxford University Press – Published for the World Bank, New York, 2002, s.5-9.

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. J. Wilkin, *Polskie rolnictwo w procesie transformacji – mechanizmy, tendencje i efekty przemian*, „Problemy Integracji Rolnictwa”, nr 4/2000, s.18-19.

2.1.2. Instytucje w nowym instytucjonalizmie¹⁸

Pojęcie nowego instytucjonalizmu traktowane jest w literaturze tematu jako zbiorcze określenie współczesnego nurtu instytucjonalnego, który rozwija się od lat 70. Nie jest to jednak nurt jednolity. Niektórzy ekonomiści wyodrębniają w nim dwa kierunki: *neoinstytucjonalizm* oraz *nową ekonomię instytucjonalną* (NIE). Klasyfikacja ta jest jednak dyskusyjna z uwagi na wielki chaos pojęciowy w literaturze tematu.

W polskiej literaturze pojęcie *nowej ekonomii instytucjonalnej* przypisuje się na ogół hybrydzie tradycyjnego instytucjonalizmu i ekonomii neoklasycznej. Pogląd ten podzielają m.in. M. Ratajczak, K. Sobiech i B. Woźniak¹⁹. Do podstawowych cech konstytutywnych tego nurtu zalicza się²⁰:

- założenie racjonalności (choć ograniczone asymetrią informacyjną) i stabilnych preferencji, tym samym akceptację aparatu metodologicznego ekonomii nurtu głównego,
- metodologiczny indywidualizm,
- analizę ekonomicznych funkcji instytucji, polegających na optymalizacji kosztów transakcji,
- zainteresowanie instytucjami sektora prywatnego, kontraktami, prawami własności i problemem optymalizacji podziału zasobów (tzw. efektywności alokacyjnej)²¹.

Z kolei *neoinstytucjonalizm* charakteryzuje się według wymienionych wyżej ekonomistów odrzuceniem założenia racjonalności, stabilnych preferencji i aparatu metodologicznego ekonomii nurtu głównego, metodologicznym holizmem, podejściem ewolucyjnym (tzw. *path dependency*), nawiązującym do szkół historycznych oraz zainteresowaniem instytucjami publicznymi, pań-

---

¹⁸ W podrozdziale wykorzystano fragmenty opracowania, W. Czternasty, B. Czyżewski, *Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce. Teoria, analiza i tendencje*, Wyd. AE w Poznaniu 2007.

¹⁹ Szerzej na ten temat zob. M. Ratajczak (red.), *Współczesne teorie ekonomiczne*, Wyd. AE w Poznaniu, 2005, s. 143-157 oraz I. Bludnik, *The Neoclassical Synthesis – Development or Regress of the Keynesian Theory*, [w:], *Research of Contemporary Economic: Issues by Young Economists*, red. M. Kokocińska, Lubniewice 2002, Wyd. AE w Poznaniu, 2004, s. 37-45.

²⁰ Tego typu klasyfikację podtrzymują w polskiej literaturze m.in. A. Ząbkowicz i P. Chmielewski (A. Ząbkowicz, *Współczesna ekonomia instytucjonalna wobec głównego nurtu ekonomii*, „*Ekonomista*”, nr 3/2003; P. Chmielewski, *Ludzie i instytucje. Z historii i teorii nowego instytucjonalizmu*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1995, s. 98-99).

²¹ Szerzej na ten temat zob. M. Iwanek, J. Wilkin, *Instytucje i instytucjonalizm w ekonomii*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998, s. 17-19 oraz A. Ząbkowicz, *Współczesna ekonomia instytucjonalna wobec głównego nurtu ekonomii*, „*Ekonomista*”, nr 3/2003.

stwem, wyborem publicznym i kryterium subiektywnej satysfakcji zamiast optymalizacji ekonomicznej. Przyjmuje się, iż przedrostek neo- tradycyjnie oznacza kontynuację starszej szkoły. Nawiązuje tym samym do dorobku T. Veblena, F. Hayeka, J. Schumpetera, G. Myrdala, natomiast obecnie kojarzy się ją głównie z pracami D. Northa, a także J. Buchanana, G. Tullocka, T. Eggertssona²².

W świetle powyższego, zdecydowanie bardziej przydatny w przeprowadzonej przez autorów analizie jest aparat metodologiczny *nowej ekonomii instytucjonalnej* (NIE). Kluczową rolę odgrywa w nim koncepcja kosztów transakcyjnych i tzw. podejście transakcyjne do procesów ekonomicznych. Za jego prekursorów uznaje się J.R. Commonsa, R. Coasa, J.K. Galbraitha, i C.E. Ayresa, natomiast obecnie kierunek ten kojarzy się głównie z pracami O. E. Williamsona²³. Jego podwaliny teoretyczne tworzą również prace z lat sześćdziesiątych R. Coase'a, A. Alchiana, K. Arrowa, a próbami operacjonalizacji są badania O. Williamsona, A. Alchiana, H. Desmetza, D. Northa i J. Kornai'a²⁴.

Nurt ten wydaje się adekwatny dla analizy mechanizmów alokacyjnych w warunkach dokonujących się przemian systemowych rozpoczętych w Polsce po 1989 roku. Jak wynika z powyższego, nie neguje on całkowicie ekonomii neoklasycznej, ale modyfikuje jej zbyt abstrakcyjne założenia. Swoją program buduje więc zarówno na dorobku nurtu głównego, jak też wykorzystuje osiągnięcia tradycyjnego instytucjonalizmu. Za cel stawia sobie stworzenie takiego

---

²² Szerzej na ten temat zob. G. M. Hodgson (red.), *The Legar Kompanion to Institutional and Evolutionary Economics*, Edward Legar Publishing Company, Vermont 1994.

²³ Szerzej na ten temat zob. A. Ząbkowicz, *Współczesna...*, op. cit., „*Ekonomista*”, nr 3/2003 oraz Z. Hockuba, *Nowa ekonomia instytucjonalna – czy zdominuje nasze myślenie w rozpoczynającym się stuleciu?*, VII Kongres Ekonomistów Polskich, Zeszyt 2, PTE, styczeń 2001, s. 3-5, 12-18.

²⁴ Dotyczyły one m.in. nowego ujęcia kosztów społecznych, ekonomicznego znaczenia informacji, problemu integracji pionowej w kontekście kosztów transakcyjnych, kwestii alokacji praw własności, zagadnienia ewolucji instytucjonalnej oraz ekonomii nierównowagi – szerzej na ten temat O.E. Williamson, *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s.16-24, M. Iwanek, J. Wilkin, *Instytucje...*, op.cit., s. 60-72, D. Dequech, *The Demarcation between the „Old” and the „New” Institutional Economics: Recent Compilations*, „*Journal of Economics Issues*”, 01/2002, Vol. 36, Issue 2, s. 565-572, C. Ménard, *Methodological Issues in New Institutional Economics*, „*Journal of Economic Methodology*”, 8:1, 2001, s. 85-92; W.M. Dugger, *The Transaction Cost Analysis of Oliver E. Williamson: A New synthesis?*, „*Journal of Economic Issues*”, vol.XVII, no. 1, 03/1983, s. 95-111; D. North, *Structure and Performance: The Task of Economic History*, „*Journal of Economic Literature*” 09/1978, nr 16, s. 963-978 oraz J. Kornai, *Anti-Equilibrium. Teoria systemów gospodarczych*, PWN, Warszawa 1973, s. 45-51.

modelu, w ramach którego neoklasyczna teoria może zostać zintegrowana z analizą instytucjonalną. Ta ostatnia poszukuje odpowiedzi na pytanie w jaki sposób instytucje wpływają na ekonomiczne wybory człowieka w sensie rozszerzania, bądź zawężania zbioru wyborów możliwych. Tak więc nowa ekonomia instytucjonalna nie tyle odrzuca teorię neoklasyczną, ile ją modyfikuje i rozszerza. Utrzymuje fundamentalne założenie rzadkości dóbr i wynikającej z niej konkurencji. Rezygnuje natomiast z „instrumentalnej racjonalności”, która sprawia, że instytucje i wzorce zachowań nie są potrzebne, a rynki samoczynnie stają się efektywne. Jednostka postrzegana przez neoklasyków bowiem uporządkowuje swoje preferencje ze względu na oczekiwane korzyści oraz koszty, kalkuluje, a dopiero potem wybiera strategię właściwą dla przeprowadzonego rachunku i podejmuje działanie. Natomiast jednostka postrzegana przez instytucjonalistów postępuje od razu zgodnie ze strategią wytyczoną przez „ramy instytucjonalne” właściwe dla danej sytuacji²⁵.

Nowa ekonomia instytucjonalna nie tyle odrzuca założenie o racjonalności podmiotów ekonomicznych, ile dodaje, że racjonalność ta jest tylko potencjalna, ponieważ „wytyczne” instytucjonalne ograniczają zakres pożądanых sposobów postępowania do zbioru wyborów możliwych²⁶. W słabo rozwiniętym otoczeniu instytucjonalnym jednostki nie mogą efektywnie komunikować się i przekazywać sobie informacji, a transakcje mają „niekooperatywny”²⁷ charakter. W tej sytuacji założenie pełnej racjonalności jest bardziej zbliżone do rzeczywistości. Na ogół jednak wystarczy umożliwić przepływ informacji między podmiotami, aby doszły one do porozumienia, umiejętnie stworzyły własne reguły gry, wprowadziły je w życie i przestrzegały bez odwoływania się do zewnętrznych władz. Tak więc można dojść do wniosku, że modele zakładające pełną racjonalność sprawdzają się jedynie w prostych sytuacjach decyzyjnych. Natomiast w sytuacjach złożonych jednostki nie mogą dokonać pełnej analizy i wybrać strategii zapewniającej efektywną alokację zasobów. W układach, w których złożoność i niepewność ograniczają zdolności kalkulacyjne podmiotów ekonomicznych, ograniczona racjonalność jest bardziej realnym założeniem, a posługiwanie się subiektywną racjonalnością w warunkach

---

²⁵ Por. P. Chmielewski, *Ludzie...*, op.cit., s. 50,51,66 oraz D. North, *New Institutional Economics and Development*, [w:] *Reinventing the Commons*. The Book of Abstracts, The International Association for the Study of Common Property, Norway 1995, s. 25.

²⁶ Por. P. Chmielewski, *Ludzie...*, op.cit. s. 67, oraz szerzej na ten temat zob. A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 32-33.

²⁷ W znaczeniu „teorii gier”, na przykład. „gry o sumie zero”.

nierównowagi i nieoptymalnej alokacji praw własności może tylko prowadzić do utrwalenia nieefektywnych struktur²⁸.

W tym miejscu warto przytoczyć pogląd D. Northa, iż współczesny instytucjonalizm stawia sobie za cel zintegrowanie neoklasycznej teorii z analizą sposobu, „w jaki instytucje modyfikują zestaw dostępnych dla jednostek wyborów”²⁹. W ten sposób metodologiczny indywidualizm, przypisujący jednostkom cechę potencjalnej racjonalności, łączy się ze strukturalnym determinizmem³⁰, który nabiera znaczenia w układach o dużym stopniu niepewności. Tak więc nowy nurt instytucjonalny prezentuje komplementarne podejście do problemu efektywnej alokacji zasobów, na który zapatruje się z perspektywy mikroekonomicznej, ale nie tracąc charakteru interdyscyplinarnego.

Według NIE instytucje stanowią zestaw formalnych i nieformalnych zasad wraz z mechanizmami służącymi ich egzekwowaniu. Ich celem jest sterowanie jednostkowymi decyzjami podmiotów i tym samym ograniczanie niepewności związanej z działalnością gospodarczą. Instytucje są to więc zasady, które wskazują kto podejmuje decyzje, które działania są dozwolone, jakie procedury realizować, jakie informacje dostarczać oraz co podmiot otrzymuje w efekcie działalności. Instytucje zapewniają właściwą strukturę bodźców do podejmowania decyzji alokacyjnych³¹.

Stosując powyższe definicje do analizy rzeczywistości gospodarczej, należy uwzględnić normy i podmioty korygujące niedoskonałości mechanizmu rynkowego, w szczególności: niedoskonałą konkurencję, niemobilność i niepodzielność czynników produkcji oraz asymetrię informacji. Wśród norm wyróżnia się psychologicznie uwarunkowane wzorce zachowań, ważne dla efektywności struktur wytwórczych w rolnictwie m.in.³²:

- przedsiębiorczość,
- innowacyjność,
- skłonność do współpracy,
- poczucie wspólnoty,
- wiedzę agrotechniczną i znajomość rynków

---

²⁸ Szerzej na ten temat zob. E. Ostrom, R. Gardner, J. Walker, *Rules, Games and Common-Pool Resources*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1994, s. 319-323.

²⁹ D. North, *The New Institutional Economics*, „Journal of Institutional and Theoretical Economics”, 1986, 142, s. 230.

³⁰ Strukturalny determinizm nawiązuje do dominacji wpływu istniejącego otoczenia instytucjonalnego na kształt przyszłych instytucji.

³¹ D.C. North, *Economic Performance through Time*, American Economic Review, 1994, no. 84.

³² Szerzej na ten temat zob. J. Wilkin, *Polskie rolnictwo w procesie transformacji – mechanizmy, tendencje i efekty przemian*, „Problemy integracji rolnictwa”, nr 4/2000, s.17-20.

oraz normy prawne – w tym przypadku duże znaczenie przypisuje się³³:

- ustawom o ustroju rolnym, grupach producenckich, giełdach towarowych, izbach rolniczych, organizacjach rolników, rentach strukturalnych,
- legislacjom dotyczącym stabilizacji rynków rolnych,
- legislacjom określającym funkcjonowanie ARR, ARiMR, ANR oraz ODR-ów,
- legislacjom dotyczącym funkcjonowania agencji pośredniczących w kontaktach rolnictwa z otoczeniem.

W odniesieniu do podmiotów łagodzących zawodności rynku w sektorze rolnym na ogół wymienia się następujące grupy instytucji³⁴:

- instytucje zwiększające płynność i przejrzystość rynku ziemi (*land institutions*),
- instytucje finansowe ułatwiające producentom rolnym dostęp do kapitału i jego akumulację (*financial institutions*),
- instytucje ułatwiające przenikanie postępu i wdrażanie nowych technologii produkcji rolnej (*technology and innovation institutions*).

W praktyce powyższe trzy funkcje spełnia w rolnictwie krajów wysoko-rozwiniętych integracja kontraktowa. Na poziomie mikroekonomicznym instytucje według NEI są tzw. strukturami kierowania lub strukturami instytucjonalnymi, w literaturze zagranicznej określanymi *governance structures*. Definiuje się je jako wieloszczeblowe systemy powiązań umownych między podmiotami ekonomicznymi określające podział uprawnień własnościowych i decyzyjnych do zasobów. Do podstawowych zmiennych decydujących o złożoności tych struktur należą szeroko rozumiane koszty transakcyjne.

Struktury kierowania (lub struktury instytucjonalne³⁵) stanowią formę organizacyjną, w którą ujęty jest proces zawierania transakcji. Innymi słowy, transakcja jest podstawowym i wspólnym elementem struktur kierowania gospodarki rynkowej. W rolnictwie po jednej stronie transakcji występuje produ-

---

³³ Por. A. Grzelak, *Rola instytucji w obsłudze rolnictwa w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne*, [w:] S. Urban, *Agrobiznes 2003. Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, t.1, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2003, s. 249.

³⁴ Szerzej na ten temat zob. *World Development Report 2002 Building Institutions...*, op. cit., s. 31-53.

³⁵ Pojęcie struktur zarządzania (*governance structures*) lub struktur instytucjonalnych (institutional arrangements) w sektorze rolnym wykorzystują też inni autorzy – por. K. Bárdos, I. Fertő and G. Szabó, *The effect of transaction costs on the structure of total supply chain in Hungarian beef sector*, mat. konferencyjne „Third Annual Workshop – Economics of Contracts in Agriculture”, The Royal Agricultural and Veterinary University of Copenhagen, July 19-21, 2003, s. 2.

cent rolny (gospodarstwo rolne), po drugiej, podmiot kupujący jego produkty i usługi, lub sprzedający mu środki produkcji, a łączy ich określony system powiązań umownych. Te trzy elementy – podmiot sprzedający, kupujący i łączący ich system powiązań umownych (formalnych i nieformalnych), składają się na strukturę, która w mniejszym lub większym stopniu determinuje proces alokacji zasobów w rolnictwie³⁶. Przykładami takich form organizacyjnych mogą być różne typy spółdzielni producentów rolnych, kontraktów marketingowych i produkcyjnych, czy też giełd towarowych.

W świetle powyższego może niesłusznie wydawać się, iż struktury kierowania nie są niczym innym jak różnymi formami integracji pionowej. Warto podkreślić, że nie można utożsamiać pojęcia struktury kierowania, definiowanej według metodologii nowej ekonomii instytucjonalnej, z integracją pionową lub poziomą. Integracja pionowa polega na tworzeniu więzów między podmiotami gospodarczymi z różnych faz procesu produkcji i dystrybucji. Więzi integracyjne mogą dotyczyć:

- nabycia tytułu własności,
- tworzeniu wspólnych planów strategicznych,
- interpretacji norm prawnych,
- zawarcia kontraktu³⁷.

Spośród wyżej wymienionych najbardziej rozpowszechnione w rolnictwie w krajach wysokorozwiniętych są powiązania kontraktowe nazywane „integracją kontraktową”, w których producent rolny pozostaje właścicielem czynników wytwórczych, a zakład przetwórczy wpływa poprzez kontrakt na sposób ich wykorzystania. Z kolei integracja pozioma oznacza łączenie się ze sobą podmiotów gospodarczych z tej samej fazy produkcji lub dystrybucji.

W świetle powyższych definicji łatwo zauważyć, że struktura kierowania może stanowić zarówno system powiązań umownych między różnymi ogniwami sektora rolno-spożywczego, jak też w ramach jednego ogniwa – przykładami są odpowiednio sprzedaż żywca wieprzowego poprzez umowy kontraktacyjne z zakładem przetwórczym lub mleka poprzez spółdzielnię mleczarską. Struktura kierowania jest więc pojęciem szerszym i w pewnym sensie stanowi integrację kontraktową, ale nie w rozumieniu przyjętym powszechnie w literaturze. „Kon-

---

³⁶ Upraszczając, można powiedzieć, iż struktury kierowania stanowią system powiązań umownych między dostawcą – producentem rolnym, a odbiorcą (np. zakładem przetwórczym). System ten stanowi bowiem podstawowe kryterium ich rozróżniania, aczkolwiek nie może przecież być zawieszony w próżni – musi łączyć określone podmioty ekonomiczne.

³⁷ J. Małysz, *Procesy integracyjne w agrobiznesie*, Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Poznań 1996, s. 8.

trakty” w tym przypadku, zgodnie z optyką nowego instytucjonalizmu mogą mieć charakter formalny lub nieformalny i trudno zakwalifikować je do powiązań pionowych lub poziomych. Poza tym można wskazać następujące różnice między strukturą kierowania, a integracją pionową lub poziomą:

- struktura kierowania ma charakter statyczny, podczas gdy integracja jest procesem;
- struktura kierowania eksponuje kategorię transakcji i sposób jej zorganizowania, a nie podmioty ją zawierające. W związku z tym w strukturze kierowania może pojawić się dodatkowy podmiot, którego zadaniem jest sama organizacja transakcji, a nie bierze on udziału w procesie przerobu surowca, czego przykładem może być giełda towarowa. Ponadto w jednej formie integracji, np. grupie producenckiej, może występować cała gama odmiennych struktur kierowania w zależności od rodzaju powiązań kontraktowych;
- zgodnie z metodologią nowej ekonomii instytucjonalnej przesłanki tworzenia struktur kierowania mają charakter efektywnościowy, w sensie oszczędności kosztów transakcyjnych, a nie monopolistyczny.

2.2. Struktury instytucjonalne w mechanizmie alokacji zasobów

Zgodnie z teorią kosztów transakcyjnych O. Williamsona cena specyficznych dóbr pośrednich wzrasta, jeśli transakcje zawierane są w nieefektywnych strukturach instytucjonalnych, tzn. bez odpowiednich zabezpieczeń kontraktowych³⁸. Żywność o wysokiej wartości wymiennej wymaga specyficznego surowca, którego uzyskanie generuje dodatkowe koszty transakcyjne – przykładowo koszty selekcjonowania, koszty związane z brakiem terminowych dostaw, czy też koszty związane z niewłaściwym składem chemicznym lub zanieczyszczeniami. Jednocześnie przyjmuje się, że wzrost lub spadek cen kupowanych surowców wywołany grą popytu i podaży przekłada się na ceny sprzedaży i obroty, natomiast zmiana kosztów transakcyjnych nie znajduje bezpośredniego odzwierciedlenia w cenie zbytu produktów końcowych (ta ustala się na poziomie przedsiębiorstwa marginalnego), ale przekłada się *ex post* na koszty i powoduje wahania renty ekonomicznej. Wysokość kosztów transakcyjnych zależy bowiem od organizacji przedsiębiorstwa, w szczególności od struktury kierowania dostawami, produkcją i zbytem. Nie jest więc uwzględniana przez mechanizm rynkowy. Dzieje się tak, ponieważ koszty transakcyjne cechu-

---

³⁸ O.E. Williamson, *Ekonomiczne...*, op.cit., s. 46.

je duża niepewność (która jest niemierzalna!) co do wysokości, sytuacji i czasu wystąpienia – wiele z nich pojawia się *ex post*, przez co nie sposób ich uwzględnić w planach produkcyjnych i strategii firmy. Dotyczy to szczególnie gospodarki żywnościowej. Tak więc jeśli w ogóle można mówić o „rynku kosztów transakcyjnych”, czy też rynku czynnika organizacji, to w gospodarce żywnościowej jest on bardzo nieprzejrzysty.

Z tego właśnie powodu, tzn. z braku wyceny *ex ante* kosztów transakcyjnych przez rynek, wynika możliwość realizacji renty instytucjonalnej przez gospodarstwa indywidualne. Mechanizm ten funkcjonuje w sposób następujący: Jak wspomniano, rynek w sektorze rolnym jest zawodny, m.in. z uwagi na znaczne zwięźenie kanałów marketingowych w sferze przetwórstwa i dużą koncentrację kapitału w tym ogniwie w relacji do rolnictwa właściwego. Z tego powodu przedsiębiorstwa przerobu realizują renty monopolowe i mogą prowadzić „dyktat cenowy” względem producentów rolnych. W tych warunkach koszty transakcyjne, na które narażone są gospodarstwa rolne nie przekładają się na ceny zbytu surowców, wbrew temu, co zakłada teoria kosztów transakcyjnych O.E. Williamsona. Teoria ta, jak wiemy, akcentuje trzy zmienne determinujące poziom kosztów transakcji. Dwie z nich, tj. ograniczona racjonalność i oportuizm, wynikają z barier w dostępie do informacji, trzeci – specyficzność aktywów, określa mobilność czynników zaangażowanych w proces wytwórczy. Podczas gdy w sektorach pozarolniczych negatywny wpływ powyższych zmiennych może zostać osłabiony poprzez odpowiednie kontrakty, w rolnictwie rozwiązania organizacyjne są niewystarczające. Źródłem kosztów transakcji w tym sektorze nie jest bowiem oportuizm gospodarstw rolnych, ale ogólnobiologiczne determinanty produkcji rolnej. W dodatku gospodarstwa mają ograniczony wpływ na stopień mobilności aktywów, terminowość i częstotliwość transakcji. Skuteczne obniżenie kosztów transakcyjnych związanych z pozyskaniem odpowiedniego surowca, wymaga od integratora retransferu środków pieniężnych³⁹ do producentów rolnych, który przeciwdziałałby drenażowi wartości dodanej poprzez mechanizm rynkowy. W strukturach niezintegrowanych drenaż ten nasila się wraz ze wzrostem specjalizacji produkcji i ryzyka rynkowego. W praktyce chodzi więc o udział producentów rolnych w marży przetwórczej w zamian za gwarancje niższych kosztów transakcyjnych nabycia surowca wysokiej jakości. Udział ten wyraża się w szeroko rozumianym zaangażowaniu kapitałowym integratora w proces produkcji rolnej np. wówczas, gdy maszyny

---

³⁹ Poprzez wyższe ceny, zaangażowanie kapitałowe lub mechanizmy stabilizujące dochody, których mają na celu zrekompensować wzrost ryzyka produkcyjnego przy specjalizacji struktury wytwórczej.

rolnicze są jego własnością, gdy gwarantuje się wyższe ceny zbytu, przejmuje się od rolnika ryzyko działalności, kredytuje się jego działalność na preferencyjnych warunkach, przeprowadza szkolenia, udostępnia istotne informacje rynkowe itp. W ten sposób producenci rolni realizują rentę wynikającą z wyższego stopnia integracji kontraktowej struktury kierowania produkcją i zbytem surowca, tzw. rentę instytucjonalną. Innymi słowy zintegrowane struktury organizacyjne umożliwiają realizację rent gruntowych, zabezpieczając producentów przed mechanizmem wyrównywania kosztów i przychodów krańcowych oraz przed przechwyceniem wartości dodanej poprzez otoczenie.

Zdaniem autora renta instytucjonalna jest obecnie jedyną trwałą rentą ekonomiczną realizowaną w gospodarstwach indywidualnych w UE, która nie zostanie stopniowo przechwycona przez rynek (tzn. przetwórcę lub konsumenta) lub zniwelowana przez konkurencję i stanowi podstawowe źródło przewag komparatywnych. Oczywiście, nie każde przedsiębiorstwo pośredniczące między ogniwem produkcji surowca rolnego a konsumentem dostrzega długookresowe korzyści z opisanej wyżej optymalizacji kosztów transakcyjnych, ale wydaje się, że wykształci się pewna tendencja w tym zakresie. Współczesne determinanty konkurencyjności na rynku żywności oraz szeroko rozumianych usług środowiskowych to przede wszystkim jakość, wysoka wartość wymienna i mobilność aktywów. Generują one coraz wyższe koszty transakcyjne i najprostszym rozwiązaniem na ich ograniczenie jest daleko posunięta integracja kontraktowa wstecz umożliwiająca kontrolę procesu wytwarzania produktów. Będzie ona zapewne w miarę bogacenia się społeczeństwa bardziej opłacalna niż realizacja rent monopolowych. W badaniach prowadzonych przed akcesją Polski do UE wykazano, że stopień zintegrowania kontraktowego gospodarstw indywidualnych na kluczowych rynkach rolnych w Polsce jest kluczową zmienią obniżającą pracochłonność, a więc podnoszącą jednostkową opłatę pracy własnej⁴⁰. Można więc przypuszczać, że czynniki instytucjonalne również po 2004 roku należą do podstawowych determinant rent ekonomicznych w rolnictwie w Polsce, bez względu na jego model.

---

⁴⁰ B. Czyżewski, *Współzależności integracji kontraktowej i cen rolnych w gospodarstwach indywidualnych w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA”, tom VIII, zeszyt 5, Poznań 2006, s. 16-20.

2.3. Oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego na struktury wytwórcze w rolnictwie

W poprzednim punkcie przedstawiono rolę struktur kierowania w procesie alokacji zasobów w sektorze rolnym. Należałoby również określić wpływ instytucji weblenowskich na ten proces. Instytucje w tradycyjnym rozumieniu określono wyżej mianem otoczenia instytucjonalnego.

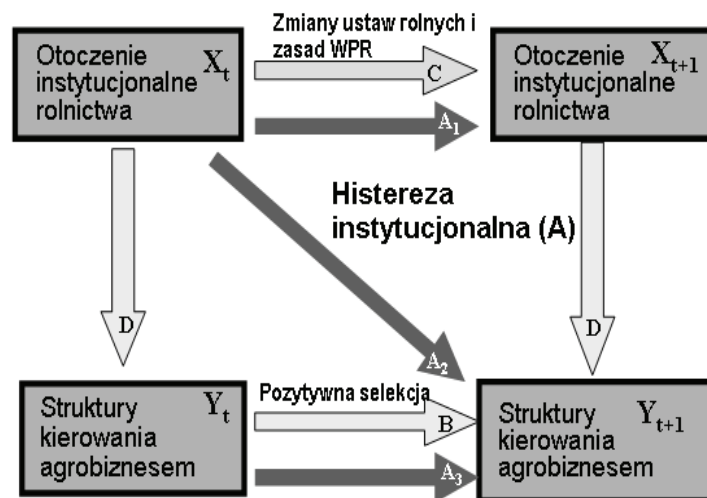
W ekonomii instytucjonalnej poszukuje się metodologii, która uchwyciłaby dynamikę interakcji między instytucjami z różnych okresów. Powinna ona z jednej strony uwzględniać wpływ maksymalizujących zachowań jednostek na kształt przyszłych instytucji, tzw. pozytywną selekcję struktur, z drugiej strony jednak brać pod uwagę fakt, że zachowania te są ograniczone przez otoczenie instytucjonalne ukształtowane w procesie historycznym. Interesującym rozwiązaniem w tym zakresie jest koncepcja ewolucji sfery instytucjonalnej określana w literaturze tematu mianem *path dependency* lub histerezy instytucjonalnej⁴¹. Formalnie rzecz biorąc, zjawisko histerezy występuje, gdy wartość zmiennej w danym okresie uzależniona jest od jej przeszłej wartości poprzez wpływ tej przeszłej wartości na czynniki „rzekomo” egzogeniczne determinujące obecnie badaną zmienną. Na rys.1 wpływ ten obrazują trzy strzałki A_1 , A_2 i A_3 . Po pierwsze, legislacje z okresu t , mimo zmian, wciąż mają wpływ na funkcjonowanie struktur wytwórczych w rolnictwie w okresie $t+1$. Wynika to z dużej inercji, niemobilności oraz niepodzielności zasobów zaangażowanych w produkcję rolną w okresie t . Po drugie, legislacje w okresie X_{t+1} są na ogół wynikiem nowelizacji tych z okresu poprzedniego, co również obniża ich efektywność. Po trzecie, struktury kierowania z okresu t , z uwagi na inercję podpisanych już kontraktów, nie mogą zostać szybko dostosowane do nowych norm prawnych i procedur. W związku z tym rozwój instytucjonalny sektora rolnego uzależniony jest od wypadkowej procesów innowacyjnych (C i B na rys.1) oraz procesów zachowawczych (A_1 , A_2 i A_3 na rys. 1). W przypadku sektora rolnego w Polsce stawia się tezę, że procesy innowacyjne są immanentnie słabsze niż procesy zachowawcze – co upodabnia jego ewolucję do modelu histerezy i generuje wysokie koszty transakcyjne⁴².

---

⁴¹ Szerzej na ten temat zob. J. Cornwall, W. Cornwall, *The Political Economy of Stagnation*, „Journal of Economic Issues”, 06/1987, 21, 785-93 oraz M. Setterfield, *A model of institutional hysteresis*, „Journal of Economic Issues”, 09/1997, vol. 27, no. 3, s. 755-775.

⁴² Wykorzystano fragment opracowania B. Czyżewski, *Bariery instytucjonalne w polityce rolnej Polski po 1990 roku*, [w:], *Gospodarka i finanse*, W. Przybylska-Kapuścińska, J. Szambelańczyk, Wyd. AE w Poznaniu, 2008, s. 104-122.

Rysunek 1. Histereza instytucjonalna w sektorze rolnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Setterfield, *A model of institutional hysteresis*, „Journal of Economic Issues”, 09/1997, vol.27, nr 3., s. 755-775.

Powyższą tezę potwierdza rzeczywistość okresu transformacji systemowej w Polsce. Transformacja ta bazowała w pewnej mierze na koncepcji konstruktywnej destrukcji⁴³. W rezultacie wystąpiły nagłe i doniosłe w skutkach zakłócenia w procesie wymiany dóbr. Złożyły się na nie następujące przesłanki: Po pierwsze, nastąpił gwałtowny spadek mobilności aktywów oraz struktur wytwórczych spowodowany ich, nie tyle fizycznym, ile moralnym zużyciem. Po drugie, za jeden z priorytetów uznano likwidację instytucji z poprzedniego ustroju, nie wprowadzając równocześnie na ich miejsce nowych rozwiązań, co przyczyniło się do powstania próżni instytucjonalnej w wielu dziedzinach gospodarki. W ten sposób pozbawiono podmioty ekonomiczne jakichkolwiek wzorców zachowań, co, w powiązaniu z wysoką złożonością sytuacji decyzyjnych wynikającą chociażby z narastającej konkurencji zagranicznej, spowodowało obniżenie płynności rynków cząstkowych. Po trzecie, rozwiązanie nierentownych struktur wytwórczych uwolniło znaczne zasoby kapitału i pracy, które jednak były na tyle specyficzne, iż ich dostosowanie oraz wykorzystanie w nowych warunkach niosło ze sobą bardzo wysokie koszty. Po czwarte, przemiany ustrojowe sprzyjały szybkiej polaryzacji działających struktur produkcji i rozwarstwieniu społeczeństwa.

„Terapia szokowa” zastosowana w Polsce na początku lat dziewięćdziesiątych wykorzystywała tzw. koncepcję „minimum big bang”, zgodnie z którą

⁴³ Szerzej na ten temat zob. R. Smyth, *New Institutional Economics in the Post-Socialist Transformation Debate*, „Journal of Economic Surveys”, vol. 12, Issue 4, 09/1998.

konieczne jest radykalne odcięcie się od struktur poprzedniego ustroju w celu szybkiego osiągnięcia tzw. „krytycznej masy zmian” umożliwiającej dalszy, samoistny rozwój gospodarki rynkowej. Jak powiedział J. Kornai: „zmiana musi dokonać się za jednym zamachem”⁴⁴ – tylko w ten sposób bowiem państwo może zdobyć zaufanie społeczeństwa niezbędne do przeprowadzenia trudnych reform. Natomiast, w przypadku tylko częściowego i stopniowego zrywania więzi instytucjonalnych z poprzednim ustrojem, grupy podmiotów ekonomicznych będą blokować wprowadzanie reform, aby pozostać przy wygodnych dla nich praktykach. Tak więc istotę koncepcji „minimum big bang” stanowi założenie, iż tylko osiągnięcie krytycznej masy własności prywatnej, która zapewni szybkie reakcje przedsiębiorstw na sygnały rynkowe, umożliwia skuteczną transformację⁴⁵. W tym duchu wypowiadał się również autor „terapii szokowej” – L. Balcerowicz: „ludzie będą gotowi zmieniać swoje postawy i zachowanie, tylko wówczas, gdy dokonają się nieodwracalne i nagłe zmiany w ich otoczeniu, a nie tylko zmiany częściowe i stopniowe”⁴⁶.

Zmiany te jednak polegały przede wszystkim na liberalizacji – w sensie uruchomienia mechanizmu rynkowego, a już w mniejszym stopniu kreowały otoczenie instytucjonalne, ponieważ budowa od podstaw nowych instytucji była i jest bardzo kosztowna, a poza tym wymaga czasu. Oznacza to, iż zmuszono podmioty ekonomiczne do działania w krańcowo odmiennej sytuacji decyzyjnej, którą stanowił wolny rynek, gdzie jednak brakowało zarówno odpowiedniego otoczenia instytucjonalnego, jak też wzorców zachowań, czyli niezbędnej do produktywnego działania „matrycy instytucjonalnej” – bez niej przedsiębiorstwa nie są w stanie wypracować efektywnych, w sensie optymalizacji kosztów transakcyjnych, relacji kontraktowych. W tej sytuacji wciąż wykorzystywano schematy wymiany informacji i podejmowania decyzji produkcyjnych z poprzedniego okresu, które jednak w warunkach rynkowych prowadziły do nieoptymalnych wyników.

Tak więc efekty histerezy instytucjonalnej związane z likwidacją systemu gospodarki centralnie zarządzanej dotyczą głównie sfery mentalnościowej mieszkańców wsi. W tym przypadku warto zwrócić uwagę na następujące kwestie:

- wypaczone rozumienie idei spółdzielczości i umów kontraktacyjnych,

---

⁴⁴ „Measures must be taken in one stroke” – J. Kornai, *The road to free economy*, Norton, New York, 1990, s.102.

⁴⁵ R. Smyth, *New Institutional Economics...*, op.cit., p384.

⁴⁶ M. Blejer, F. Coricelli (red), *The Making of Economic Reform in Eastern Europe: Conversations with Leading Reformers in Poland, Hungary and the Czech Republic*, Edward Elgar, Aldershot, 1995, s. 54.

- niechęć producentów do wspólnych działań,
- nie przywiązywanie wagi do problemów jakości produktów,
- niski poziom świadomości ekonomicznej (rynkowej) producentów,
- doraźna jednorazowa współpraca z producentami rolnymi,
- brak umiejętności korzystania z uprawnień własnościowych w spółdzielniach.

Efekty te pogłębił kryzys ekonomiczny na początku lat 90., który w szczególnym stopniu dotknął polską wieś z uwagi na kumulację w tym sektorze skutków niespójnej polityki fiskalnej i pieniężnej⁴⁷. Pod koniec dekady i w pierwszych latach następnej zaowocowało to negatywną oceną przeprowadzonych reform ustrojowych, kontestacją wyników negocjacji akcesyjnych i zasad WPR oraz niską świadomością społeczności wiejskiej⁴⁸.

Należy jednak podkreślić, iż nawet w sytuacji, gdy zmiany struktur kierowania w sektorze rolnym są inicjowane przez działające w nim podmioty, proces ten cechuje duża inercja i tendencje zachowawcze. Można zauważyć, iż istnieją w gospodarce mechanizmy, które powodują utrwalanie się kierunku ewolucji sfery instytucjonalnej, nawet jeśli jest on nieefektywny. Polegają one na samopodtrzymywaniu układów instytucjonalnych, wynikającym z wysokich kosztów początkowych w przypadku każdej zmiany⁴⁹ oraz trudnego do przetrwania okresu „próżni instytucjonalnej”, wynikającej z dostosowywania się praw i organizacji do świadomości podmiotów ekonomicznych. Przykładem tego okresu w Polsce był brak w latach 90. podstaw legislacyjnych dla funkcjonowania giełd terminowych oraz grup producentów rolnych, a także mechanizmy interwencji agrarnej zakłócające procesy integracji w rolnictwie (mamy tu na myśli interwencję cenową).

---

⁴⁷ Szerzej rozważania na ten temat zob. A. Czyżewski, *Rola polityki makroekonomicznej w kształtowaniu warunków dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, [w:] U. Płowiec (red), *Jaka polityka gospodarcza dla Polski?*, Wyd. PTE, Warszawa 2001, oraz A. Czyżewski, A. Grzelak, *Wpływ polityki monetarnej i fiskalnej na kształtowanie bezrobocia w Polsce w okresie transformacji*, [w:] *Jak tworzyć w Polsce nowe miejsca pracy?*, red. A. Noga, Wyd. PTE, Warszawa 2003.

⁴⁸ G. Spychalski, *Bariery mentalne polskich rolników w procesie integracji europejskiej*, *Roczniki Naukowe SERiA*, tom VI, zeszyt 4, Warszawa–Poznań–Puławy, 2004, s. 194-195.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 54.

3. Metodologia analizy wpływu czynników instytucjonalnych na alokację zasobów w rolnictwie

3.1. Analiza intensywności i struktury związków instytucjonalnych gospodarstw rolnych z otoczeniem

Z powyższych rozważań wynika, że oddziaływanie czynników instytucjonalnych na proces alokacji zasobów w rolnictwie zachodzi na trzech płaszczyznach:

- poprzez zachowawcze oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego,
- poprzez innowacyjne oddziaływanie otoczenia instytucjonalnego,
- poprzez zintegrowane struktury kierowania, w których producenci realizują udział w marży przetwórczej w zamian za obniżkę kosztów transakcyjnych pozyskania surowca rolnego.

Głównym celem tej części opracowania jest identyfikacja zależności między wyżej wymienionymi czynnikami instytucjonalnymi, a procesem alokacji zasobów w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce w przekroju kluczowych typów produkcyjnych.

Wymienione płaszczyzny skupiają w sobie szereg zmiennych o charakterze jakościowym, które nie są brane pod uwagę w ogólnodostępnych badaniach statystycznych realizowanych przez GUS oraz Państwowe Instytuty Badawcze w Polsce. Dlatego też zaistniała konieczność przeprowadzenia ogólnokrajowych badań ankietowych ukierunkowanych na czynniki instytucjonalne. Badania, jak wspomniano wcześniej, były adresowane do kierowników gospodarstw indywidualnych uczestniczących w systemie FADN, aby ocenić oddziaływanie zmiennych instytucjonalnych na realne procesy alokacji pracy, ziemi i kapitału, które odzwierciedlają wyniki rachunkowości rolnej. Badania przeprowadzono na próbie 400 gospodarstw indywidualnych, przy czym po 100 jednostek przypadło na każdy z czterech makroregionów i zostało skierowane do subpopulacji gospodarstw o dominującym ESU w danym regionie. Dobór próby w każdym makroregionie miał charakter losowy i spełniał kryteria doboru warstwowego proporcjonalnego. Losowanie polegało na podzieleniu subpopulacji na warstwy w zależności od typu produkcyjnego⁵⁰ i pobieraniu próby proporcjonalnie do udziału danego typu w zbiorowości gospodarstw o dominującym ESU.

Aby zrealizować cel niniejszej części opracowania należało skonstruować na podstawie odpowiedzi uzyskanych od respondentów wskaźniki określające

---

⁵⁰ Uwzględniono 4 typy – uprawy polowe (zbożowe, okopowe, oleiste i białkowe), uprawy ogrodnicze i sadownicze, chów i hodowla bydła mlecznego, chów i hodowla trzody chlewnej.

oddziaływanie czynników instytucjonalnych na trzech wyżej opisanych płaszczyznach. W ramach wpływu otoczenia instytucjonalnego uznano, że wyraża się on poprzez następujące procesy:

- współpracę z organizacjami, tzn. z instytucjami w tradycyjnym rozumieniu,
- uczestnictwo w życiu publicznym,
- zmiany mentalności producenta rolnego, wyrażające się w hierarchii celów gospodarowania.

Współpraca z organizacjami, takimi jak np. ODR-y, ARiMR, ARR, Izbami rolniczymi itp., należy do podstawowych przesłanek instytucjonalizacji procesu gospodarowania w rolnictwie indywidualnym. Z jednej strony umożliwia dostęp do szeroko rozumianych informacji ekonomicznych, dotyczących technologii produkcji, prognoz koniunktury, organizacji procesów produkcji i dystrybucji, interpretacji norm prawnych oraz polityki rolnej. Z drugiej otwiera dostęp do środków pomocowych ze Wspólnej Polityki Rolnej, które bezpośrednio oddziałują na alokacje zasobów.

Uczestnictwo w życiu publicznym może wyrażać się udziałem w imprezach kulturalnych oraz korzystaniem ze środków masowego przekazu, w szczególności Internetu. W ten sposób również pozyskuje się bieżące informacje rynkowe, pozwalające na adaptacje aparatu wytwórczego do zmieniających się warunków ekonomicznych, jak też zaspokajają się potrzeby wyższego rzędu, wpływa na kształtowanie się mentalności producentów rolnych.

Wyrazem ewolucji i rozwoju mentalności rolników jest zdaniem autorów szersze spojrzenie na cele gospodarowania, rozszerzające funkcje gospodarstwa rolnego o aspekty prospołeczne i prośrodowiskowe. Szczególne znaczenie ma to w modelu rolnictwa zrównoważonego, który jest obecnie premiowany przez reformy WPR. Miarą holistycznego postrzegania przez rolników funkcji gospodarstwa indywidualnego jest zastąpienie prostego motywu zysku i konsumpcji, bezpieczeństwem ekonomicznym gospodarstwa, potrzebą jego sukcesji oraz kształceniem rodziny.

W zakresie oddziaływania struktur instytucjonalnych zbadano dwa aspekty:

- stopień integracji kontraktowej,
- mobilność gospodarstwa rolnego.

W pierwszym przypadku wyższy stopień integracji kontraktowej oznacza występowanie powiązań umownych formalnych lub nieskodyfikowanych z odbiorcą surowca lub dostawcą środków produkcji. Przykładami takiej współpracy mogą być kontrakty produkcyjne i marketingowe, spółdzielnie producentów rolnych, czy też tzw. hedging na rynku terminowym. Są to swoiste ramy instytucjonalne transakcji, które chronią wytwarzaną w gospodarstwie wartość dodaną przed ryzykiem ekonomicznym i drenażem poprzez mechanizm rynko-

wy, umożliwiają realizację renty gruntowej i w rezultacie rozszerzoną reprodukcję aktywów.

Zintegrowane struktury kierowania określają przepływy uprawnień własnościowych do zasobów z gospodarstwa rolnego do integratora oraz umożliwiają wymianę informacji ekonomicznych. Żeby jednak przepływy te faktycznie optymalizowały wysokość kosztów transakcyjnych i podnosiły produktywność struktury wytwórczej, konieczna jest odpowiednia mobilność gospodarstwa rolnego w zakresie zarządzania zasobami. Stąd ostatni z badanych aspektów dotyczył właśnie skłonności kierowników gospodarstw indywidualnych do zmiany struktury i alokacji aktywów w odpowiedzi na określone bodźce rynkowe.

Reasumując, na podstawie badań ankietowych scharakteryzowano intensywność i strukturę związków instytucjonalnych gospodarstw indywidualnych z otoczeniem, określając 5 wskaźników składowych. Ich wartość oszacowano przypisując metodą zero-jedynkową punkty adekwatnym odpowiedziom w pytaniach dotyczących:

- celów gospodarowania,
- uczestnictwa w życiu publicznym,
- współpracy z organizacjami,
- integracji kontraktowej,
- mobilności rodziny rolniczej.

Ważoną sumę powyższych wskaźników określono mianem zagregowanego indeksu stopnia zinstytucjonalizowania gospodarstwa rolnego (przy założeniu, że wskaźniki składowe mają równe udziały w indeksie).

Według rozkładu indeksu zagregowanego określono klasy gospodarstw, które odzwierciedlają intensywność uwarunkowań instytucjonalnych, ale nie oddają struktury jakościowej związków instytucjonalnych. Innymi słowy gospodarstwa w jednej klasie cechują się podobnym stopniem zinstytucjonalizowania struktury wytwórczej (co nazwano jednorodnością ilościową), ale niekoniecznie tymi samymi rodzajami związków instytucjonalnych. Wybrane przez autorów uwarunkowania instytucjonalne mają charakter jakościowy, a więc niekoniecznie są addytywne. Jakościowy aspekt instytucjonalizacji również może wpływać na alokację zasobów. Dlatego też niezbędne jest drugie grupowanie, które uwzględni strukturę tych uwarunkowań opisaną przez wskaźniki składowe i wytypuje grupy z jednorodnymi jakościowo obiektami. Żeby przeprowadzić to grupowanie zidentyfikowano skupienia metodą Warda, w których cechami są wskaźniki składowe, a obiektami gospodarstwa. W ten sposób uzyskano skupienia gospodarstw jednorodne pod względem struktury jakościowej uwarunkowań instytucjonalnych.

3.2. Oddziaływanie czynników instytucjonalnych na model gospodarowania w rolnictwie

Przeprowadzone grupowania pozwolą na weryfikację głównej hipotezy tej części opracowania, mianowicie, że w zidentyfikowanych klasach indywidualnych gospodarstw rolnych, cechujących się różną intensywnością i strukturą związków instytucjonalnych z otoczeniem, alokacja czynników wytwórczych w kluczowych typach produkcyjnych w Polsce wykazuje istotne różnice spowodowane oddziaływaniem struktury instytucjonalnej, w której gospodarstwo funkcjonuje. Innymi słowy zostaną wyznaczone przeciętne poziomy zmiennych opisujących procesy alokacji pracy, ziemi oraz kapitału i porównane w wyznaczonych typach gospodarstw w zależności od intensywności i rodzaju powiązań instytucjonalnych z uwzględnieniem statystycznej istotności związków między zmiennymi.

Obliczony indeks zagregowany oraz wskaźniki składowe pozwolą dodatkowo odpowiedzieć na pytanie, czy istnieje korelacja między stopniem zinstytucjonalizowania (zarówno w ujęciu ilościowym i jakościowym) a modelem gospodarowania w rolnictwie.

Weryfikacji empirycznej zostaną poddane następujące hipotezy szczegółowe:

- *Hipoteza 1: W klasie najwyższej według indeksu zagregowanego będą występowały gospodarstwa wpisujące się w typ postindustrialny.* Nurt tego rolnictwa nabiera coraz większego znaczenia i obejmuje dwa kierunki rozwoju. Pierwszy sprowadza się do kontynuacji rolnictwa intensywnego, aczkolwiek poddanego rygorom ekologicznym (np. *cross-compliance*), co spełniałoby oczekiwania w zakresie konkurencyjności i tanich produktów żywnościowych oraz standardy środowiskowe. Można uznać, że w kierunku ten wpisuje się rolnictwo *precyzyjne* czy *integrowane*⁵¹, które wraz z osiągnięciami

---

⁵¹ Integrated Farming System, Integrated Crop Management. Rolnictwo integrowane rozumiane jest najczęściej jako metoda oparta na stosowaniu powiązanych ze sobą wszystkich niezbędnych zabiegów uprawy roli, nawożenia i ochrony roślin, przy uwzględnieniu zarówno aspektów ekologicznych środowiska, jak i ekonomicznych. Integrowane technologie, w przeciwieństwie do ekologicznych, wykorzystują przemysłowe środki produkcji, takie jak nawozy mineralne i pestycydy. Czynią to jednak w sposób umiarkowany, w ilościach wspomagających całokształt poczynań agrotechnicznych. Metoda integrowana lub jej elementy są szeroko wdrażane poprzez popularyzację wiedzy na jej temat (służba rolna, uczelnie rolnicze) oraz pewne regularne działania wdrożeniowe realizowane przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Wielu rolników świadomie lub wręcz intuicyjnie przechodzi na formę bardzo zbliżoną do modelu integrowanego, kierując się często zdrowym rozsądkiem albo przesłankami ekonomicznymi. Nie mamy jednak w kraju wielu przykładów w pełni udokumentowanej realizacji metody integrowanej, tak jak w gospodarstwach ekologicznych, gdzie opracowuje się szcze-

biotechnologii daje możliwości wzrostu produkcji rolnej, wpisuje się w proces globalizacji, jednakże nie eliminując negatywnych skutków w sferze społecznej, a także nie rozwiązując wszystkich problemów środowiskowych. Drugi kierunek to rolnictwo zrównoważone, począwszy od rolnictwa *organicznego* do *społecznie zrównoważonego*⁵².

- *Hipoteza 2: W klasie najniższej według indeksu zagregowanego będą występowały gospodarstwa wpisujące się w typ rolnictwa naturalnego.* Ten typ rolnictwa⁵³ cechuje wysoki udział naturalnej produkcji rolniczej w rodzinnych gospodarstwach rolnych, wysoka pracochłonność, wysoki poziom samozaopatrzenia, proste narzędzia pracy, znikoma mechanizacja i przede wszystkim – znikome powiązania z rynkiem⁵⁴. Twierdzi się, że ten typ rolnictwa przejawia niezwykle wysoką żywotność i łatwość przystosowania się do zmieniających się warunków, mimo tego, że nadal podstawą jest wytwórczość naturalna.
- *Hipoteza 3: W skupieniu 1 według związków jakościowych (zakładamy 3 grupy), gdzie przeważającymi składnikami struktury będzie: cel gospodarowania, uczestnictwo w życiu publicznym oraz mobilność rodziny rolniczej, będą występowały gospodarstwa wpisujące się w typ rolnictwa ekologicznego.* Typ ten należy do współczesnych koncepcji rolnictwa, w ramach których jedną z najważniejszych była koncepcja wzrostu zrównoważonego ekologicznie, kładąca nacisk na maksymalizację korzyści netto z rozwoju ekonomicznego pod warunkiem jednoczesnej ochrony i zapewnienia odtwarzania się zasobów naturalnych. Rolnictwo ekologiczne czy ekorolnictwo promowane były jako alternatywy dla konwencjonalnego systemu gospodarowania,

---

głowe wytyczne dla produkcji, prowadzi atestację, a następnie promocję wśród potencjalnych konsumentów. Wyjątkiem jest realizowane od kilku lat przedsięwzięcie Integrowanej Produkcji Owoców (IPO). Por. www.eko.lublin.pl. O rolnictwie integrowanym mówi się, że spełnia zasady rozwoju zrównoważonego, a jednocześnie jest w stanie sprostać konkurencji rolnictwa światowego. W tym nurcie mieszczą się zarówno duże gospodarstwa, jak i mniejsze zajmujące się produkcją charakterystyczną (konie rzeźne), niszową (chów strusi, danieli, uprawa ziół) czy specjalistyczną (warzywniczą, sadowniczą czy rybacką).

⁵² W ramach tego nurtu wskazuje się na gospodarstwa rolne wypełniające funkcje pozażywnościowe – np. nastawione na produkcję energii czy prowadzące działalność agroturystyczną.

⁵³ Pojęcie rolnictwa naturalnego w literaturze tematu jest często stosowane jako zamiennik rolnictwa ekologicznego, ekorolnictwa czy rolnictwa organicznego. (Patrz: Organizacja Rolnictwa Naturalnego www.ifoam.org; http://pl.wikipedia.org/wiki/Rolnictwo_ekologiczne.) Niemniej, autorka rozumie rolnictwo naturalne zgodnie z podaną definicją A. Wosia, co stoi w sprzeczności z alternatywnym stosowaniem podanych terminów.

⁵⁴ A. Woś, *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 9.

zmierzające do poprawy jakości i zdrowotności artykułów żywnościowych i innych produktów rolnych. Koncepcja rolnictwa ekologicznego ma swoje korzenie w krajach wysoko uprzemysłowionych, gdzie produkcja rolnicza jest szczególnie rozwinięta, istnieją więc nadwyżki produktów rolnych, ponadto ruchy ekologiczne i wpływ społeczeństwa ma tu duże znaczenie. Idee realizowane w rolnictwie ekologicznym wywodzą się z różnych filozofii i przyjmują różne formy społeczne i ekonomiczne. W Niemczech, w kraju wysoko uprzemysłowionym, różne kierunki rolnictwa ekologicznego rozwinęły się bardzo silnie, wyróżnia się tu między innymi rolnictwo biodynamiczne i rolnictwo organiczno-biologiczne.

Zrównoważenie ekologiczne i ograniczenie ingerencji człowieka w ekosystem gospodarstwa miało hamować proces degradacji siedliska rolniczego. W porównaniu z konwencjonalnym gospodarstwem, gospodarstwo ekologiczne charakteryzuje się większą pracochłonnością, ponadto różnorodnością gałęzi produkcji rolnej, co ma związek z zachowaniem równowagi ekologicznej. Przestrzega się tu także prawidłowego zmianowania roślin, znacznie ograniczając lub całkowicie eliminując stosowanie nawozów mineralnych i chemicznych środków ochrony roślin (pestycydów, fungicydów, herbicydów, i in.), a także używanie produktów przemysłowych (np. maszyn, itp.), zwiększając jednocześnie przetwarzanie i wykorzystanie wszystkich odpadów (gnojowicy, obornika, kompostu, itp.) na terenie gospodarstwa, dzięki czemu gospodarstwo ekologiczne jest w znacznym stopniu niezależne od zewnętrznych nakładów. Zapewnia się tu biologiczną samoregulację, stosuje się metody ochrony gleby i wody a także krajobrazu, czego efektem są produkty rolne o wysokiej jakości biologicznej. Gospodarstwo ekologiczne nie może wyspecjalizować się wyłącznie w uprawie roślin bądź hodowli zwierząt, stosowanie monokultur jest tutaj wykluczone. Aby uzyskać zamknięty obieg materii organicznej rośliny są spożywane przez zwierzęta, a te przetwarzają pożywienie w nawóz i cykl się zamyka. Ekorolnictwo opiera się m.in. na bioróżnorodności, naturalnej aktywności gleby, cyklach biologicznych. Stawia się tu także na jakość produktów rolnych, dlatego plon podstawowych ziemiopłodów z gospodarstw prowadzonych metodami ekologicznymi jest niższy (o około 1/3) w porównaniu z plonami z gospodarstw konwencjonalnych. Ponadto jednostkowe koszty produkcji są wyższe niż w konwencjonalnych gospodarstwach, przez co ceny zbytu bywają tu 2-3 krotnie wyższe. Rozwój upraw ekologicznych może służyć zmniejszeniu bezrobocia na terenach wiejskich. Wokół gospodarstw ekologicznych mogą tworzyć się małe przedsiębiorstwa turystyczne. Nie mniej ważne jest przetwórstwo żywności. Zastosowanie tradycyjnych technik konserwacji żywności może pozwolić

na produkcję lokalnych wyrobów. Jeżeli uruchomiona zostanie sieć dystrybucji, możliwe jest sprzedawanie ich jako luksusowych produktów ekologicznych.

- *Hipoteza 4: W skupieniu 2 według związków jakościowych, gdzie przeważającymi składnikami struktury będzie: współpraca z instytucjami oraz integracja kontraktowa, będą występowały gospodarstwa wpisujące się w typ industrialny.* Taka kapitałochłonna intensyfikacja produkcji rolniczej ma miejsce od połowy XIX w. i skutkuje gwałtownym wzrostem wolumenu produkcji, przy jednoczesnym spadku jej cen wywołanym niższymi kosztami jednostkowymi i zwiększoną wydajnością produkcji. Sposobem na zwielokrotnienie plonów było wprowadzenie mechanizacji, środków chemii rolnej, pasz przemysłowych oraz postępu agrobiologicznego, co po pierwsze sprzyjało bardziej efektywnej alokacji kapitału ludzkiego poprzez uwolnienie tych zasobów na rzecz przemysłu, a po drugie, istotnie podnosiło wydajność zaangażowanych w proces produkcji żywności zasobów. Industrializacja całej gospodarki zmieniła podejście do rolnictwa, które wobec ówczesnych warunkowań uległo komercjalizacji.⁵⁵ Głównym motywem działalności stały się przesłanki mikroekonomiczne sprowadzające się do maksymalizacji dochodu z prowadzonej działalności.
- *Hipoteza 5: W skupieniu 3 według związków jakościowych, gdzie udział poszczególnych składników struktury będzie wyrównany, będą występowały gospodarstwa wpisujące się w typ zrównoważony.* Typ ten jest kolejnym etapem rozwoju rolnictwa skierowanym, nie jak wcześniejszy, na maksymalizację efektywności produkcji w skali mikroekonomicznej, lecz na zwiększanie użyteczności społecznej. Społeczna racjonalność modelu rolnictwa intensywnego, poddawanego procesom modernizacji i skierowanego na wytwarzanie subsydiowanych nadwyżkowych ilości żywności, przy wykorzystaniu zasobów o charakterze dóbr publicznych (ziemia, środowisko naturalne) była i jest coraz bardziej kwestionowana. Model takiej produkcji żywności nie uwzględnia faktu, że ziemia jest dobrem wspólnym, które winno być przekazane w stanie co najmniej nie pogorszonym kolejnym pokoleniom oraz, że intensywna działalność rolnicza przynosi negatywne skutki zewnętrzne, np. w sferze środowiskowej czy społecznej. Potrzeba świadomości, że koszty racjonalnego gospodarowania środowiskiem rolniczym oraz utrzymania krajobrazu powinny ponosić także pozarolnicze grupy społeczeństwa⁵⁶.

---

⁵⁵ A. Woś, J. S. Zegar, *Rolnictwo społecznie...*, op. cit. s. 18-19.

⁵⁶ M. Adamowicz, *Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa zmian we Wspólnej Polityce Rolnej*, [w:] „*Więś i rolnictwo*”, IRWiR, Warszawa 2004/4(125), s. 232.

Wobec przedstawionej powyżej delimitacji, autor skłania się docelowo ku podziałowi na gospodarstwa wpisujące się w koncepcję rozwoju zrównoważonego i będące poza nią. Jednocześnie istnieje świadomość, iż obecne typy rozwojowe rolnictwa różnie spełniają filozofię rozwoju zrównoważonego⁵⁷. Wielu autorów⁵⁸ zauważa, że w przyszłości rolnictwo europejskie podąży drogą rozwoju dualnego⁵⁹, polegającego na tym, iż pewna część gospodarstw przyjmie metody produkcji zapewniające przede wszystkim wysoką efektywność ekonomiczną, przy respektowaniu jedynie podstawowych wymogów środowiskowych i minimalizacji niepożądanych skutków społecznych⁶⁰, pozostała część obierze metody bardziej przyjazne dla ekosystemu, zapewniające wykorzystanie posiadanych atutów środowiskowych i społeczno-kulturowych. Druga grupa gospodarstw dodatkowo wpisuje się wyraźnie w obecny w literaturze nurt rolnictwa wielofunkcyjnego, wkomponowującego w przestrzeń wiejską nowe funkcje pozarolnicze⁶¹. Ważny jest tu także aspekt postrzegania powyższych

---

⁵⁷ R. Baum, W. Wielicki, *Prognoza przeobrażeń w rolnictwie do roku 2030 w kontekście zrównoważonego rozwoju*, „Wieś i Rolnictwo”, 2007/1 (134), s. 22.

⁵⁸ R. Baum, W. Wielicki, *Przewidywane scenariusze rozwoju wielkoobszarowych gospodarstw rolnych*, [w:] *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 2005; W. Józwiak (red.), *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*, GUS, Warszawa 2003; W. Józwiak, *Coraz mniej rolników*, „Rolnik Dzierżawca”, 2004/3 (84); A. Woś, J. St. Zegar, *Rolnictwo społecznie zrównoważone – w poszukiwaniu nowego modelu dla Polski*, „Wieś i Rolnictwo”, 2004/3(124); H. Runowski, *Systemy rolnictwa w scenariuszu przyszłości*, [w:], *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, red. J. Wilkin, IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 161; A. Henisz-Matuszczak, *Dualny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:], *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej; Ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, red. A. Czyżewski, Wyd. AE Poznań 2007.

⁵⁹ Są też tacy autorzy, którzy w perspektywie widzą więcej typów rozwojowych. Np. Heffner i Rosner mówią o trzech subsektorach: pierwszy – sektor nowoczesnego rolnictwa towarowego, w drugim subsektorze będą gospodarstwa dostarczające produkty o podwyższonej jakości, ekologiczne oraz trzeci, gdzie swoje miejsce znajdą gospodarstwa o zróżnicowanej działalności rolniczej i pozarolniczej. K. Heffner, A. Rosner, *Wybrane koncepcje i możliwości rozwoju obszarów wiejskich po dekadzie transformacji w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian*, red. S. Sokołowska Problemy rozwoju obszarów wiejskich, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 23.

⁶⁰ Autorka ma świadomość, że ten typ rolnictwa nie będzie wolny od nieustannych konfliktów interesów, zwłaszcza ekonomicznych i środowiskowych. Łagodzeniu tychże rozbieżności będzie służyło instrumentarium WPR.

⁶¹ Szerzej na ten temat: M. Kłodziński, *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, Warszawa 1996, s. 57; K. Heffner, *Kreacja ośrodków wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, IRWiR, Warszawa 2000/2(107), s. 43; J. Wikin, *Strategia rozwoju obszarów wiejskich*, „Gospodarka Narodowa”

zjawisk w czasie – dylemat, czy zwiększać produkcję rolną czy w większym niż dotychczas stopniu dbać o środowisko naturalne inaczej wygląda w czasie krótkim i długim. W długofalowej optyce na interesy między tak postawionymi wyborami nie ma sprzeczności – lepszy stan środowiska naturalnego (a tym samym zasobów wytwórczych) oznacza większe możliwości produkcyjne rolnictwa w przyszłości. W ocenie krótkookresowej cele te konkurują ze sobą, gdyż nie sposób jednocześnie wytwarzać więcej i skuteczniej (maksymalizując cel ekonomiczny) zachowując przy tym bioróżnorodność, dobrostan zwierząt, zapewniając najlepsze efekty środowiskowe⁶². Niemniej, podkreśla się, iż w ramach europejskiego modelu rolnictwa, w najbliższej perspektywie wszyscy prowadzący gospodarstwa rolne będą dążyć ku zrównoważeniu – samoistnie bądź pozostając pod przymusem administracyjnym, co naturalnie będzie wpływało na odpowiednią zmianę alokacji zasobów produkcyjnych.

2001/11, s. 66-73; K. Duczkowska-Małysz, *Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi*, „Wieś i Rolnictwo”, IRWiR, Warszawa 1996/2(91), s. 6; A. Bisaga, *Środowiskowe funkcje rolnictwa a zasada współzależności Wspólnej Polityki Rolnej w świetle badań w regionie opolskim* [w:], *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Szanse rozwojowe rolnictwa w przestrzeni europejskiej*, red. S. Sokołowska, A. Bisaga, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2008, s. 195-196.

⁶² H. Runowski, *Systemy rolnictwa...*, op.cit., s.160.

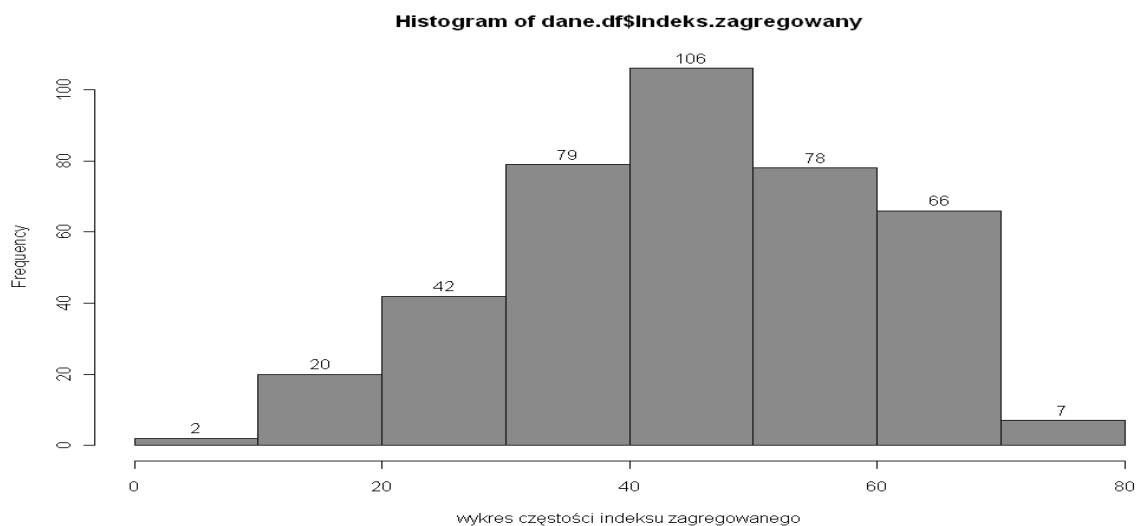
4. Zależności między strukturą instytucjonalną a procesem alokacji zasobów w wybranych typach produkcyjnych gospodarstw rolnych w Polsce – wielowymiarowa analiza wariancji

4.1. Skupienia gospodarstw indywidualnych w Polsce ze względu na związki instytucjonalne z otoczeniem

4.1.1. Grupowanie według intensywności związków instytucjonalnych (histogram)

Rozkład liczebności badanej zbiorowości ze względu na zmienną, jaką jest intensywność związków instytucjonalnych, posiada znamiona rozkładu normalnego. Grupowanie według skonstruowanego wcześniej indeksu zagregowanego pozwoliło na wyodrębnienie 8 klas gospodarstw rolnych (rozłącznych przedziałów tej samej szerokości). Każda z klas zawiera gospodarstwa charakteryzujące się podobnym stopniem zinstytucjonalizowania struktury wytwórczej (jednorodność ilościowa), ale niekoniecznie tymi samymi rodzajami związków instytucjonalnych.

Rysunek 1. Grupowanie gospodarstw według natężenia związków instytucjonalnych z otoczeniem

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników ogólnopolskiej ankiety przeprowadzonej wśród gospodarstw rolnych FADN pt. „Zrównoważenie indywidualnych gospodarstw rolnych”.

Przy potencjalnej maksymalnej intensywności związków instytucjonalnych (równiej 100 pkt), $\frac{1}{4}$ badanych gospodarstw znalazła się w najbardziej licznej klasie, gdzie wskaźnik przyjął wartość między 40-50 pkt (przy średniej arytmetycznej 45 pkt). Dla połowy gospodarstw nie przekracza on 44,9 pkt, zaś dla $\frac{3}{4}$ z nich – 56,2 pkt. Obszar zmienności badanej zbiorowości mieści się w przedziale 29,5-59,5 pkt.

Analizując histogram, należałoby się skupić na czterech najliczniejszych grupach (IV-VII). Jeśli idzie o charakterystykę grup pod względem skupionych w nich typów produkcyjnych, stosunkowo najbardziej równomiernym rozkładem cechuje się grupa IV. W V grupie nieznacznie przeważają gospodarstwa zajmujące się uprawami polowymi, w VII – chowem bydła mlecznego, zaś $\frac{2}{3}$ ogółu gospodarstw grupy VI stanowią zarówno jedno, jak i drugie.

Tabela 1. Główne charakterystyki klas histogramu indeksu natężenia związków instytucjonalnych

Grupy z histogramu	Struktura typów gospodarstw (%)				Wielkość ESU		Przeciętna wielkość UR (ha)	
	1	2	4	5	średnia	odch. stand	średnia	odch. stand
I	50	50	0	0	6	1,41	53,54	66,7
II	45	40	5	10	7,74	3,21	43,99	94,78
III	41,5	22	9,8	26,7	16,7	29,9	56,72	63,34
IV	29,9	24,7	15,5	29,9	12,6	17,34	39,46	38,2
V	36,5	14,4	23,1	26	17,43	41,2	51,34	47,8
VI	32,5	7,8	35,1	24,6	20,79	61,82	59,38	66,72
VII	34,8	7,7	43,9	13,6	18,35	33,87	64,8	48,3
VIII	71,4	14,3	0	14,3	40,29	35,24	72,6	50,95

Źródło: jak w rys. 1.

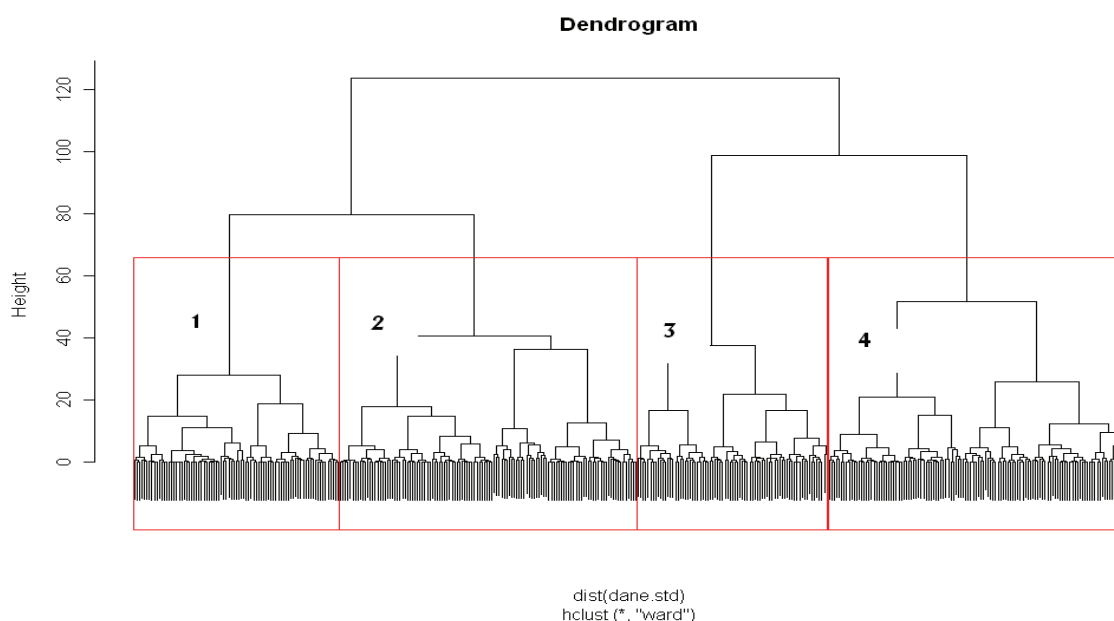
Zauważalnym i istotnym jest fakt, iż przy przechodzeniu do wyższych grup histogramu (tzn. rosnącej sile ilościowych związków instytucjonalnych) mamy do czynienia ze wzrostem siły ekonomicznej, jak i powierzchni UR gospodarstw w nich skupionych. Zasadnym jest pytanie o związek przyczynowo-skutkowy, tzn. czy duże i silne gospodarstwa osiągnęły swoją pozycję dzięki mocnym związkom instytucjonalnym, czy też utrzymywanie takich związków jest konieczne, by móc funkcjonować na względnie dużym areale i sile ekonomicznej.

4.1.2. Grupowanie według struktury jakościowej związków instytucjonalnych (skupienia Warda)

Jakościowy aspekt instytucjonalizacji, czyli strukturę uwarunkowań instytucjonalnych opisanych przez elementy składowe wskaźnika zagregowanego, oddaje analiza skupień metodą Warda. Na podstawie tego grupowania wśród badanych gospodarstw rolnych wyróżniono cztery jednorodnie jakościowo grupy obiektów. Niemal wszyscy (99,5%) producenci rolni z pierwszej i wszyscy z czwartej grupy gospodarstw podlegają ewolucji mentalnej, czego wyrazem jest szersze spojrzenie na cele gospodarowania, gdzie prosty motyw zysku i konsumpcji zostaje zastąpiony przez holistyczne podejście związane z bezpieczeństwem ekonomicznym gospodarstwa, potrzebą jego sukcesji oraz wykształceniem dzieci. Nie można tego powiedzieć o rolnikach z drugiej grupy, gdzie nastawienie na cele bieżące (poziom życia rodziny oraz zyski z działalności) przedkładane jest nad cele długookresowe.

Rozważając wpływ zachowawczego otoczenia instytucjonalnego, wyrażającego się we współpracy z instytucjami w tradycyjnym rozumieniu, najbardziej intensywne związki wykazywały gospodarstwa z czwartego skupienia, zaś najniższe z trzeciej grupy. Na tę płaszczyznę zinstytucjonalizowania ma także wpływ uczestnictwo w życiu publicznym producentów rolnych.

Rysunek 2. Grupowanie gospodarstw według struktury jakościowej powiązań instytucjonalnych z otoczeniem

Źródło: jak w rys. 1.

Delimitacja gospodarstw pokazała, iż grupę pierwszą, drugą i czwartą charakteryzowała ta sama jakość związków instytucjonalnych. Przejawiało się to m.in. w deklaracji dostępu do internetu we własnym gospodarstwie rolnym, co nie występuje w trzecim skupieniu badanych obiektów.

Ostatnią płaszczyzną oddziaływań czynników instytucjonalnych na proces alokacji zasobów produkcyjnych w rolnictwie były zintegrowane struktury kierowania, gdzie zbadano stopień integracji kontraktowej oraz mobilność gospodarstwa rolnego. Otrzymane skupienia potwierdziły tezę, że zintegrowane struktury kierowania, określające przepływy uprawnień własnościowych do zasobów (z gospodarstwa rolnego do integratora) mogą optymalizować wysokość kosztów transakcyjnych i podnosić produktywność struktury wytwórczej, pod warunkiem odpowiedniej mobilności gospodarstwa rolnego w kontekście zarządzania zasobami. Przykładem takiego zjawiska są gospodarstwa z czwartego skupienia, gdzie bardzo wysokiemu współczynnikowi integracji kontraktowej towarzyszy relatywnie wysoki współczynnik mobilności. Dokładnie odwrotnie jest w przypadku gospodarstw z grupy pierwszej, gdzie ponad trzykrotnie niższy wskaźnik integracji skorelowany jest z odpowiednio niższym wskaźnikiem mobilności.

Poszczególne klasy charakteryzuje przeważający typ produkcji, średnia wielkość ESU oraz użytków rolnych. Jeśli idzie o klasę pierwszą, większość stanowią gospodarstwa zajmujące się uprawami polowymi oraz chowem trzody chlewnej. Średnia wielkość ESU wśród gospodarstw rolnych skupionych w tej klasie jest najwyższa (22,52) wśród badanej zbiorowości, przy relatywnie dużym zróżnicowaniu tej miary w badanej grupie. Obserwuje się tu także wysoką średnią UR, z czego blisko połowa jest dodzierżawiana. W klasie drugiej typy produkcyjne gospodarstw skupiły się bardziej równomiernie, niemniej nadal z przewagą gospodarstw zajmujących się uprawami polowymi. Przeciętna powierzchnia UR tych gospodarstw wynosi 50,83 ha (przy 12,32 ESU), w tym 1/3 gruntów dzierżawionych. W tejże klasie jest także relatywnie najwięcej odłogów i ugorów. W klasie trzeciej, którą cechują stosunkowo najsłabsze struktury związków instytucjonalnych, przeciętne gospodarstwo posiada względnie małą wielkość ESU oraz powierzchnię UR. Ta klasa skupia także dwa razy więcej gospodarstw hodujących bydło mleczne i zajmujących się uprawami polowymi, aniżeli hodujących trzodę chlewną i uprawiających warzywa i sady.

Nieco ponad połowę właścicieli gospodarstw czwartej klasy, posiadającej najwyższe jakościowo struktury instytucjonalne, stanowią hodowcy bydła mlecznego. Gospodarstwa w tejże klasie charakteryzuje relatywnie wysoka siła ekonomiczna, przy największej przeciętnej wielkości użytkowanej ziemi.

Tabela 2. Główne charakterystyki skupień według struktury jakościowej związków instytucjonalnych z otoczeniem

Skupienia Warda	Struktura typów gospodarstw (%)				Wielkość ESU		Użytki rolne (ha)			
	1	2	4	5	śred- nia	odch. stand	śred- nia	odch. stand	% do- dzierz	% odło- gów i ugorów
I	40,8	19,4	7,4	32,4	22,52	63,27	56,21	61,93	44,5	1,2
II	37,8	18,9	22,8	20,5	12,32	21,54	50,83	51,5	31,9	4,4
III	31,9	18,1	31,9	18,1	8,21	7,91	44,79	59,92	52,9	1,8
IV	29,7	5,4	51,4	13,5	17,31	31,74	60,76	46,59	25,5	1,4

Źródło: jak w rys. 1.

Chcąc uszeregować pod względem jakości strukturę związków instytucjonalnych, można uznać, że największą jej różnorodnością charakteryzują się gospodarstwa z czwartej klasy skupień Warda, które zgodnie z postawioną wcześniej tezą nr 5 (str. 50), mogą spełniać kryteria gospodarstw zrównoważonych. Następnie, gospodarstwa zgrupowane w klasie pierwszej i drugiej, zgodnie z wcześniejszymi założeniami, wpisują się w typ gospodarstw ekologicznych (teza nr 3 – str. 48).

Tabela 3. Ocena gospodarstw względem analizowanych obszarów związków instytucjonalnych oraz ich siła w poszczególnych skupieniach Warda

Wyszczególnienie	Klasa 1	Klasa 2	Klasa 3	Klasa 4
Cele gospodarowania	+	-	+/-	+
Uczestnictwo w życiu publicznym	+	+	-	+
Współpraca z instytucjami <i>sensu stricte</i>	+/-	+/-	-	+
Integracja kontraktowa	-	+/-	+/-	+
Mobilność rodziny rolniczej	+/-	+/-	-	+
Średni zagregowany indeks instytucjonalizacji struktury wytwórczej	49,3	34,3	35,3	63,3

Źródło: jak w rys. 1.

Relatywnie najuboższa struktura występuje w klasie trzeciej, która nie podlega podporządkowaniu względem wcześniej założonych typów. Warto także odnotować, że w uzyskanych skupieniach nie znalazł jednoznacznie miej-

sca typ gospodarstw prowadzących produkcję intensywnymi sposobami, który zgodnie z postawioną tezą nr 4 (str. 50) miał się wyróżniać przeważającą współpracą z instytucjami oraz integracją kontraktową. Autor zadał sobie pytanie, czy w związku z zaistniałymi różnicami jakościowymi struktur mogły wystąpić rozbieżności (ilościowe) w sile związków instytucjonalnych. Dla poszczególnych klas wyliczono indeks zagregowany. Zabieg ten pozwolił na odkrycie zależności, sprowadzającej się do obserwacji, że im bardziej różnorodna jest struktura związków instytucjonalnych gospodarstw (klasa 4), tym siła powiązań z otoczeniem instytucjonalnym większa. Jednocześnie okazało się, że w owej klasie, dwie z pięciu badanych płaszczyzn związków instytucjonalnych miały najsilniejszy wpływ na osiągnięty wynik. Były to cele gospodarowania oraz integracja kontraktowa, za które niemal wszystkie gospodarstwa osiągnęły maksymalną ilość punktów. Odwrotnie – uboga struktura powiązań skutkuje relatywnie niższym średnim zagregowanym indeksem instytucjonalizacji struktury wytwórczej (klasa 2 i 3). W klasie 3 średni zagregowany indeks instytucjonalizacji struktury wytwórczej był zaniżony głównie przez brak uczestnictwa w życiu publicznym (0 pkt), zaś w klasie 2 ze względu na hierarchię celów gospodarowania (nastawienie na cele bieżące zamiast na długookresowe, co skutkowało także 0 pkt). W obydwu klasach wskaźnik związany z integracją kontraktową był blisko o połowę niższy aniżeli w klasie 4, gdzie był najwyższy.

Ze względu na wystąpienie tego istotnego powiązania, poniżej przedstawiono wyniki analizy alokacji zasobów w ramach poszczególnych typów produkcyjnych według, jak się okazało kluczowej, intensywności związków instytucjonalnych, odnosząc jednocześnie wnioski do powyższej charakterystyki struktury jakościowej tych powiązań.

4. 2. Współczynniki alokacji zasobów w gospodarstwach rolnych

Jak wspomniano wcześniej oddziaływanie instytucji na struktury wytwórcze w rolnictwie wyraża się poprzez następujące procesy:

- zmiany mentalności producenta rolnego, wyrażające się w hierarchii celów gospodarowania,
- uczestnictwo w życiu publicznym,
- współpracę z organizacjami, tzn. z instytucjami w tradycyjnym rozumieniu,
- stopień integracji kontraktowej,
- mobilność gospodarstwa rolnego.

Postawiono hipotezę, że powyższe procesy determinują alokację zasobów w kluczowych typach gospodarstw indywidualnych w Polsce. Rozumie się przez to, że w zidentyfikowanych klasach gospodarstw, cechujących się różną

intensywnością i strukturą związków instytucjonalnych z otoczeniem, alokacja czynników wytwórczych (a tym samym model gospodarowania) będzie wykazywać istotne różnice. Aby jednak ocenić istotność i skalę tych różnic należy w pierwszej kolejności określić zestaw wskaźników umożliwiających ilościowe ujęcie procesu alokacji zasobów.

Alokacja zasobów w ekonomii jest pojęciem szerokim. Dotyczy procesu, na który składają się dwa etapy. Pierwszym, jest pozyskanie danego czynnika produkcji polegające na zawarciu określonej transakcji, w wyniku której przejmuje się część lub całość uprawnień własnościowych do zasobu. W drugim wykorzystuje się zasób do produkcji dóbr i usług zgodnie z technologią i organizacją struktury wytwórczej – etap ten można określić mianem absorpcji zasobu. Dlatego też w przeprowadzonej analizie zastosowano dwa rodzaje wskaźników – współczynniki opisujące przepływy uprawnień własnościowych w rolnictwie i dotyczące absorpcji ziemi, pracy oraz kapitału. Skonstruowano następujący zestaw współczynników opisujących względne poziomy przepływu i absorpcji zasobów:

1. **„kosztochłonność przychodów”** – stanowi relację sumy kosztów bezpośrednich, pośrednich i kosztów czynników zewnętrznych do produkcji ogółem. Współczynnik ten wskazuje ewentualne różnice w przepływach poprzez ceny zbytu, jak też ceny środków produkcji, które mogą występować z uwagi na związki instytucjonalne gospodarstwa z otoczeniem. Niższy wskaźnik to wyższe przepływy. Przykładowo, sprzedaż trzody chlewnej na zasadzie kontraktacji może podnieść cenę zbytu, a kupno pasz poprzez grupę producentów obniżyć ich ceny. Wskaźnik ten oddaje zróżnicowanie nadwyżki bezpośrednio występujące w określonych strukturach instytucjonalnych;
2. **„działalność inwestycyjna”** – stanowi relację salda przepływów inwestycyjnych do aktywów (bez ziemi)⁶³. Aktywa w tym przypadku stanowią miarę siły ekonomicznej gospodarstwa⁶⁴ i punkt odniesienia pozwalający na porównywanie gospodarstw o różnych zdolnościach wytwórczych. Relatywnie wyższe inwestycje mogą wynikać z większych przepływów w ramach struk-

---

⁶³ Aktywa pomniejszono o wartość ziemi z uwagi na fakt, że jej wycena w rachunkowości FADN wydaje się być zaniżona i odbiega od cen rynkowych. Poza tym fakt posiadania samego zasobu ziemi niekoniecznie przekłada się na potencjał wytwórczy gospodarstwa, ponieważ ziemia bez nakładów kapitału ma ograniczone zdolności tworzenia użyteczności. W związku z tym o sile ekonomicznej gospodarstwa bardziej, w opinii autorów, świadczy techniczne uzbrojenie ziemi, a więc wartość pozostałych aktywów.

⁶⁴ Woś A., *Układy strukturalne w rolnictwie chłopskim*, IERiGŻ, Warszawa 2000, s. 10.

tur instytucjonalnych, np. w przypadku pozyskania środków na modernizację z WPR lub zaangażowania kapitałowego integratora w proces wytwórczy;

3. **„transfery netto”** – stanowią relację salda bieżących dopłat i podatków oraz salda dopłat i podatków związanych z inwestycjami do siły ekonomicznej gospodarstwa wyrażonej jak wyżej wartością aktywów. Współczynnik ten obrazuje względną wartość przepływów netto w ramach transferów budżetowych, które świadczą o sile wpływu instytucji państwa i realizowanej przez nie polityki interwencyjnej w rolnictwie – wyższy wskaźnik to silniejszy wpływ⁶⁵;
4. **„płynność”(wsk. odwrócony)** – stanowi relację zobowiązań krótkoterminowych do aktywów obrotowych. Jest to więc „odwrócony”⁶⁶ klasyczny wskaźnik bieżącej płynności – im niższy tym większa płynność. Jego zadaniem jest uchwycić ewentualne różnice w bieżącej płynności gospodarstw rolnych wynikające z przepływów instytucjonalnych, np. różnych form odroczonej płatności lub kredytowania działalności proponowanych przez odbiorcę surowca rolnego. Przepływy ten mogą również mieć miejsce w warunkach większego dostępu producenta do informacji rynkowych;
5. **„kapitałochłonność”** – stanowi relację majątku produkcyjnego – budynków i budowli, maszyn i urządzeń oraz środków transportu⁶⁷ do produkcji ogółem. Jest więc wskaźnikiem absorpcji majątku trwałego przez jednostkę wytwarzanej produkcji i świadczy o zdolności gospodarstwa do efektywnego alokowania poszczególnych jego składników. Im jest on niższy tym wyższa efektywność alokacji, na którą potencjalnie oddziałują związki instytucjonalne z otoczeniem, np. poprzez dostęp do specjalistycznej wiedzy agrotechnicznej lub wydajnej technologii. Wzrost wskaźnika można również interpretować jako rozwój poprzez kapitałochłonną intensyfikację produkcji, szczególnie jeśli jednocześnie obniża się współczynnik pracochłonności;
6. **„ziemiachłonność”(wsk. odwrócony)** – stanowi relację produkcji do wielkości użytków rolnych. Jest więc to w istocie „odwrócona”⁶⁸ forma współczynnika chłonności obrazująca efektywność absorpcji zasobu ziemi rolniczej. Im wyższy wskaźnik tym wyższa efektywność gospodarowania ziemią, która podobnie jak w przypadku kapitału może wzrastać dzięki roz-

---

⁶⁵ Oczywiście bezwzględna wartość transferów netto musi być ważona siłą ekonomiczną gospodarstwa – większe i silniejsze podmioty uzyskują bowiem wyższe wsparcie w ramach WPR.

⁶⁶ „Odwrócenie” wskaźnika pozwala uniknąć kłopotliwej do interpretacji sytuacji, gdy zobowiązania krótkoterminowe gospodarstwa wynoszą zero.

⁶⁷ Aktywa te wpisują się w klasyczną interpretację tzw. „zasobu kapitału” w ekonomii.

⁶⁸ Formułę odwrócono ze uwagi na fakt, że w klasycznej postaci wartości współczynnika były bardzo małe i z technicznego punktu widzenia utrudniały obliczenia oraz interpretację.

wijaniu wiedzy agrotechnicznej. Rosnący wskaźnik można interpretować jako intensyfikację produkcji, szczególnie w warunkach rosnącej kapitałochłonności (i/lub inwestycji);

7. „**pracochłonność**” – stanowi relację nakładów pracy w gospodarstwie rolnym (w godzinach) do wartości produkcji ogółem. Niższe jego wartości oznaczają bardziej efektywną absorpcję czynnika pracy przez produkcje rolną i w rezultacie wyższe dochody rezydualne przypadające na jednostkę pracy w rolnictwie. Podobnie jak w przypadku ziemiochłonności należy porównać zmianę pracochłonności ze współczynnikiem kapitałochłonności lub/i wielkością inwestycji, żeby orzekać o modelu rozwoju gospodarstwa rolnego. Dotychczas prowadzone badania wpływu struktur instytucjonalnych na indywidualne gospodarstwa rolne wskazują istotną i odwrotnie proporcjonalną zależność między stopniem zintegrowania struktury wytwórczej, a pracochłonnością⁶⁹.

Opisane wyżej współczynniki tworzą wektor skorelowanych ze sobą zmiennych zależnych, na które potencjalnie oddziałują struktury instytucjonalne skupione w zidentyfikowanych wcześniej klasach wskaźników instytucjonalizacji. Struktury instytucjonalne są więc w tym przypadku niezależną zmienną jakościową, która determinuje proces alokacji zasobów w rolnictwie indywidualnym w Polsce. W analizie tego oddziaływania wykorzystano więc jednoczynnikową, ale wielowymiarową analizę wariancji (MANOVA), gdzie wymiarami są opisane wyżej współczynniki⁷⁰, a predykatorem jakościowym (czynnikiem) struktury instytucjonalne. Analiza wariancji pozwoliła m.in. na:

- identyfikację istotnych statystycznie zmian średnich wartości współczynników przy zmianie struktur instytucjonalnych w przekroju: typów produkcyjnych oraz zagregowanego wskaźnika instytucjonalizacji;
- oszacowanie łącznej siły oddziaływania struktur instytucjonalnych na obszar zmienności wskaźników alokacji.

Wyniki analizy były również pomocne w sformułowaniu wniosków natury ogólnej dotyczących modelu rolnictwa, który może rozwinąć się Polsce w poszczególnych typach gospodarstw oraz roli, jaką w tym procesie odgrywają czynniki instytucjonalne. Podstawowym dylematem jest wybór między rolnic-

---

⁶⁹ Dotyczy to w szczególności produkcji trzody chlewnej – por. B. Czyżewski, *Współzależności.*, op. cit., s. 16-20.

⁷⁰ Konieczna była analiza wielowymiarowa typu MANOVA, ponieważ opisane współczynniki mogą być ze sobą silnie skorelowane.

twem zrównoważonym, a modelami postindustrialnymi⁷¹ oraz dostosowanie do tego wyboru instrumentarium Wspólnej Polityki Rolnej, bez którego polskie rolnictwo nie będzie konkurencyjne.

4. 3. Założenia wielowymiarowej analizy wariancji (MANOVA)

Pewnym utrudnieniem w przeprowadzonej analizie wariancji MANOVA były jej dosyć restrykcyjne założenia. Niemniej zdaniem autorów zostały one spełnione, aczkolwiek wymagało to określonych transformacji szeregów zmiennych:

- Założenie o mierzalności zmiennych zależnych jest bez wątpienia spełnione.
- Założenie o losowości próby i niezależności pomiarów – gospodarstwa indywidualne w poszczególnych typach produkcji i regionach zostały dobrane losowo przez inspektorów rolnych przeprowadzających ankiety z respondentami – nie ma podstaw żeby ten dobór kwestionować, podobnie jak niezależność pomiarów. Dyskusyjne wydaje się natomiast ograniczenie badań do gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną, ale jest to ograniczenie, z którym od lat borykają się analizy bazujące na danych FADN i nie sposób go ominąć.
- Założenie o losowości doboru w ramach kolejnych grup o różnych strukturach instytucjonalnych. Pozornie spełnienie tego założenia budzi zastrzeżenia, ponieważ o przynależności do grupy formalnie decydowały wskaźniki stopnia instytucjonalizacji. Niemniej, jeśli przyjąć, że w Polsce funkcjonuje system rynkowy, demokratyczny i bezklasowy, a gospodarstwa indywidualne mają nieograniczony wybór instytucji z którymi nawiązują kontakty, trzeba uznać, iż wybór struktury instytucjonalnej, w ramach której prowadzi się produkcję i zbyt surowców rolnych, jest z punktu widzenia badacza losowy. Oczywiście słabszym ekonomicznie gospodarstwom jest trudniej tworzyć zintegrowane i silnie zinstytucjonalizowane struktury wytwórcze, ale obiektywnych, np. prawnych ograniczeń w tym zakresie nie ma.
- Założenie o normalności rozkładu analizowanych zmiennych zależnych w każdej z podgrup predykatora jakościowego. Rozkłady te zostały ocenione na podstawie wykresów normalności rozkładu i widocznych odchyłeń wartości obserwowanej od oczekiwanej normalnej. Normalność w wątpliwych przypadkach potwierdzono testem Saphiro-Wilka. W razie konieczności usunięto obserwacje odstające, a zmienne zależne poddano

---

⁷¹ Zakładając, że UE poprzez obecne reformy WPR ostatecznie zerwała z dotychczasowym modelem industrialnym, którego wyróżnikiem było powiązanie wsparcia z wydajnością produkcji rolnej.

transformacji – na ogół semilogarytmicznej⁷² doprowadzając w ten sposób ich rozkład do normalnego.

- Założenie o jednorodności wariancji i kowariancji. Spełnienie tego założenia potwierdzono testem M Boxa dla przestrzeni wielowymiarowej oraz testami Levene'a, C Cochra, Hartleya i Bartletta dla poszczególnych zmiennych zależnych.

Spełnienie powyższych założeń nie upoważnia jednak do uogólnień wyników analizy na całą populację gospodarstw indywidualnych w Polsce. Niemniej uogólnienia takie są w znacznej mierze uzasadnione dla subpopulacji gospodarstw z systemu FADN w podziale na wybrane do analizy typy produkcyjne.

4. 4. Analiza wariancji dla gospodarstw w poszczególnych typach produkcyjnych

Analizę wariancji przeprowadzono w sześciu etapach:

1. Sprawdzono założenia analizy MANOVA.
2. Przeprowadzono testy wielowymiarowe Roy'a, Wilksa, Pillai'a, które sprawdzają, czy średnie całego wektora zmiennych zależnych różnią się istotnie w kolejnych grupach predykatora jakościowego. Przyjęto kryterium spełnienia co najmniej jednego z nich na poziomie istotności $p = 0,05$.
3. Przeprowadzono testy jednowymiarowe (test F), żeby określić, zmiany których zmiennych zależnych są istotne (przy poziomie istotności $p = 0,05$).
4. Przeprowadzono testy post-hoc, żeby porównać poziomy zróżnicowania istotnych zmiennych zależnych w kolejnych podgrupach predykatora jakościowego. Określono w ten sposób, które struktury instytucjonalne istotnie zmieniają analizowane współczynniki.
5. Obliczono kontrasty, żeby określić względną siłę oddziaływania poszczególnych typów struktur instytucjonalnych na istotne zmienne zależne.
6. Oszacowano siłę wpływu zmiennej niezależnej (struktur instytucjonalnych) na wektor istotnych zmiennych zależnych tzn. określono, jaką część ich zmienności wyjaśnia.

4.4.1. Typ 1 – uprawy polowe – zbożowe, okopowe, oleiste i białkowe

W próbie z populacji gospodarstw zbożowych przeprowadzono analizę wariancji na podstawie 3 grup struktur instytucjonalnych cechujących się rosnącą intensywnością związków instytucjonalnych z otoczeniem. Grupa A skupiała

---

⁷² Gdzie $X' = \ln X$ lub w przypadku obserwacji ze znakiem ujemnym $\ln(X+1)$

gospodarstwa z 3 i 4 klasy zagregowanego wskaźnika instytucjonalizacji, grupa B – z 5 klasy, grupa C – z klasy 6 i 7. W ten sposób uzyskano odpowiednio liczne zbiory obserwacji (pow. 30 obiektów) o podobnej liczebności.

Zgodnie z pierwszym etapem analizy w każdej z podgrup doprowadzono rozkłady zmiennych zależnych do normalnych za pomocą odpowiednich transformacji i zweryfikowano założenia MANOVA. Nie było podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o równości wariancji i jednorodności macierzy kowariancji (por. tab.4).

Tabela 4. Założenie jednorodności kowariancji w przestrzeni wielowymiarowej

Test M Boxa – uprawy polowe, predyktor jakościowy: „struktura instytucjonalna”				
	M Boxa	Chi-kw.	df	p
M Boxa	59,96279	53,77319	56	0,559622

Źródło: jak w rys. 1.

Następnie zweryfikowano istotność różnic wektorów średnich wartości współczynników. Zgodnie z przyjętymi założeniami odrzucono hipotezę zerową o równości wektorów średnich na rzecz hipotezy alternatywnej, że różnią się one istotnie (por. tab. 5).

Tabela 5. Istotność różnic wektorów średnich współczynników alokacji zasobów

Wielowymiarowe testy istotności – współczynniki alokacji zasobów (uprawy polowe)						
struktura instytucjonalna	Test	Wartość	F	Efekt	Błąd	p
	Wilksa	0,7886	1,639	14	182	0,072422
	Pillai’a	0,2194	1,620	14	184	0,077215
	Hotelln.	0,2579	1,658	14	180	0,068076
	Roy’a	0,2092	2,750	7	92	0,012239
Jednowymiarowe testy istotności – ziemiochłonność lnX						
	SS	MS	F	p		
struktura instytucjonalna	2,908	1,454	6,07	0,003270		
Błąd	23,220	0,239				
Ogółem	26,129					

Źródło: jak w rys. 1.

Oznacza to, że zbiór (macierz) współczynników opisujących alokację zasobów w gospodarstwie indywidualnym zmienia się istotnie przy rozwijaniu struktury instytucjonalnej, w której podmiot funkcjonuje. Warto zaznaczyć, że

prawdopodobieństwo popełnienia błędu w przeprowadzonych wielowymiarowych testach istotności spada przy zmniejszaniu liczby analizowanych wymiarów – np. w przypadku „wyłączenia” zmiennych, które okazały się nieistotne w testach jednowymiarowych.

Testy jednowymiarowe potwierdziły istotność zróżnicowania tylko jednego współczynnika alokacji zasobów gospodarstw zajmujących się uprawami polowymi – ziemiochłonności (por. tab. 5), zwracając jednocześnie uwagę na wahania wielkości inwestycji i pracochłonności ($0,05 < p < 0,1$).

Odwrócony współczynnik ziemiochłonności, w warunkach rosnącej intensywności związków instytucjonalnych rośnie, co oznacza wyższą efektywność wykorzystania zasobu ziemi. W grupie A wynosi 3356 zł/ha, w B – 3558 zł/ha, a w C – 4583 zł/ha, co świadczy o wzroście o ok. 37%.

Analiza post-hoc wykazała jednak, że istotne są tylko zmiany ziemiochłonności przy przechodzeniu z 1 do 2 i 3 klasy struktur instytucjonalnych i z 2 do 3 (z 1 do 2 nie są istotne, por. tab. 6), przy czym największe efekty daje zmiana struktury instytucjonalnej z klasy B na C – wyjaśnia aż 49% procesu poprawy efektywności gospodarowania ziemią. Analiza struktury instytucjonalnej przy przejściu z klasy B i C wskazuje, że kluczowym czynnikiem jest hierarchia celów gospodarza (przeciętna wartość tego cząstkowego wskaźnika wzrasta aż o 52%). Zatem obranie kierunku na długookresowe cele gospodarowania może zmieniać podejście w kwestii zarządzania czynnikiem ziemi, co wyraża się w poprawie jego efektywności.

Tabela 6. Istotności wpływu różnych klas instytucji na ziemiochłonność (testy post-hoc)

Test Tuckeya HSD (nierówne N); zmienna ziemiochłonność lnX				
Przybliżone prawdopodobieństwa dla testów post-hoc				
Błąd: MS międzygrupowe = 0,23939; df = 97,000				
	struktura instytucjonalna	{1}	{2}	{3}
1	A		0,749561	0,008600
2	B	0,749561		0,044259
3	C	0,008600	0,044259	

Źródło: jak w rys. 1.

Warto zauważyć, że wspomniana zmiana instytucjonalna (z klasy B do C) wyjaśnia również aż 86% zmienności wartości inwestycji, które w tym przypadku także notują spadek (por. tab. 7.)

Tabela 7. Siła wpływu różnych klas instytucji na ziemiochłonność i działalność inwestycyjną (analiza kontrastów)

	Działalność inwestycyjna				Ziemiochłonność			
	ocena	bł std	t	p	Ocena	bł std	t	p
KONTR.1 (porównanie 1 z 3)	0,015650	0,032866	0,476181	0,635016	-0,390459	0,119970	-3,25464	0,001564
$SS_{kontrast}/SS_{efekt}^*$					76% ↓			
KONTR.2 (porównanie 2 z 3)	0,069688	0,031971	2,179745	0,031697	-0,297347	0,116700	-2,54796	0,012406
$SS_{kontrast}/SS_{efekt}$	86% ↓				49% ↓			

*SS – suma kwadratów (tj. zmienność), za którą odpowiedzialny jest odpowiednio kontrast i efekt

Źródło: jak w rys. 1.

Godne odnotowania jest więc zachowanie pozostałych współczynników, które, mimo że nie zmieniają się w sposób istotny statystycznie, są ściśle związane z ziemiochłonnością i sposobem gospodarowania ziemią w gospodarstwach zajmujących się uprawami polowymi. Otóż zauważa się spadkową tendencję pracochłonności i kapitałochłonności oraz transferów netto przy rozwijaniu struktur instytucjonalnych. Z kolei inwestycje i kosztochłonność przychodów osiągają najlepsze wyniki w 2 drugiej klasie instytucji (B), a w trzeciej już pogarszają się. Na zakończenie warto dodać, że współczynnik ω^2 , tj. estymator wariancji zmiennej zależnej wyjaśnionej przez zmienną niezależną, w całej populacji wynosi dla ziemiochłonności 9,22%, co oznacza, że struktury instytucjonalne odpowiadają w przybliżeniu za takie właśnie wahania efektywności gospodarowania ziemią. Pozornie wydaje się to niewiele, ale trzeba pamiętać, że niższa ziemiochłonność wywołuje efekty mnożnikowe w zakresie dochodów rolniczych, pracochłonności, działalności inwestycyjnej, płynności, które również są ze sobą sprzężone, w związku czym ten efekt się zwielokrotnia. Problem ilościowej oceny wielkości tego mnożnika wykracza poza ramy niniejszej analizy, ale z pewnością podnosi on znaczenie czynników instytucjonalnych w gospodarstwach indywidualnych.

Powyższe wyniki skłaniają do kilku wniosków ogólnych nawiązujących do postawionych wcześniej hipotez. Po pierwsze, wzrost efektywności gospodarowania ziemią w uprawach polowych nie wiązał się z istotnym wzrostem kapitałochłonności oraz inwestycji – wręcz przeciwnie, współczynniki te odnotowały tendencje spadkowe w miarę rozwoju struktury instytucjonalnej.

Podobnie niższa ziemiochłonność nie wiązała się też ze wzrostem transferów netto. Świadczy to o fakcie, że czynniki instytucjonalne w polskim rolnictwie nie stymulują rozwoju industrialnego oraz postindustrialnego modelu rolnictwa stawiającego na intensyfikację kapitałochłonną produkcji, który jak wiadomo do połowy lat 90. funkcjonował w UE naruszając równowagę społeczną i środowiskową. Można także uznać, iż powyższe spostrzeżenie wpisuje się w ideę polityki rolnej w UE prowadzonej od czasu reformy Mac Sharry'ego, która poprzez swoje instrumentarium nie promowała intensywnej drogi gospodarowania ziemią, wręcz przeciwnie – wprowadzono wówczas konieczność odłogowania części gruntów, co wiązało się z problemami nadprodukcji wynikającej m.in. z intensyfikacji produkcji.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, pierwsza z postawionych wcześniej hipotez nie zostaje zweryfikowana (zatem odrzuca się ją). Jaki więc model rolnictwa odpowiada opisanym uwarunkowaniom instytucjonalnym? Trudno orzekać czy jest to rolnictwo zrównoważone z uwagi na to, że nie zostały poddane analizie zmienne środowiskowe. Można jednak przypuszczać, że instytucje równoważą w gospodarstwach polowych sferę ekonomiczną i społeczną, nie degradując środowiska naturalnego zbyt intensywnością produkcji. Tworzy się więc w ten sposób koncepcja rolnictwa nie tyle zrównoważonego, ile „zintegrowanego”, w której realizowane są omówione wcześniej „renty instytucjonalne”, wynikające przede wszystkim z ochrony wytworzonej nadwyżki poprzez adekwatną strukturę instytucjonalną, zapobiegającą jej drenażowi przez mechanizm rynkowy. Jednocześnie obserwacja gospodarstw unijnych z sieci FADN zajmujących się uprawami polowymi daje jednoznaczne wnioski – dochody z gospodarstw tego typu podlegają najsilniejszej interwencji na rynkach rolnych. Przejawia się to w ich wielkości ściśle uzależnionej od poziomu dopłat, bez których, w większości badanych krajów, pozostawałyby ujemne⁷³. Zatem można uznać, że występujące związki instytucjonalne są niezbędne dla funkcjonowania tychże gospodarstw. Trzeba także dodać, iż renty instytucjonalne w literaturze tematu są uznawane za najbardziej trwałe rodzaj rent gruntowych w UE w świetle obecnych reform WPR.

4.4.2. Typ 2 – uprawy ogrodnicze i sadownictwo

W próbie z populacji gospodarstw prowadzących uprawy ogrodnicze i sadownictwo przeprowadzono analizę wariancji na podstawie 2 grup struktur in-

---

⁷³ A. Czyżewski, A. Matuszczak, *Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski, Studium porównawcze regulatorów i rynków rolnych*, AEP, Poznań 2006.

stytucjonalnych cechujących się rosnącą intensywnością związków instytucjonalnych z otoczeniem. Grupa D skupiała gospodarstwa z 1, 2, 3 i 4 klasy zagregowanego wskaźnika instytucjonalizacji, grupa E – z 5, 6, 7, 8. Klasy wskaźnika zagregowanego połączono z uwagi na niską liczebność tej próby. W rezultacie uzyskano grupy obserwacji o podobnej liczebności – powyżej 30 jednostek każda.

Podobnie jak w przypadku upraw polowych w każdej z podgrup doprowadzono rozkłady zmiennych zależnych do normalnych za pomocą odpowiednich transformacji i zweryfikowano założenia MANOVA. Nie było podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o równości wariancji i jednorodności macierzy kowariancji (por tab.8).

Następnie zweryfikowano istotność różnic wektorów średnich wartości współczynników. W tym przypadku nie było jednak podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o równości wektorów średnich (por. tab. 9). Oznacza to, że współczynniki alokacji w tym typie gospodarstw nie różnią się istotnie w zależności od klasy struktury instytucjonalnej. Spostrzeżenie to potwierdziły jednowymiarowe testy istotności, które nie wskazały na żadną zmienną zależną.

Tabela 8. Założenie jednorodności kowariancji w przestrzeni wielowymiarowej

Test M Boxa – uprawy ogrodnicze i sadownictwo, predyktor jakościowy: „struktura instytucjonalna”				
	M Boxa	Chi-kw.	df	p
M Boxa	34,12502	29,38130	28	0,393384

Źródło: jak w rys. 1.

Tabela 9. Istotność różnic wektorów średnich współczynników alokacji zasobów

Wielowymiarowe testy istotności – współczynniki alokacji zasobów (uprawy ogrodnicze i sadownictwo)						
	Test	Wartość	F	Efekt	Błąd	P
struktura instytucjonalna	Wilksa	0,91037	0,6892	7	49	0,680625
	Pillai'a	0,08963	0,6892	7	49	0,680625
	Hotelln.	0,09845	0,6892	7	49	0,680625
	Roy'a	0,09845	0,6892	7	49	0,680625

Źródło: jak w rys. 1.

Należy zastanowić się nad przyczynami takiego stanu rzeczy i podjąć próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego intensyfikacja związków instytucjonalnych nie wpływa istotnie na proces alokacji zasobów w gospodarstwach ogrodniczych.

Obserwacja średnich wielkości współczynników alokacji w obu grupach struktur instytucjonalnych pokazała, że grupa E cechuje się wyższą kapitało-

chłonnością, wyższym poziomem inwestycji, niższą kosztochłonnością i znacznie spadającymi transferami netto, które w obu grupach były przeciętnie rzecz biorąc ujemne. Mimo że zmiany współczynników nie były istotne, wskazują one na pewien kierunek ewolucji tego typu gospodarstw, która bez względu na powiązania instytucjonalne ma charakter intensyfikacji kapitałochłonnej. Można przypuszczać, że specyfika tego kierunku produkcji niezależnie od związków instytucjonalnych wymusza określone poziomy wskaźników alokacji, a specjalizacja i wzrost intensywności produkcji należą do podstawowych metod konkurencji na tym rynku. Reasumując, konkurencja na rynku owoców, warzyw i kwiatów oraz wysokie wymagania jakościowe powodują, że gospodarstwa indywidualne, bez względu na poziom instytucjonalizacji struktury wytwórczej, muszą ponosić relatywnie wysokie nakłady kapitałowe i tą drogą zwiększać wydajność produkcji oraz dochody. Po części wynika to z faktu, że produkt końcowy tej grupy gospodarstw cechuje się wysoką wartością wymienną w relacji do wartości użytkowej, przez co kanały marketingowe ulegają skróceniu (produkcja lokuje się bliżej konsumenta finalnego), a współczynniki elastyczności cenowej i dochodowej popytu są relatywnie wysokie. Tak więc gospodarstwa ogrodnicze i sadownicze nie mogą liczyć ani na transfery z WPR, ani, jak widać, na ochronę instytucjonalną wytworzonej nadwyżki. Skądinąd świadczy to o niskiej efektywności instytucji w tym sektorze i wysokim poziomie kosztów transakcyjnych. Potwierdzają to także węższe badania czynione na populacji gospodarstw zajmujących się uprawami trwałymi w UE-15, które wykazały, że interwencja poprzez instrumenty WPR w tym typie gospodarstw jest relatywnie niewielka, co jednocześnie uwidacznia się w efektach dochodowych tychże gospodarstw, poprzez ujemne saldo dopłat i podatków⁷⁴. Interesującym jest także drugie spostrzeżenie dotyczące braku ochrony instytucjonalnej wytworzonej nadwyżki, które, jak pokazuje praktyka, nie przeszkadza tymże gospodarstwom w realizacji stosunkowo wysokiego dochodu z gospodarstwa rolnego.

4.4.3. Typ 4 – chów i hodowla bydła mlecznego

W próbie z populacji gospodarstw zajmujących się chowem i hodowlą bydła mlecznego przeprowadzono analizę wariancji na podstawie 4 grup struktur instytucjonalnych cechujących się rosnącą intensywnością związków instytucjonalnych z otoczeniem. Grupa F skupiała gospodarstwa z 2, 3 i 4 klasy zagregowanego wskaźnika instytucjonalizacji, grupa G – z 5 klasy, grupa H –

---

⁷⁴ A. Czyżewski, A. Matuszczak, *Rolnictwo Unii Europejskiej...*, op. cit.

z klasy 6 i grupa I z 7. W ten sposób uzyskano zbiory obserwacji o podobnej liczebności (pow. 20 jednostek).

Zgodnie z pierwszym etapem analizy w każdej z podgrup doprowadzono rozkłady zmiennych zależnych do normalnych za pomocą odpowiednich transformacji i zweryfikowano założenia MANOVA. Dwa współczynniki – działalność inwestycyjna i płynność cechowały się mimo prób transformacji zmiennych i usunięcia obserwacji odstających rozkładami znacznie odbiegającymi od normalnego, przez co nie spełniały założeń analizy. Zostały więc z niej wyłączone, aby nie zaburzać rozkładu przestrzeni wielowymiarowej. Po tym zabiegu nie było podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o równości wariancji i jednorodności macierzy kowariancji (por tab. 10.).

Tabela 10. Założenie jednorodności kowariancji w przestrzeni wielowymiarowej

Test M Boxa – chów i hodowla bydła mlecznego, predyktor jakościowy: „struktura instytucjonalna”				
	M Boxa	Chi-kw.	df	p
M Boxa	62,03320	55,22546	45	0,141258

Źródło: jak w rys. 1.

Następnie zweryfikowano istotność różnic wektorów średnich wartości współczynników. Zgodnie z przyjętymi założeniami odrzucono hipotezę zerową o równości wektorów średnich na rzecz hipotezy alternatywnej, że różnią się one istotnie (por. tab. 11). Oznacza to, że macierz współczynników opisujących alokację zasobów w gospodarstwach zajmujących się chowem i hodowlą bydła mlecznego zmienia się istotnie przy rozwijaniu struktury instytucjonalnej, w której podmiot funkcjonuje.

Warto zaznaczyć, że ponownie prawdopodobieństwo popełnienia błędu w przeprowadzonych wielowymiarowych testach istotności spada przy zmniejszaniu liczby analizowanych wymiarów – np. w przypadku „wyłączenia” zmiennych, które okazały się nieistotne w testach jednowymiarowych. Testy jednowymiarowe potwierdziły istotność zróżnicowania tylko jednego współczynnika alokacji zasobów tego typu gospodarstw – kosztocłonności przychodów (por. tab. 11).

Tabela 11. Istotność różnic wektorów średnich współczynników alokacji zasobów

Wielowymiarowe testy istotności – współczynniki alokacji zasobów (chów i hodowla bydła mlecznego)						
	Test	Wartość	F	Efekt	Błąd	P
Struktura instytucjonalna	Wilksa	0,8016	1,215	15	218,4856	0,261760
	Pillai'a	0,2051	1,189	15	243,0000	0,280994
	Hotelln.	0,2392	1,239	15	233,0000	0,243706
	Roy'a	0,1983	3,213	5	81,0000	0,010704
Jednowymiarowe testy istotności (chów i hodowla bydła mlecznego) – kosztochłonność przychodów (lnX)						
	SS	MS	F		P	
Struktura instytucjonalna	0,62391	0,20797	3,9956		0,010386	
Błąd	4,32012	0,05205				
Ogółem	4,94403					

Źródło: jak w rys. 1.

Współczynnik kosztochłonności przychodów w warunkach rosnącej intensywności związków instytucjonalnych między klasą instytucji F a G – spada z 0,54 do 0,48, tj. o 10,27%, a następnie wzrasta z 0,51 w klasie H do 0,61 w I, tj. o 22%. Oznacza to spadek nadwyżki w wyniku gorszych relacji cenowych lub też wzrost kosztów produkcji, w rezultacie czego obniża się jej rentowność.

Tabela 12. Istotności wpływu różnych klas instytucji na kosztochłonność przychodów (testy post-hoc)

HSD (nierówne N); zmienna kosztochłonność przychodów lnX Przybliżone prawdopodobieństwa dla testów post-hoc Błąd: MS międzygrupowe = 0,05205; df = 83,000					
	struktura instytucjonalna	{1}	{2}	{3}	{4}
1	F		0,581592	0,924626	0,398299
2	G	0,581592		0,879961	0,009189
3	H	0,924626	0,879961		0,058805
4	I	0,398299	0,009189	0,058805	
Test NIR; zmienna kosztochłonność przychodów lnX Prawdopodobieństwa dla testów post-hoc Błąd: MS międzygrupowe = 0,05205; df = 83,000					
	struktura instytucjonalna	{1}	{2}	{3}	{4}
1	F		0,179432	0,498827	0,094911
2	G	0,179432		0,446373	0,001528
3	H	0,498827	0,446373		0,010762
4	I	0,094911	0,001528	0,010762	

Źródło: jak w rys. 1.

Analiza post-hoc (testem Tuckey'a i testem NIR) wykazała, że istotne są zmiany kosztochłonności przy przechodzeniu z klas struktur instytucjonalnych G do I i z H do I (por. tab.12), przy czym zmiana klasy instytucji z G na klasę I wyjaśnia 87% procesu wzrostu kosztochłonności przychodów, a z klasy H na klasę I – 59% (por. tab. 13). Analiza struktur instytucjonalnych pomiędzy badanymi strukturami daje także interesujące obserwacje – przy przejściu z klasy G do H najbardziej znacząco wzrasta przeciętny cząstkowy wskaźnik hierarchii celów gospodarowania, bo aż czterokrotnie. Analogiczny wzrost następuje w przypadku ruchu z klasy G do I, dodatkowo tutaj wzrasta także znaczenie mobilności rodziny rolniczej (zwiększenie wskaźnika o 35%). Reasumując, kluczowego znaczenia dla problemu alokacji zasobów w analizowanym typie gospodarstw nabiera klasa G struktur instytucjonalnych, jako że stanowi granicę opłacalnej instytucjonalizacji procesu gospodarowania. Dalszy rozwój struktury instytucjonalnej wiąże się ze stopniowym spadkiem efektywności alokacyjnej, najbardziej wyraźnym od klasy H. Na zakończenie warto odnotować, że współczynnik ω^2 , tj. estymator wariancji zmiennej zależnej wyjaśnionej przez zmienną niezależną, w całej populacji wynosi dla kosztochłonności przychodów 9,36%, co oznacza, że struktury instytucjonalne odpowiadają w przybliżeniu za takie właśnie wahania nadwyżki w produkcji i chowie bydła mlecznego. Podobnie jak w przypadku gospodarstw zbożowych można wnioskować, że to relatywnie silny wpływ, zważywszy na efekty mnożnikowe związane ze zmianami rentowności.

Tabela 13. Siła wpływu różnych klas instytucji na kosztochłonność przychodów (analiza kontrastów)

	kosztochłonność przychodów lnX			
	ocena	bł std	t	p
KONTR.1 (porównanie 2 z 4)	-0,223020	0,068036	-3,27796	0,001528
SS _{kontrast} /SS _{efekt} *	87%↑			
KONTR.2 (porównanie 3 z 4)	-0,171992	0,065917	-2,60924	-0,171992
SS _{kontrast} /SS _{efekt}	59%↑			

*SS – suma kwadratów (tj. zmienność) za którą odpowiedzialny jest odpowiednio kontrast i efekt

Źródło: jak w rys. 1.

Żeby wyjaśnić przyczyny istotnych zmian kosztochłonności przychodów, należy ocenić pozostałe współczynniki alokacji, które – mimo że nie zmieniają się w sposób istotny statystycznie, są pośrednio związane z kosztochłonnością poprzez proces realizacji wartości dodanej w gospodarstwie rolnym. Otóż zauważa się, że w kluczowej klasie instytucji G współczynniki kapitałochłonności,

płynności i transferów netto osiągają swoje najlepsze wartości. Z kolei inwestycje są najwyższe w klasie I. Spostrzeżenia te w pewnym stopniu wyjaśniają zachowanie kosztochłonności. Nasuwa się wniosek, że dalsza intensyfikacja związków instytucjonalnych powyżej klasy G wymusza wzrost inwestycji, który jednak nie przekłada się na wzrost rentowności. Przyczyna takiego stanu rzeczy może być dwojaka: albo okres zwrotu inwestycji jest na tyle długi, że projekty zrealizowane w latach poprzednich (po wstąpieniu do UE) nie wywierają jeszcze wpływu na efektywność alokacyjną, albo sfera instytucjonalna jest na tyle nieefektywna, że nie zabezpiecza wypracowanej w procesie inwestowania renty ekonomicznej. Renta ta jest przechwytywana przez bardziej zmonopolizowane otoczenie rolnictwa, a gospodarstwo odczuwa przede wszystkim wzrost kosztów, który jest ceną za specjalizację, intensyfikację kapitałochłonną oraz bezwzględny wzrost dochodu rolniczego (z tytułu większej skali produkcji). Jeśli drugi scenariusz realizuje się w rzeczywistości można prognozować, że proces integracji kontraktowej w gospodarstwach analizowanego typu nie będzie postępował, napotykając wspomnianą barierę instytucjonalną. Tym samym nie rozwinię się postindustrialny (lub industrialny) model produkcji, ale z drugiej strony coraz trudniej będzie producentom rolnym utrzymywać konkurencyjność i poszukiwać przewag komparatywnych. W przeciwieństwie do gospodarstw zbożowych nie wystąpi wspomniana renta instytucjonalna. Powyższe rozważania stanowią przesłankę do ustalenia źródeł nieefektywności instytucji w klasie I i ich skorygowania w kierunku lepszej ochrony wytworzonej wartości dodanej.

4.4.4. Typ 5 – chów i hodowla trzody chlewnej

W próbie z populacji gospodarstw zajmujących się chowem i hodowlą trzody chlewnej przeprowadzono wielowymiarową analizę wariancji na podstawie 3 grup struktur instytucjonalnych (J, K, L) uszeregowanych według intensywności związków instytucjonalnych z otoczeniem. Grupa J skupia gospodarstwa z 2, 3 i 4 klasy zagregowanego wskaźnika instytucjonalizacji, grupa K – z 5 klasy, grupa L – z klasy 6, 7 i 8. W ten sposób uzyskano zbiory obserwacji o podobnej i wystarczająco dużej liczebności (pow. 30 jednostek).

Zgodnie z pierwszym etapem analizy w każdej z podgrup doprowadzono rozkłady zmiennych zależnych do normalnych za pomocą odpowiednich transformacji i zweryfikowano założenia MANOVA. Współczynnik działalności inwestycyjnej mimo prób transformacji zmiennych i usunięcia obserwacji odstających zachowań rozkład znacznie odbiegający od normalnego, przez co nie spełniał założeń analizy. Został więc z niej wykluczony, aby nie zaburzać rozkładu przestrzeni wielowymiarowej. Jednocześnie postanowiono podać analizie tylko grupy J oraz L, ponieważ rozkłady współczynników alokacji w grupie K

różniły się znacznie od rozkładów zmiennych pozostałych grup i wymagały transformacji na inne postacie funkcyjne. Po tych zabiegach nie było podstaw do odrzucenia hipotez zerowych o równości wariancji i jednorodności macierzy kowariancji (por. tab.14).

Tabela 14. Założenie jednorodności kowariancji w przestrzeni wielowymiarowej

Test M Boxa – chów i hodowla trzody chlewnej, predyktor jakościowy: „struktura instytucjonalna”				
	M Boxa	Chi-kw.	df	p
M Boxa	35,09657	30,95090	21	0,074479

Źródło: jak w rys. 1.

Następnie zweryfikowano istotność różnic wektorów średnich wartości współczynników. Zgodnie z przyjętymi założeniami odrzucono hipotezę zerową o równości wektorów średnich na rzecz hipotezy alternatywnej, że różnią się one istotnie (por. tab. 15).

Tabela 15. Istotność różnic wektorów średnich współczynników alokacji zasobów

Wielowymiarowe testy istotności – współczynniki alokacji zasobów (chów i hodowla trzody chlewnej)						
	Test	Wartość	F	Efekt	Błąd	P
struktura instytucjonalna	Wilksa	0,7802	2,348	6	50	0,044796
	Pillai’a	0,2198	2,348	6	50	0,044796
	Hotelln.	0,2818	2,348	6	50	0,044796
	Roy’a	0,2818	2,348	6	50	0,044796
Jednowymiarowe testy istotności – pracochłonność (lnX)						
	SS	MS	F	P		
struktura instytucjonalna	2,1187	2,1187	4,243	0,044147		
Błąd	27,4615	0,4993				
Ogółem	29,5802					

Źródło: jak w rys. 1.

Oznacza to, że macierz współczynników opisujących alokację zasobów w gospodarstwa zajmujących się chowem i hodowlą trzody chlewnej zmienia się istotnie przy rozwoju struktury instytucjonalnej. Warto zaznaczyć, że i tym razem prawdopodobieństwo popełnienia błędu w przeprowadzonych wielowymiarowych testach istotności spada przy zmniejszaniu liczby analizowanych wymiarów – np. w przypadku „wyłączenia” zmiennych, które okazały się nie-

istotne w testach jednowymiarowych. Podobnie „poprawiają się” testy weryfikujące założenia MANOVA. Testy jednowymiarowe potwierdziły istotność zróżnicowania tylko jednego współczynnika alokacji zasobów tego typu gospodarstw – pracochłonności (por.tab.15).

Współczynnik pracochłonności w warunkach rosnącej intensywności związków instytucjonalnych między klasami instytucji J oraz L spada z 0,032 h/zł do 0,018 h/zł, tj o 44,78%! Oznacza to wzrost efektywności alokacji czynnika pracy i wyższe dochody przypadające na jednostkę tego czynnika, a także przekłada się na efektywność gospodarowania pozostałymi czynnikami produkcji. Analiza struktur instytucjonalnych wskazuje, że przy przejściu z klasy J do L najbardziej znaczącą jest hierarchia celów gospodarza (przeciętna wartość tego wskaźnika wzrasta o 335%!). Kolejno, istotnemu wzrostowi (bliisko dwukrotnemu) ulega także wskaźnik związany z uczestnictwem w życiu publicznym oraz integracją kontraktową. Natomiast współpraca z instytucjami *sensu stricte* wydaje się być nieznacząca dla przejścia do wyższej klasy intensywności związków instytucjonalnych.

W przypadku dwóch klas instytucji testy istotności post-hoc oraz analiza kontrastów dla poszczególnych klas struktur nie mają sensu, od razu obliczono więc estymator $\omega^2=5,35\%$, z którego wynika, że struktury instytucjonalne odpowiadają w przybliżeniu za 5,35% zmienności pracochłonności w populacji gospodarstw z omawianego typu. Podobnie jak w poprzednich przypadkach należy pamiętać, że nominalnie niska wartość tego estymatora wiąże się z dużą ilością wymiarów wybranych do analizy, jak też nie uwzględnia efektów mnożnikowych oraz sprzężeń zwrotnych związanych alokacją pozostałych czynników. Szczególnie wysoki mnożnik może wiązać się z wyższym jednostkowym dochodem rolniczym i możliwością dywersyfikacji jego źródeł.

Dodatkowych wniosków dostarcza analiza średnich pozostałych współczynników alokacji zasobów, których zmiany nie były istotne statystycznie. Po pierwsze, warto porównać spadek pracochłonności z zachowaniem kapitałochłonności. Jednoczesny (istotny) wzrost kapitałochłonności oznaczałby bowiem rozwój typowo kapitałochłonny, w którym wyższy zasób kapitału podnosi wydajność pracy. Tak się jednak nie dzieje w analizowanym przypadku – przeciętna kapitałochłonność jest nawet niższa w najwyższej klasie instytucji L. Zauważa się jednak spadek transferów netto i płynności – przechodząc z klasy J do K i z K do L. Transfery i płynność są zapewne niższe z uwagi na rosnące obciążenia na rzecz budżetu, a dodatkowo płynność mogą obciążać realizowane inwestycje, których wartość jest relatywnie wysoka (w porównaniu do innych klas struktur instytucjonalnych). Nie zauważa się jednak istotnego wzrostu kosztuchłonności i to pozwala sądzić, że niższa pracochłonność przekłada się na

wzrost dochodu jednostki pracy. Można przypuszczać, że wyższy dochód wiąże się także w tym przypadku z realizacją „renty instytucjonalnej”. Instytucje na rynku trzody chlewnej są więc relatywnie efektywne, ponieważ zabezpieczają wartość dodaną wytworzoną w wyspecjalizowanej produkcji tego surowca i wpisują się w model wspomnianego wcześniej „rolnictwa zintegrowanego”.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania dają podstawę, by stwierdzić ogólnie, iż w zidentyfikowanych klasach gospodarstw, cechujących się różną intensywnością związków instytucjonalnych z otoczeniem, alokacja czynników wytwórczych w ramach kluczowych typów gospodarstw indywidualnych w Polsce wykazała istotne różnice.

Analiza w ramach poszczególnych typów produkcyjnych wykazała, że:

- W typie 1 (uprawy polowe) wzrost efektywności gospodarowania ziemią nie był skorelowany ze wzrostem kapitałochłonności oraz inwestycji. Zastąpiło natomiast zjawisko odwrotne – współczynniki te odnotowały tendencje spadkowe w miarę rozwoju struktury instytucjonalnej. Podobnie niższa ziemiochłonność nie wiązała się też ze wzrostem transferów netto. Można uznać, że jest to dowód na to, iż czynniki instytucjonalne w polskim rolnictwie nie stymulują intensywnego rozwoju tego typu rolnictwa, generują jednak „renty instytucjonalne”. Taka ścieżka ewolucji została nazwana przez autor modelem „rolnictwa zintegrowanego”, który być może jest etapem przejściowym w dążeniu do „rolnictwa zrównoważonego”.
- W typie 2 (uprawy ogrodnicze i sadownicze), bez względu na poziom instytucjonalizacji struktury wytwórczej, konieczne okazuje się ponoszenie relatywnie wysokich nakładów kapitałowych i tą drogą zwiększanie wydajności produkcji oraz dochodów. Badania dowodzą a praktyka pokazuje, że gospodarstwa ogrodnicze i sadownicze nie mogą liczyć ani na transfery z WPR, ani na ochronę instytucjonalną wytworzonej nadwyżki. Skądinąd świadczy to o niskiej efektywności instytucji w tym sektorze i wysokim poziomie kosztów transakcyjnych.
- W typie 4 (chów i hodowla bydła mlecznego) zauważa się, że najlepsze współczynniki kapitałochłonności, płynności i transferów netto osiągnięte zostają wcale nie w najwyższej klasie zinstytucjonalizowania, którą cechują jedynie najwyższe inwestycje. Nasuwa się wniosek, że dalsza intensyfikacja związków instytucjonalnych powyżej pewnego progu traci sens, gdyż wymusza wzrost inwestycji, który jednak nie przekłada się na wzrost rentowności. Prawdopodobna przyczyna takiego stanu rzeczy ma związek z nieefektywnością sfery instytucjonalnej w tym typie produkcyjnym, która

- nie jest w stanie zabezpieczyć wypracowanej w procesie inwestowania renty ekonomicznej.
- W typie 5 (chów i hodowla trzody chlewnej) obserwuje się, że w najwyższej klasie instytucji przeciętna pracochłonność jest relatywnie dużo niższa niż w pozostałych grupach. Zjawisku temu towarzyszy jednak spadek transferów netto i płynności. Tłumaczyć to mogą rosnące obciążenia na rzecz budżetu, a dodatkowo płynność mogą obciążać realizowane inwestycje, których wartość jest relatywnie wysoka (w porównaniu do innych klas struktur). Co istotne, nie zauważa się natomiast znaczącego wzrostu kapitałochłonności i kosztochłonności. Zatem niższa pracochłonność przekładająca się na wzrost dochodu na jednostkę pracy może być skutkiem względnie efektywnej instytucji, zabezpieczającej wartość dodaną wytworzoną w wyspecjalizowanej produkcji trzody chlewnej i generujących „renty instytucjonalne” zgodnie z modelem „rolnictwa zintegrowanego”.

Literatura

- Adamowicz M., *Wielofunkcyjność rolnictwa jako podstawa zmian we Wspólnej Polityce Rolnej*, „Wieś i rolnictwo”, IRWiR, Warszawa 2004/4(125), s.232.
- Bárdos K., Fertő I. and Szabó G., *The effect of transaction costs on the structure of total supply chain in Hungarian beef sector*, mat. konferencyjne “Third Annual Workshop – Economics of Contracts in Agriculture”, The Royal Agricultural and Veterinary University of Copenhagen, July 19-21, 2003.
- Baum R., Wielicki W., *Prognoza przeobrażeń w rolnictwie do roku 2030 w kontekście zrównoważonego rozwoju*, „Wieś i Rolnictwo”, 2007/1 (134).
- Baum R., Wielicki W., *Przewidywane scenariusze rozwoju wielkoobszarowych gospodarstw rolnych*, [w:] *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa*, IRWiR PAN, Warszawa 2005.
- Bisaga A., *Środowiskowe funkcje rolnictwa a zasada współzależności Wspólnej Polityki Rolnej w świetle badań w regionie opolskim*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Szanse rozwojowe rolnictwa w przestrzeni europejskiej*, red. S. Sokołowska, A. Bisaga, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2008.
- Blejer M, Coricelli F. (red), *The Making of Economic Reform in Eastern Europe: Conversations with Leading Reformers in Poland, Hungary and the Czech Republic*, Edward Elgar, Aldershot, 1995.

- Bludnik I., *The Neoclassical Synthesis – Development or Regress of the Keynesian Theory*, [w:] *Research of Contemporary Economic: Issues by Young Economists*, red. M. Kokocińska, Lubniewice 2002, Wyd. AE w Poznaniu, 2004.
- Chmielewski P., *Ludzie i instytucje. Z historii i teorii nowego instytucjonalizmu*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1995.
- Cornwall J., Cornwall W., *The Political Economy of Stagnation*, „Journal of Economic Issues”, 06/1987, 21.
- Czternasty W., Czyżewski B., *Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce. Teoria, analiza i tendencje*, Wyd. AE w Poznaniu 2007.
- Czyżewski A., Grzelak A., *Wpływ polityki monetarnej i fiskalnej na kształtowanie bezrobocia w Polsce w okresie transformacji*, [w:] *Jak tworzyć w Polsce nowe miejsca pracy?* A. Noga (red.), Wyd. PTE, Warszawa 2003.
- Czyżewski A., *Rola polityki makroekonomicznej w kształtowaniu warunków dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, [w:], *Jaka polityka gospodarcza dla Polski?*, red. U. Płowiec, Wyd. PTE, Warszawa 2001.
- Czyżewski B., *Bariery instytucjonalne w polityce rolnej Polski po 1990 roku*, [w:] *Gospodarka i finanse*, W. Przybylska-Kapuścińska, J. Szambelańczyk, Wyd. AE w Poznaniu, 2008.
- Czyżewski B., *Współzależności integracji kontraktowej i cen rolnych w gospodarstwach indywidualnych w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA”, tom VIII, zeszyt 5, Poznań 2006.
- Dequech D., *The Demarcation between the „Old” and the „New” Institutional Economics: Recent Compilations*, „Journal of Economics Issues”, 01/2002, vol. 36, Issue 2.
- Dopfer K., *Toward a Theory of Economic Institution: Synergy and Path Dependency*, „Journal of Economic Issues”, 25, 06/1991.
- Duczkowska-Małysz K., *Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi*, „Wieś i Rolnictwo”, IRWiR, Warszawa 1996/2(91).
- Dugger W.M., *The Transaction Cost Analysis of Oliver E. Williamson: A New synthesis?*, „Journal of Economic Issues”, vol. XVII, no 1, 03/1983.
- Gorynia M., *Zachowania przedsiębiorstw w okresie transformacji*, AE, Poznań 1998.
- Grzelak A., *Rola instytucji w obsłudze rolnictwa w Polsce – aspekty teoretyczne i praktyczne*, [w:]. *Jakość jako podstawowy instrument konkurencyjności w agrobiznesie*, S. Urban, Agrobiznes 2003, tom 1, Wydawnictwo AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2003.
- Heffner K., *Kreacja ośrodków wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, IRWiR, Warszawa 2000/2(107).

- Heffner K., Rosner A., *Wybrane koncepcje i możliwości rozwoju obszarów wiejskich po dekadzie transformacji w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy rozwoju obszarów wiejskich*, red. S. Sokołowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006.
- Henisz-Matuszczak A., *Dualny rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej; Ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, red. A. Czyżewski, Wyd. AE Poznań 2007.
- Hockuba Z., *Nowa ekonomia instytucjonalna – czy zdominuje nasze myślenie w rozpoczynającym się stuleciu?*, VII Kongres ekonomistów Polskich, Zeszyt 2, PTE, styczeń 2001.
- Hodgson G.M. (red), *The Legar Kompanion to Institutional and Evolutionary Economics*, Edward Legar Publishing Company, Vermont 1994.
- Iwanek M., Wilkin J., *Instytucje i instytucjonalizm w ekonomii*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1998.
- Jensen M.C., Meckling W.H., *Theory of the Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs and Ownership Structure*, „Journal of Financial Economics”, 10/1979.
- Józwiak W. (red.), *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*, GUS, Warszawa 2003.
- Józwiak W., *Coraz mniej rolników*, „Rolnik Dzierżawca”, 2004/3 (84).
- Kłodziński M., *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, Warszawa 1996.
- Kornai J., *Anti-Equilibrium. Teoria systemów gospodarczych*, PWN, Warszawa 1973.
- Kornai J., *The road to free economy*, Norton, New York, 1990.
- Małysz J., *Procesy integracyjne w agrobiznesie*, Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Poznań 1996.
- Ménard C., *Methodological Issues in New Institutional Economics*, „Journal of Economic Methodology”, 8:1, 2001.
- North D., *Economic Performance through Time*, American Economic Review, 1994, no. 84.
- North D., *New Institutional Economics and Development*, [w:] *Reinventing the Commons. The Book of Abstracts*, The International Association for the Study of Common Property, Norway 1995.
- North D., *Structure and Performance: The Task of Economic History*, „Journal of Economic Literature” 09/1978, no 16.
- North D., *The New Institutional Economics*, „Journal of Institutional and Theoretical Economics”, 1986, 142.

- Ostrom E., Gardner R., Walker J., *Rules, Games and Common-Pool Resources*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1994.
- Ratajczak M. (red.), *Współczesne teorie ekonomiczne*, Wyd. AE w Poznaniu, 2005.
- Runowski H., *Systemy rolnictwa w scenariuszu przyszłości*, [w:] *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, red. J. Wilkin, IRWiR PAN, Warszawa 2005.
- Setterfield M., *A model of institutional hysteresis*, „Journal of Economic Issues”, 09/1997, vol. 27, no 3.
- Smyth R., *New Institutional Economics in the Post-Socialist Transformation Debate*, „Journal of Economic Surveys”, vol. 12, Issue 4, 09/1998.
- Spychalski G., *Bariery mentalne polskich rolników w procesie integracji europejskiej*, Roczniki Naukowe SERiA, tom VI, zeszyt 4, Warszawa–Poznań–Puławy, 2004.
- Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa 2000.
- Veblen T., *Teoria klasy próżniaczej*, PWN, Warszawa 1971.
- Wikin J., *Strategia rozwoju obszarów wiejskich*, „Gospodarka Narodowa” 2001/11.
- Wilkin J., *Polskie rolnictwo w procesie transformacji – mechanizmy, tendencje i efekty przemian*, „Problemy integracji rolnictwa”, nr 4/2000.
- Williamson O.E., *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- World Development Report 2002 Building Institutions for Markets*, Oxford University Press – Published for the World Bank, New York, 2002.
- Woś A., Zegar J.St., *Rolnictwo społecznie zrównoważone – w poszukiwaniu nowego modelu dla Polski*, „Wieś i Rolnictwo”, 2004/3(124).
- Woś A., *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Woś A., *Układy strukturalne w rolnictwie chłopskim*, IERiGŻ, Warszawa 2000.
- Woś A., Zegar J.S., *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa 2002.
- Ząbkowicz A., *Współczesna ekonomia instytucjonalna wobec głównego nurtu ekonomii*, „Ekonomista”, nr 3/2003.

5. Relacje rolników z lokalnymi instytucjami wspierającymi gospodarstwa rolne w świetle badań empirycznych

Wstęp

W ostatnich latach gospodarstwa rolne przechodzą proces modernizacji, który zmierza w kierunku unowocześnienia technik wytwórczych i przeorientowania się na rynkowe sposoby działania. Proces ten postępuje powoli, a wynika to m.in. z instytucjonalizacji tradycji, wzorców, struktury społecznej i kultury gospodarczej oraz obaw przed ponoszeniem ryzyka. Duże znaczenie w przełamaniu tych mentalnych barier wśród rolników ma oddziaływanie silnego czynnika zewnętrznego jakim jest instytucja rozumiana „jako trwałe, prawne, organizacyjne i zwyczajowe uwarunkowania dla powtarzalnych ludzkich zachowań i międzyludzkich interakcji”⁷⁵.

Z punktu widzenia modernizacji gospodarstw rolniczych istotne znaczenie mają lokalne instytucje/organizacje działające w bezpośrednim otoczeniu rolnictwa: potwierdziły to m.in. badania Uniwersytetu Rzeszowskiego⁷⁶.

Głównym celem prezentowanej analizy jest przedstawienie relacji między użytkownikami gospodarstw rolnych a lokalnymi instytucjami wspierającymi gospodarstwa rolne. Szczegółowy zakres analizy dotyczy:

- identyfikacji lokalnych instytucji działających w otoczeniu gospodarstw rolnych,
- określenia siły relacji między rolnikami a lokalnymi instytucjami,
- przedstawienia obszarów wsparcia gospodarstw przez lokalne instytucje,
- przedstawienia obszarów efektu tej współpracy w opinii rolników.

Podmiotem badań są użytkownicy gospodarstw rolnych oraz różnego rodzaju instytucje/organizacje działające w otoczeniu gospodarstw rolnych, a przedmiotem analizy są relacje między nimi.

Podstawą analizy były dane pochodzące z badań ankietowych 400 gospodarstw rolniczych prowadzących rachunkowość (FADN) – patrz str. 10.

---

⁷⁵ T. Dołęgowski, *Konkurencyjność instytucjonalna i systemowa w warunkach gospodarki globalnej*, Monografie i Opracowania nr 505, Wyd. SGH, Warszawa 2002.

⁷⁶ A. Czudec, R. Kata, T. Miś, D. Zając, *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.

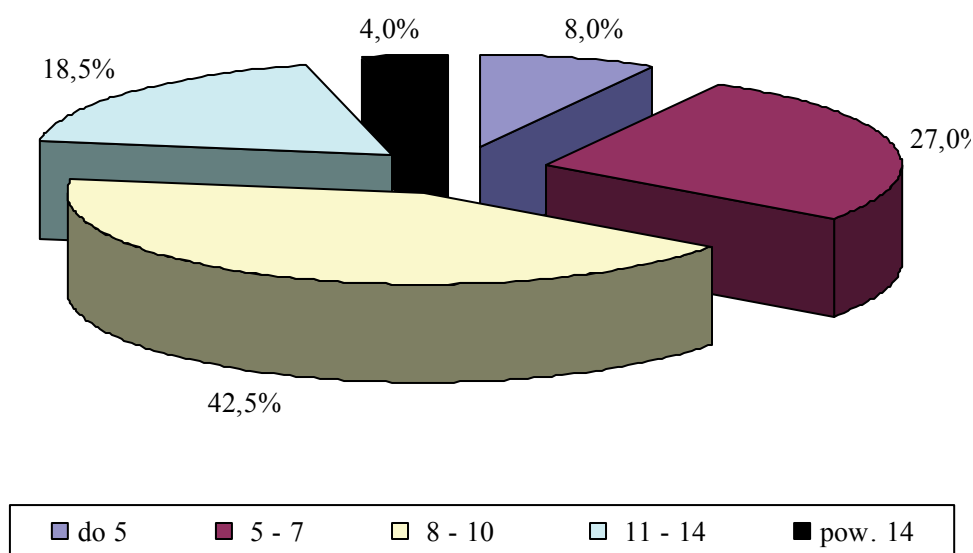
5.1. Lokalne instytucje działające w otoczeniu gospodarstw rolnych

Lokalne instytucje tworzą ramy i mechanizmy regulujące zachowanie użytkowników gospodarstw rolnych w procesie gospodarowania. Wpływ tych instytucji na funkcjonowanie gospodarstw rolnych ułatwia m.in.:

- szybsze dostosowanie się gospodarstw do zmieniających się warunków ekonomicznych i organizacyjnych,
- angażowanie się w efektywną działalność rynkową,
- dostęp do informacji o sytuacji na rynkach rolnych,
- obniżenie kosztów transakcyjnych.

Instytucje te przyjmują różne formy organizacyjne i mechanizmy działania. Największą rolę w funkcjonowaniu gospodarstw rolnych odgrywają instytucje publiczne (administracja rządowa i samorządowa), które posługują się głównie mechanizmami administracyjno-politycznymi. W otoczeniu gospodarstw funkcjonują również instytucje prywatne, zrzeszone w sposób formalny lub nieformalny. Instytucje zrzeszane w sposób formalny to: spółdzielnie, spółki i związki branżowe, natomiast w sposób nieformalny – to organizacje wzajemnej pomocy. Nie ulega wątpliwości, że rola i zadania zarówno publicznych, jak i prywatnych instytucji muszą być dostosowane do wymogów funkcjonowania gospodarstw w gospodarce rynkowej.

Rysunek 1. Liczba kontaktów rolników z instytucjami

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

W latach 2006-2007 badani rolnicy kontaktowali się średnio rocznie z około 3 444 instytucjami, czyli na jednego rolnika przypadło około 8,6 kontaktów. Najwięcej rolników (42,5%) zadeklarowało od 8 do 10 kontaktów, nieliczni zaś (4%) – maksymalną liczbę, tj. powyżej 14 kontaktów. Tak duża liczba kontaktów może oznaczać, że pojawia się wyraźne zapotrzebowanie na instytucje, które zapewniają bezpieczeństwo w procesie gospodarowania. Ponad 27% rolników zadeklarowało współpracę z 5-7 instytucjami, przy czym dotyczyło to od 2 do 3 form pomocy ze strony instytucji. Może to świadczyć o pewnej specjalizacji w zakresie działalności lokalnych instytucji na rzecz gospodarstw rolnych.

Najbardziej rozbudowane relacje z lokalnymi instytucjami mieli rolnicy z woj. podkarpackiego i śląskiego, najmniej z woj. warmińsko-mazurskiego (tab. 1).

Tabela 1. Zróżnicowanie przestrzenne liczby relacji rolników z instytucjami

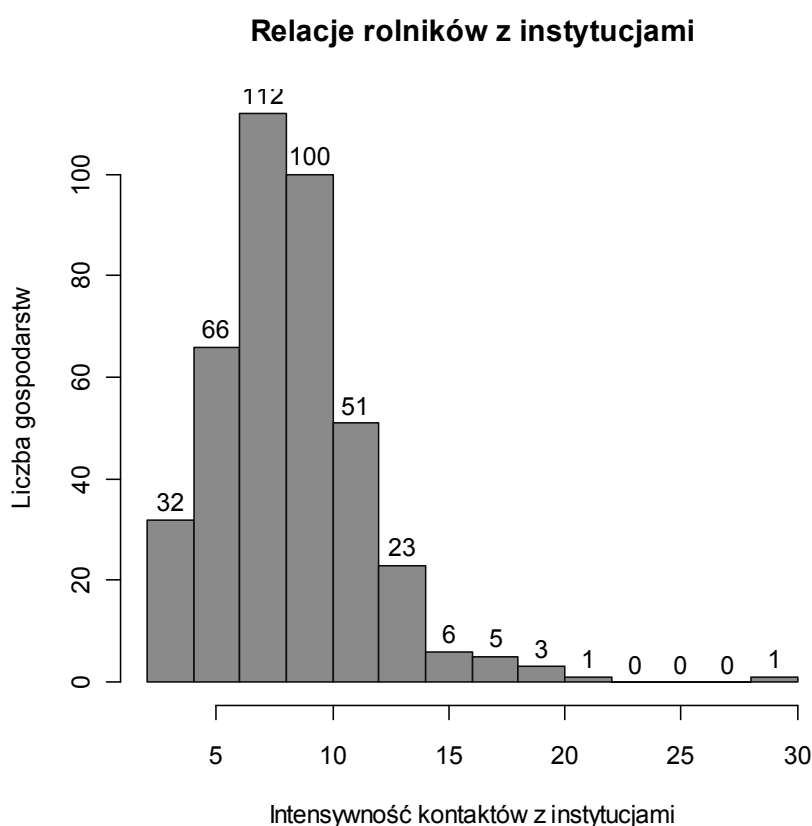
Województwo	Liczba relacji (% wskazań)				
	poniżej 5	5–7	8–10	11–14	powyżej 14
Dolnośląskie	0,0	12,8	36,9	50,4	0,0
Kujawsko-pomorskie	3,3	27,9	36,5	32,4	0,0
Lubelskie	0,0	29,1	52,8	18,1	0,0
Lubuskie	4,6	25,4	30,6	29,5	9,8
Łódzkie	1,5	7,4	64,5	12,3	14,3
Małopolskie	1,0	33,8	52,7	12,6	0,0
Mazowieckie	4,7	37,4	43,9	14,0	0,0
Opolskie	8,5	0,0	78,0	13,4	0,0
Podkarpackie	1,7	15,3	46,8	21,3	14,9
Podlaskie	3,1	14,0	67,5	15,4	0,0
Pomorskie	1,9	5,6	39,3	44,8	8,4
Śląskie	2,7	9,2	37,0	44,3	6,9
Świętokrzyskie	9,2	45,8	28,2	16,8	0,0
Warmińsko-mazurskie	45,0	55,0	0,0	0,0	0,0
Wielkopolskie	1,5	21,7	37,8	31,6	7,4
Zachodniopomorskie	0,9	8,2	37,2	15,5	38,1
Ogółem	3,2	19,1	43,5	25,8	8,4

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Pozostaje kwestia, na ile liczba kontaktów ma przełożenie na ich jakość, którą można byłoby określić mianem współpracy. Jednym z istotnych wskaźników może być częstość tych kontaktów. Wśród badanych rolników 57,5% utrzymywało kontakty z lokalnymi instytucjami kilka razy do roku, sporadycznie około 15% rolników. Nasilenie częstości zależało od sfery działalności instytucji – częstsze były kontakty rolników z instytucjami działającymi w sferze rynkowej oraz realizującymi politykę rolną i obszarów wiejskich, natomiast sporadyczne jeżeli instytucja prowadziła działalność wdrożeniową.

Uwzględniając, że częstość kontaktów ma istotny wpływ na współpracę, obliczono ważoną liczbę relacji rolników z instytucjami. A zatem ogólną liczbę kontaktów pomnożono przez częstość – wyrażono w przedziale od 1/4 do 1 punktu⁷⁷.

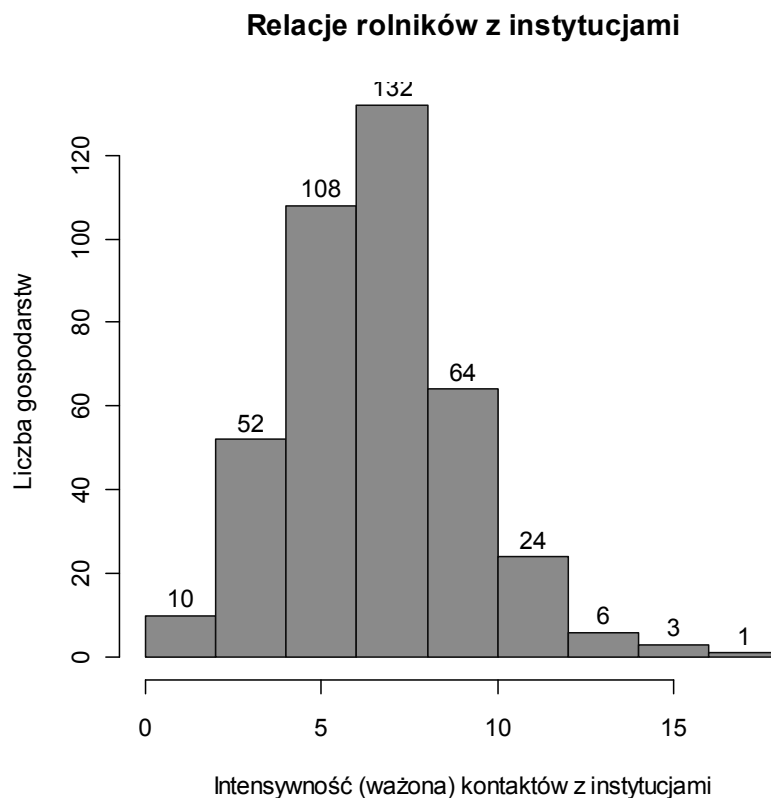
Rysunek 2. Histogram ogólnej liczby relacji rolników z instytucjami

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

⁷⁷ Za wskazanie odpowiedzi na pytanie jak często kontaktuje się z instytucją przydzielono: w przypadku kontaktu sporadycznego – ¼ punktu, raz w roku – ½, raz na pół roku ¾ i kilka razy w roku 1 punkt.

Rysunek 3. Histogram ważonej liczby relacji rolników z instytucjami

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Jak widać, kształt obu histogramów jest podobny i przypomina rozkład symetryczny. Świadczą o tym również zbliżone parametry statystyczne trzech miar – średniej, mediany i dominanty (tab.2).

Tabela 2. Parametry rozkładu liczby relacji rolników z instytucjami

Wyszczególnienie	Parametry statystyki	
	liczba relacji	ważona liczba relacji
Średnia	8,61	6,68
Mediana	8,00	6,75
Dominanta	8,00	6,75
Minimalna	2,00	1,25
Maksymalna	29,00	18,00
Odchylenie standardowe	3,29	2,59
Współczynnik zmienności	38,10	38,40

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Jak widać w tabeli 2, wartość współczynnika zmienności świadczy o istotnym zróżnicowaniu, a więc niejednorodności badanej zbiorowości pod

względem liczby relacji rolników z instytucjami. Zróżnicowanie tej cechy w przypadku zarówno ogólnej, jak i ważonej liczby relacji jest bardzo podobne. Dlatego rozpoznania i oceny wymagają czynniki determinujące te relacje, co pośrednio umożliwi identyfikację barier współpracy rolników z instytucjami.

5. 2. Czynniki determinujące relacje rolników z instytucjami

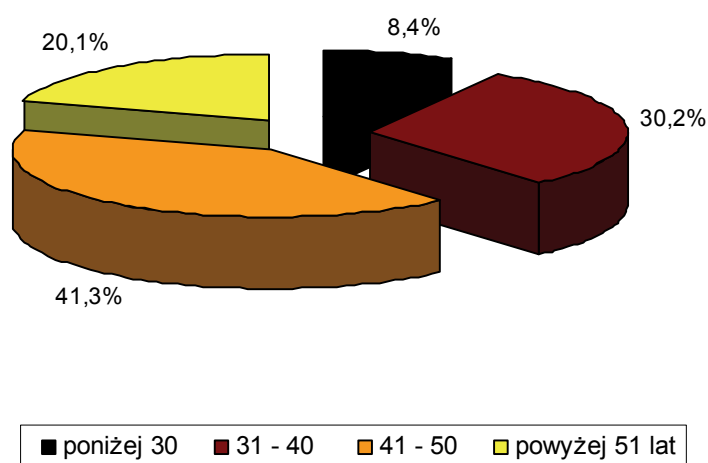
Wyniki badań wskazują, że między rolnikami istnieją duże różnice, co do liczby kontaktów z instytucjami. Przyczyny tych różnic mogą tkwić w gospodarstwie lub poza gospodarstwem. W raporcie przedstawiono ważniejsze czynniki, charakteryzujące badane gospodarstwa, pogrupowane według następujących cech:

- społeczno-osobowe: wiek, wykształcenie ogólne i kierunkowe użytkownika gospodarstwa rolnego, uczestnictwo w kursach i szkoleniach oraz aktywność w pozyskiwaniu funduszy unijnych;
- ekonomiczne: wielkość użytków rolnych w gospodarstwie, wartość produkcji ogólnej oraz siła ekonomiczna gospodarstwa rolnego (ESU);
- organizacyjne: dostęp gospodarstwa rolnego do internetu, typ produkcji oraz forma zbytu (sprzedaży) gospodarstwa rolnego.

Struktura społeczno-osobowa

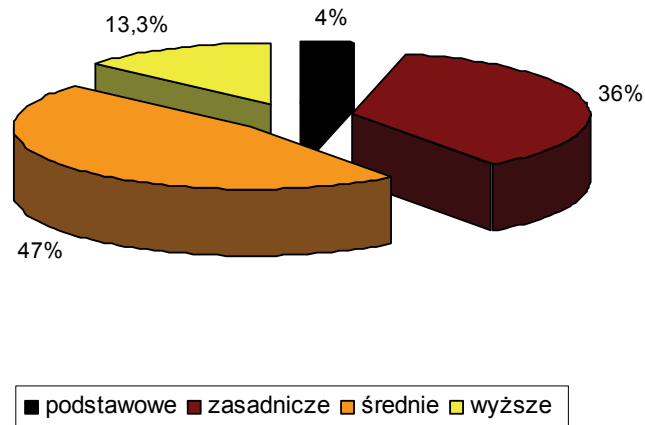
Badane gospodarstwa są bardzo zróżnicowane pod względem rozpatrywanych cech społeczno-osobowych (rys. 4 i 5). Wybrane cechy społeczno-osobowe w kontekście relacji z instytucjami przedstawiają rys. 6 i 7.

Rysunek 4. Wiek badanych użytkowników gospodarstw rolnych

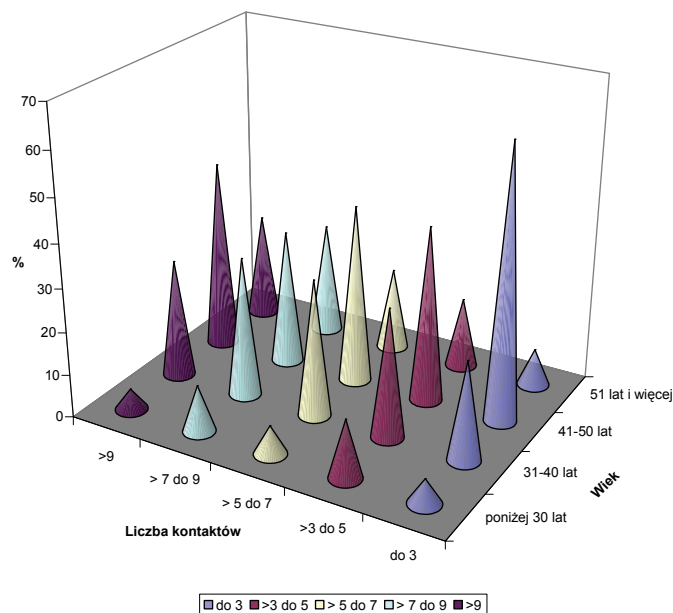
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 5. Wykształcenie badanych użytkowników gospodarstw rolnych

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 6. Rozkład ważonej liczby relacji między rolnikiem a instytucjami (z uwzględnieniem wieku rolnika)

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

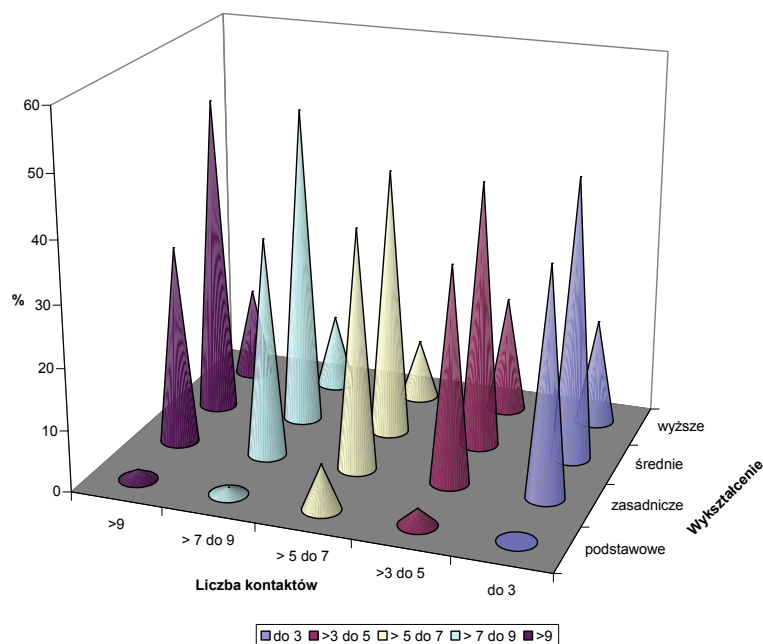
Badanych rolników charakteryzowała znacznie korzystniejsza struktura wieku i wykształcenia niż średnia w kraju. Najwyższy udział (41%) miała grupa 41-50 lat, w skali kraju około 30,0% (w roku 2002), a pod względem wykształcenia przeważała (46,8%) grupa z wykształceniem średnim, w skali kraju około 26% (w roku 2002). Aktywność w pozyskiwaniu środków finansowych z Unii Europejskiej wykazało ponad 70% badanych rolników. Pozwala to sfor-

mułować wniosek, że stosunkowo wysoka jakość czynnika ludzkiego w badanych gospodarstwach może być głównym czynnikiem procesów modernizacji gospodarstw rolnych. Czynniki ludzki jest ze swej strony nosicielem innowacyjności, a więc zarazem wszelkich przemian, wyrazicielem działania jej mechanizmów oraz sposobu przeprowadzenia zmian.

Tymczasem przedstawiona struktura wieku użytkowników gospodarstw rolnych świadczy o niewielkim jej wpływie na relacje z instytucjami wpierającymi gospodarstwa rolne. Komentując te wyniki należy zauważyć niewielki udział rolników w wieku do 40 lat w relacjach z instytucjami. A przecież właśnie okres do 40 roku życia uznaje się za najbardziej aktywny – wówczas najczęściej dochodzi do realizowania różnych rodzajów przedsięwzięć i chętniej podejmowane są nowe wyzwania. W badanej populacji ta grupa wiekowa nie wykazała jednak aktywnego podejścia do nawiązywania współpracy z lokalnymi instytucjami. Natomiast stosunkowo dużo rolników (25,8%) w przedziale powyżej 50 roku życia kontaktuje się z instytucjami, i to z dużym nasileniem – powyżej 7 kontaktów. Może to świadczyć o dużym potencjale aktywności tej grupy rolników. Należy zaznaczyć, że ta grupa wiekowa rolników stanowiła 20,1% badanej populacji.

Rysunek 7. Rozkład ważonej liczby relacji między rolnikiem a instytucjami (z uwzględnieniem wykształcenia rolnika)

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Oceniając wykształcenie badanych rolników w kontekście relacji z instytucjami można zauważyć pewną dość słabą zależność. Przy porównaniu rys. 5 i 7 widać wyraźnie, że udział użytkowników gospodarstw rolnych z wykształce-

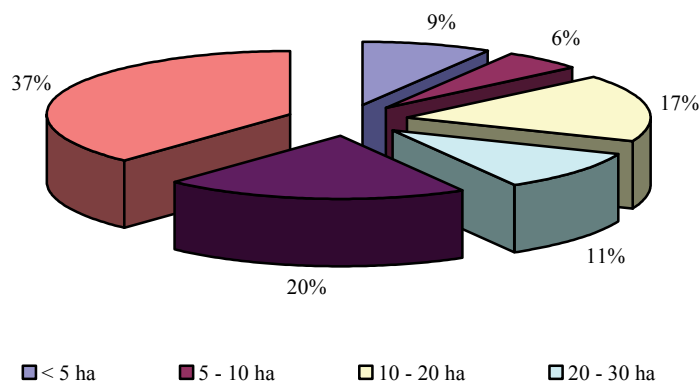
niem średnim i wyższym w grupie relacji powyżej 7 kontaktów przewyższa ich udział w badanej populacji. Udział rolników z wykształceniem średnim w badanej populacji wynosił 46,8% a w grupie relacji powyżej 7 kontaktów około 52%, analogiczne dane w przypadku wykształcenia wyższego to 13,3% i około 14%.

Analiza wpływu cech społeczno-osobowych rolnika na liczbę relacji prowadzi do konkluzji, iż wzrost liczby relacji może się odbywać z wykorzystaniem zasobów ludzkich, ale przy zdecydowanie większym udziale zasobów instytucjonalnych. Wynika to zarówno z pewnej słabości obiektywnych wskaźników charakteryzujących badanych rolników, jak i tych cech mentalnych, które nie sprzyjają aktywności. Mentalność ekonomiczna rolnika nie jest w obecnych warunkach czynnikiem jednoznacznie sprzyjającym rozwojowi postaw aktywnych. Badania wykazały również, że najważniejszą barierą współpracy tkwiącą w gospodarstwie był brak doświadczenia we współpracy z instytucją. Wydaje się, że środowisko wiejskie nie będzie w stanie samodzielnie dokonać przełomu ekonomicznego bez włączenia się do tego procesu lokalnych instytucji.

Struktura ekonomiczna

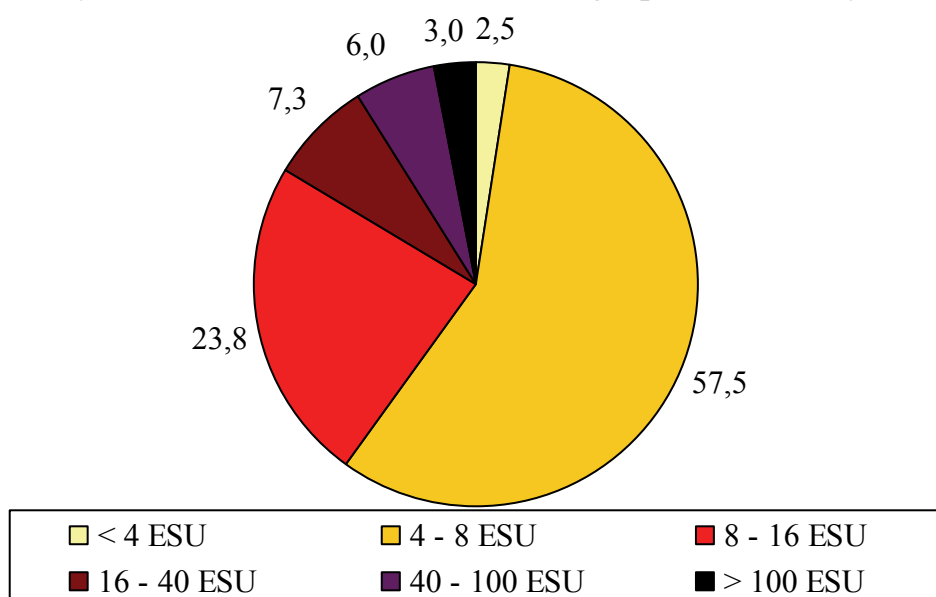
Badane gospodarstwa rolne są również zróżnicowane pod względem siły ekonomicznej i zasobów ziemi. Zdecydowana większość lokuje się pod względem siły ekonomicznej w klasie od 4 do 8 ESU – (57,5% ogólnej liczby badanych gospodarstw), pod względem wartości produkcji ogółem w przedziale od 150 tys. zł do 300 tys. zł – (36%) i pod względem wielkości obszaru powyżej 30 ha (57%) (rys. 8 i 9). Przeciętna powierzchnia badanego gospodarstwa wynosi 54 ha. Podstawowe parametry statystyczne dotyczące obszaru badanych gospodarstw w ujęciu regionalnym przedstawia tabela 3.

Rysunek 8. Gospodarstwa według wielkości obszaru użytków rolnych

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 9. Wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych

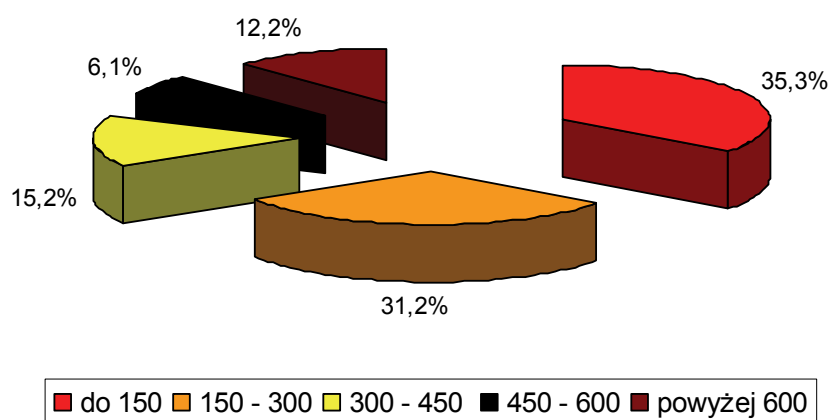
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Tabela 3. Podstawowe parametry statystyczne dotyczące obszaru badanych gospodarstw

Województwo	Wielkość gospodarstwa w ha według województw					
	średnia	min	max	odch. std	Vx	rozstęp
Dolnośląskie	69,1	23,7	139,0	36,2	0,52	115,3
Kujawsko-pomorskie	46,4	0,7	138,8	34,7	0,75	138,1
Lubelskie	44,1	16,0	132,9	32,1	0,73	116,9
Lubuskie	109,9	40,3	229,1	50,1	0,46	188,8
Łódzkie	45,7	15,9	100,6	22,5	0,49	84,8
Małopolskie	65,7	0,5	410,0	99,2	0,51	409,5
Mazowieckie	23,6	2,8	88,1	20,9	0,89	85,3
Opolskie	53,6	15,2	120,6	39,5	0,74	8105,5
Podkarpackie	49,1	0,5	230,1	52,0	1,06	229,6
Podlaskie	24,0	11,6	81,5	13,8	0,57	69,9
Pomorskie	69,0	0,7	192,2	47,1	0,68	191,5
Śląskie	55,0	0,5	225,9	57,3	1,04	225,5
Świętokrzyskie	14,1	0,4	40,9	10,6	0,75	40,4
Warmińsko-mazurskie	31,9	0,3	97,0	33,3	1,04	96,7
Wielkopolskie	51,9	1,1	221,0	44,6	0,86	219,9
Zachodniopomorskie	89,1	11,4	433,7	92,7	1,04	422,3
Ogółem	53,3	0,3	433,7	55,6	1,04	433,4

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 10. Gospodarstwa według wartości produkcji ogółem

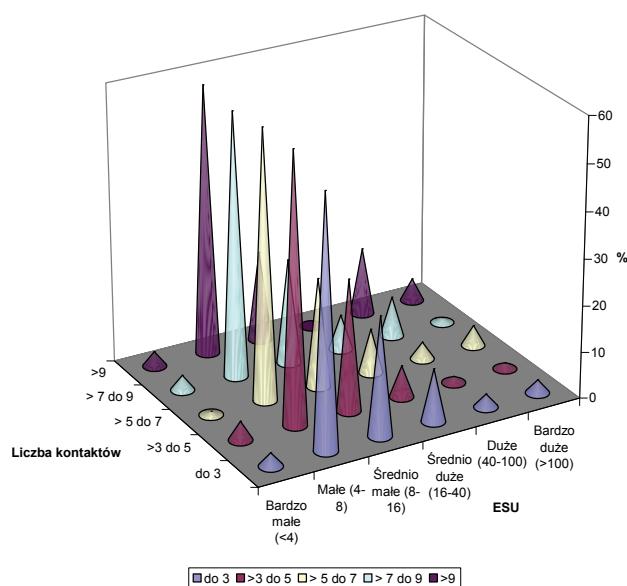

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Z powyższych danych wynika, że zdolności konkurencyjne badanych gospodarstw w porównaniu z wartościami krajowymi przedstawiają się korzystniej o czym świadczą parametry charakteryzujące ich podstawowe czynniki ekonomiczne: siła ekonomiczna, wartość produkcji ogółem czy powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie.

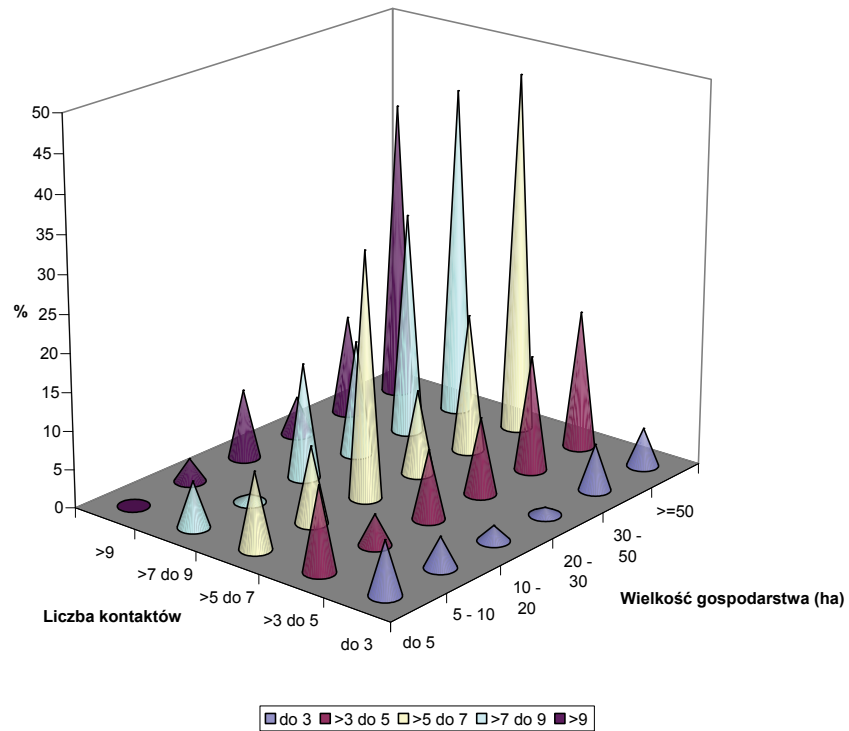
Związki pomiędzy rozważanymi strukturami ekonomicznymi gospodarstw rolnych a intensywnością relacji (ważona liczba relacji) ilustrują rysunki 11, 12 i 13.

Rysunek 11. Rozkład ważonej liczby kontaktów rolnika z instytucjami (z uwzględnieniem siły ekonomicznej gospodarstwa)

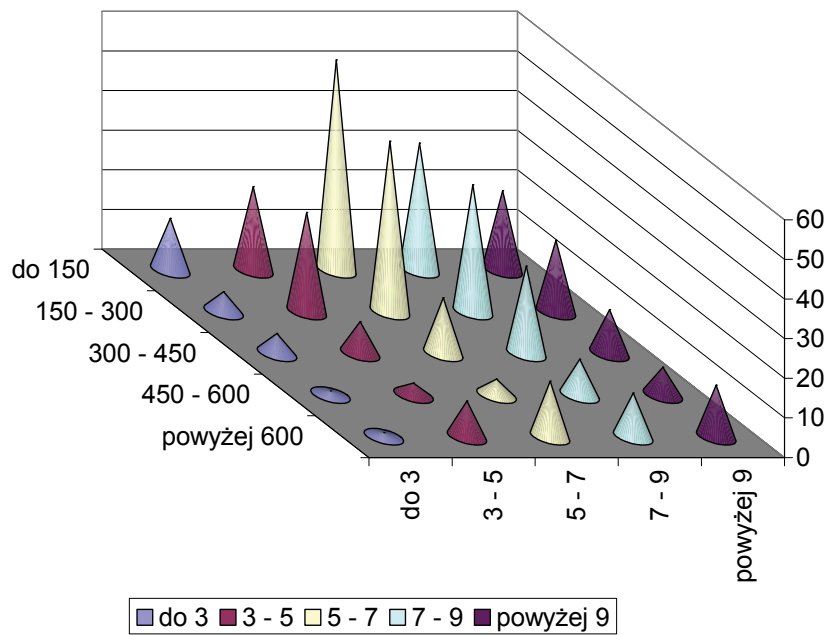
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 12. Rozkład ważonej liczby kontaktów rolnika z instytucjami (z uwzględnieniem wielkości obszaru gospodarstwa)

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 13. Rozkład ważonej liczby kontaktów rolnika z instytucjami (z uwzględnieniem wartości produkcji ogółem)

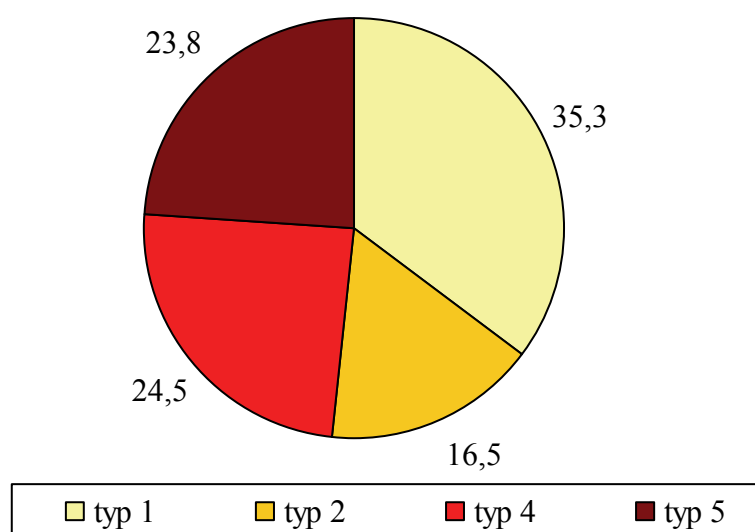
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Oceniając aktywność rolnika w obszarze relacji z instytucjami możemy stwierdzić, że tylko w grupie gospodarstw o sile ekonomicznej powyżej 40 ESU, wielkości gospodarstwa powyżej 30 ha i produkcji ogółem powyżej 450 tys. zł w gospodarstwie można zauważyć pewną zależność. Generalnie analiza pokazuje zarówno małą aktywność rolników w zakresie większej liczby kontaktów z instytucjami – bo takich gospodarstw w wyżej wymienionych grupach gospodarstw jest niewiele, jak i fakt, że możliwości współpracy z instytucjami są znacznie wyższe wśród gospodarstw silniejszych ekonomicznie. Może to oznaczać, że gospodarstwa silniejsze ekonomicznie mogą czerpać korzyści ze współpracy z lokalnymi instytucjami i może to być jeden z istotnych czynników umacniania się gospodarstw na jednolitym rynku wewnętrznym. Dlatego też w dalszej analizie zwraca się uwagę na opinię rolników zarówno o uzyskiwanych efektach tej współpracy, jaki i o barierach.

Struktura organizacyjna

Z punktu widzenia współpracy rolnika z instytucją istotne są również uwarunkowania organizacyjne. Badane gospodarstwa analizowano więc pod względem typu rolniczego, dostępu do internetu i organizowanych form sprzedaży (zbytu). Najwięcej spośród badanych gospodarstw było o typie polowym – 35,3%, z zorganizowaną formą sprzedaży 49%, a dostęp do internetu miało 79% badanych gospodarstw (rys. 14 i 15).

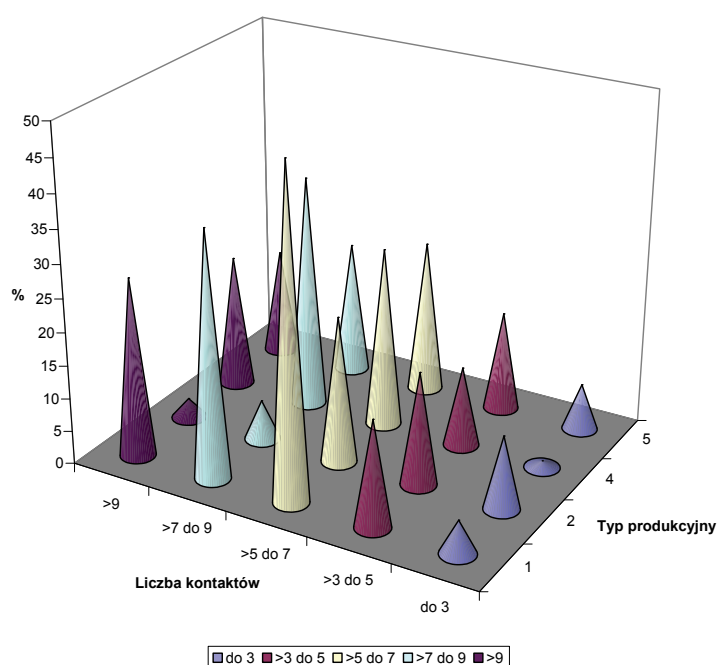
Rysunek 14. Typ rolniczy badanych gospodarstw

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Dalsza analiza koncentrowała się więc na przedstawieniu, jak dalece badane gospodarstwa – pod względem typu rolniczego, organizowanych form zbytu (sprzedaży) i z dostępem do Internetu – są skłonne do współpracy z instytucjami. Wyniki badań wskazują, że gospodarstwa z dostępem do Internetu oraz sprzedają produktów rolnych poprzez współpracę długookresową uzyskują wyższy poziom relacji niż pozostałe gospodarstwa. Stwierdzono, że pewne typy produkcyjne gospodarstw mają większy wpływ na liczbę kontaktów z instytucją. Jest to szczególnie widoczne w przypadku gospodarstw ogrodniczych i sadowniczych: to może oznaczać, że ten charakter produkcji wymaga częstych kontaktów z lokalnymi instytucjami.

Rysunek 15. Rozkład ważonej liczby relacji rolników z instytucjami (z uwzględnieniem typu gospodarstwa)

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

W celu określenia współzależności pomiędzy rozważanymi cechami gospodarstw rolnych a ważonymi relacjami z instytucjami obliczono współczynnik korelacji Spearmana'a i Kendall'a (tab. 4).

Tabela 4. Test zależności (Chi-kwadrat) pomiędzy ważoną liczbą relacji a wybranymi cechami

Czynniki	ρ – Spearman'a		τ - Kendall'a	
	ρ	P	τ	P
Uczestnictwo w kursach, szkoleniach	0,1684107	0,0007542	0,1355934	0,0007141
Dostęp do Internetu	0,1450099	0,003785	0,1164997	0,004209
Skala produkcji	0,107	0,004	0,144	0,004
Forma sprzedaży	0,227	0,000	0,173	0,000

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Pomiędzy niektórymi zmiennymi zachodzi dość istotna zależność. Można wnioskować, że czynniki społeczno-osobowe i organizacyjne z większą siłą wpływają na kontakty rolników z instytucjami niż czynniki ekonomiczne. Wyniki analizy wskazują, że aktywność rolników (dostęp do internetu, uczestnictwo w kursach i szkoleniach) sprzyjają zwiększonej liczbie relacji z instytucjami. W tym obszarze zwiększona aktywność samych rolników może być silnym impulsem do ściślejszej współpracy z instytucjami.

5.3. Źródła ograniczeń współpracy rolników z instytucjami w opinii rolników

Liczba relacji lub niewielka ich siła może wynikać z szeregu barier, których źródła mogą tkwić w samym gospodarstwie, jak również w otoczeniu instytucjonalnym. Jeżeli chodzi o pierwsze źródło, jest ono wynikiem cech psycho-społecznych rolników oraz sytuacji ekonomicznej i struktury organizacyjnej gospodarstwa. Bariery ze strony otoczenia instytucjonalnego wynikają natomiast z braku spójnej bazy instytucjonalnej, tj. norm i zasad, organizacji i mechanizmów. Każdy element bazy instytucjonalnej wyraża instytucjonalne podstawy procesu gospodarowania.

Rolnicy znacznie częściej wskazywali na bariery tkwiące w lokalnych instytucjach działających w otoczeniu gospodarstw niż na bariery tkwiące w gospodarstwach rolnych. Analizując stopień natężenia barier w skali od 1 do 5 możemy stwierdzić, że udział barier wynikających z działalności instytucji wzrastał wraz z natężeniem siły ograniczeń. Jako najistotniejsze bariery ze strony otoczenia instytucjonalnego rolnicy wskazali zbiurokratyzowanie współpracy (90,2% rolników i 19,% ogólnej liczby wskazań w tym zakresie), wysoki koszt usług (83,0% i 17,4) oraz niewielką i niedostosowaną ofertą usług (84,5% i 17,8%). Skromność oferty usług ze strony instytucji wynika ze słabo rozbudowanej sieci lokalnych instytucji na obszarach wiejskich, szczególnie działających w sektorze prywatnym. Zauważono również, że wyższemu poziomowi relacji towarzyszy wyższy poziom rozwoju instytucji/organizacji pozarząd-

wych i prywatnych, świadczących usługi z zakresu rolnictwa. Tę zależność można częściową przypisać wzajemnemu wspieraniu się dwóch sektorów prywatnego i pozarządowego działających w zakresie wspierania rolnictwa. Można więc zakładać, że obszary, na których ta współzależność jest silniejsza są lepiej przygotowane do uczestniczenia w życiu gospodarczym i rolnicy są również społecznie bardziej aktywni niż na obszarach o bardzo niskiej współzależności.

Tabela 5. Bariery ograniczeń współpracy rolników z instytucjami

Bariery	Liczba nieistotnych wskazań	Istotne wskazania			Skala siły ograniczeń				
		liczba ogółem	% rolników	% wskazań	1	2	3	4	5
tkwiące w gospodarstwie									
Brak doświadczenia	156	244	61,0	23,7	18,4	18,8	34,1	20,9	7,8
Mały obszar gospodarstwa	220	180	45,0	17,4	22,7	22,7	22,7	15,2	16,7
Ograniczenia osobiste (choroba, brak następcy)	302	98	24,5	9,5	40,8	20,4	17,3	14,5	6,2
Słabe wyposażenie gospodarstwa	216	184	46,0	17,8	34,4	27,2	25,0	11,9	5,5
Zła lokalizacja gospodarstwa	261	139	35,0	13,5	30,2	20,1	23,7	21,6	4,4
Zła sytuacja ekonomiczna gospodarstwa	214	186	46,0	18,0	25,2	23,6	27,9	14,0	9,2
tkwiące w instytucjach									
Brak informacji o instytucjach	99	301	75,2	15,8	15,9	25,6	27,6	19,9	11,0
Niedostosowanie oferty usług do potrzeb rolnika	62	338	84,5	17,8	13,9	18,9	28,1	24,0	15,1
Niska jakość usług	85	315	79,0	16,5	15,2	22,8	33,6	17,8	10,4
Utrudniony dostęp do usług	142	258	64,5	13,6	22,5	29,1	31,4	11,6	5,4
Wysokie koszty usług	69	331	83,9	17,4	10,6	15,1	29,3	27,2	17,8
Zbiurokratyzowana współpraca	39	361	90,2	19,0	8,0	14,2	21,3	26,3	30,2

Uwaga: 1-5 (najistotniejsza) skala siły ograniczenia w ocenie rolników.

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Ze strony gospodarstw najistotniejsza bariera dotyczyła braku doświadczeń, wynika to z małej aktywności rolników w nawiązywaniu kontaktów z instytucjami. Taką barierę wskazało 61,0% rolników a w ogólnej liczbie wskazań barier w gospodarstwie stanowiła ona 23,7%. Najczęściej na tę barierę wskazywali rolnicy po 50 roku życia i z wykształceniem poniżej średniego oraz mieszkający na obszarach o słabym rozwoju organizacji pozarządowych. Może to oznaczać, że ta bariera jest silnie powiązana z jakością czynnika ludzkiego. Również rolnicy, którzy nie dostrzegali pozytywnych efektów współpracy z instytucjami częściej wskazywali na tę barierę. Można to tłumaczyć tym, że mechanizmy funkcjonowania instytucji nie wyzwoliły na tyle społecznej energii, by koncentrować ją w kierunku dynamizowania życia społecznego i gospodarczego na obszarach wiejskich. Widać wyraźnie skłonność do nadmiaru nieufności wobec instytucji niż obdarzania jej zaufaniem. W związku z tym ważną sferą niezbędną do zwiększenia aktywności rolników są właśnie zmiany mentalne, bez których nie nastąpią zmiany w rolnictwie i obszarach wiejskich.

Użytkownicy gospodarstw rolnych o sile ekonomicznej powyżej 8 ESU wskazywali z większym naciskiem na bariery współpracy tkwiące w otoczeniu instytucjonalnym. Najważniejszą barierą dla tej grupy użytkowników gospodarstw był utrudniony dostęp do usług oferowanych przez instytucje, szczególnie tych instytucji, które świadczą usługi specjalistyczne gospodarstwom rolnym. Na tę barierę wskazało aż 57% użytkowników gospodarstw o sile ekonomicznej powyżej 8 ESU. Użytkownicy tych gospodarstw poszukiwali znacznie szerszej oferty z zakresu usług rynkowych. Natomiast brak doświadczeń we współpracy z instytucjami wskazało tylko 16% użytkowników tej grupy gospodarstw.

Jak wykazały badania ograniczenia współpracy z instytucjami wynikają również z mechanizmów działania instytucji. Znacznie rzadziej i z mniejszą siłą rolnicy wskazywali na bariery w zakresie działania instytucji oparte o mechanizm administracyjno-polityczny czy samooceny niż w przypadku instytucji działających na bazie mechanizmów rynkowych.

Niekorzystna ocena rolników gospodarstw została odnotowana co do siły natężenia barier w zależności od liczby kontaktów z instytucjami (tab. 5). Na podstawie danych z tabeli 6 można stwierdzić, że wzrost liczby kontaktów prowadzi do zwiększenia siły oddziaływania barier, co z pewnością jest wynikiem niedostosowania odpowiedniej oferty usług ze strony instytucji.

W tej sytuacji wzrost liczby kontaktów rolników z instytucjami zależeć będzie od instytucjonalizacji obszarów wiejskich.

Tabela 6. Bariery ograniczeń a liczba kontaktów gospodarstw z instytucjami

Liczba kontaktów	Nieistotne	Istotne według stopnia istotności				
		1	2	3	4	5
do 5	4,1	1,5	1,7	1,9	1,8	0,9
5 – 7	4,8	1,4	1,6	1,9	1,4	0,9
8 – 10	4,9	1,3	1,5	2,0	1,3	0,9
11 – 14	4,5	1,3	1,5	2,2	1,5	1,1
powyżej 14	3,0	1,3	1,8	2,3	2,5	1,2

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

5. 4. Obszary aktywności lokalnych instytucji w otoczeniu gospodarstw rolnych

W ostatnich latach zmienia się struktura i zakres działalności lokalnych instytucji. Występuje tendencja do ograniczania zaangażowania państwa w działalność gospodarczą, a rozszerzanie zakresu funkcjonowania instytucji rynkowej. Jednak instytucje rynkowe nie mogą pojawiać się spontanicznie i nie w krótkim czasie – niezbędne jest sprawne funkcjonowanie szeregu innych instytucji gwarantujących ich działanie.

Jak pisze F. Fukuyama (2005) w gospodarce zarówno dominacja państwa, jak i nadmierne ograniczenie jego roli mogą przyczynić się do wzrostu wolności gospodarczej, ale również i do anarchii, wzrostu ryzyka, kosztów transakcyjnych i zmniejszenia aktywności gospodarczej społeczeństwa. W przypadku rolnictwa wybór rozwiązań instytucjonalnych zależy z jednej strony od przekształceń strukturalnych w rolnictwie, a z drugiej strony od zakresu aktywności lokalnych instytucji.

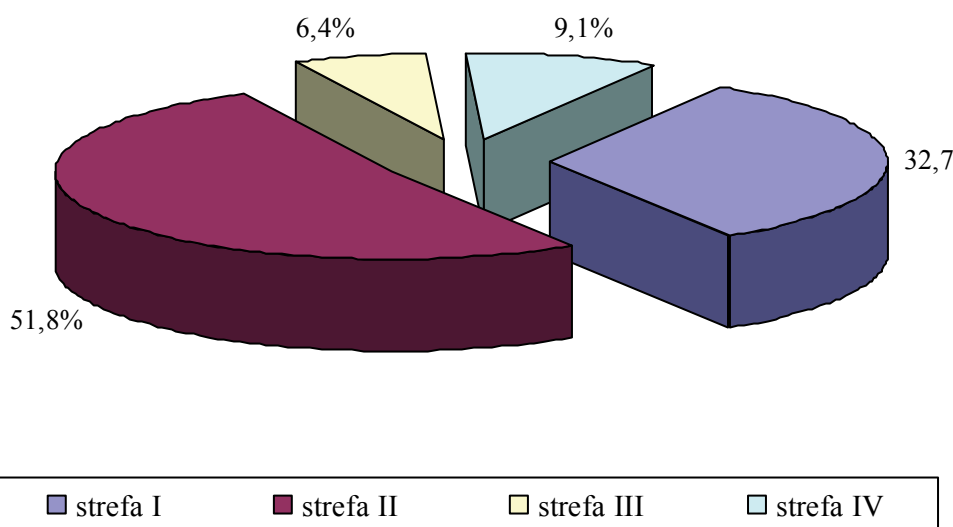
Przeprowadzona analiza obszarów aktywności lokalnych instytucji koncentruje się na poznaniu instytucji działających w otoczeniu rolnictwa z punktu widzenia zakresu działalności oraz form świadczonej pomocy.

Ze względu na zakres działalności

W zakresie działalności instytucji wyodrębniono następujące sfery:

- rynku – I,
- polityki rolnej i obszarów wiejskich – II,
- społeczeństwa obywatelskiego – III,
- wdrożeń nowych technologii do produkcji – IV.

Rysunek 16. Kontakty rolników z instytucjami w poszczególnych sferach działania instytucji

Strefa I – organizacja sfery rynku

Strefa II – organizacje realizujące politykę rolną i obszarów wiejskich

Strefa III – organizacje społeczno-zawodowe (samoorganizacja)

Strefa IV – instytucje wdrożeniowe

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Ważnymi instytucjami z otoczenia gospodarstw rolnych okazały się instytucje realizujące politykę rolną i obszarów wiejskich oraz instytucje ze sfery rynku. Są to instytucje, których głównym celem jest m.in. modernizacja gospodarstw rolnych. Nieadekwatny do potrzeb wynikających z potrzeby modernizacji gospodarstw rolnych jest niewielki udział instytucji samoorganizujących się i instytucji wdrożeniowych. Prawdopodobnie wiąże się z brakiem ugruntowanych podstaw mentalnych rolników – wobec efektów działalności tego typu instytucji.

Instytucje sfery rynku – działają głównie w zaopatrzeniu i skupie, przetwórstwie rolno-spożywczym oraz obsłudze finansowej rolnictwa. Są to organizacje z którymi rolnicy podejmują współpracę o charakterze komercyjnym, związane z zaspokojeniem określonych potrzeb wynikających z prowadzonej działalności gospodarczej. W ogólnej liczbie kontaktów stanowiły one około 33%. W tej sferze szczególnie ważnymi instytucjami są banki (33,9% ogólnej liczby kontaktów tej grupy instytucji i kontakt z 95,7% ogólnej liczby badanych rolników), instytucje prywatne w sferze zbytu i zaopatrzenia (20,2% i 57%) i instytucje ubezpieczeniowe (26,2% i 73,4%), natomiast niewielką rolę odgrywa samorząd gospodarczy i samorządowe fundusze poręczeń.

Tabela 7. Współpraca z lokalnymi instytucjami działającymi w otoczeniu gospodarstw rolnych

Instytucje	Liczba wskazanych kontaktów	% wskazań grupy	% wskazań w grupie	% ankietowanych rolników
Strefa I – organizacja sfery rynku	1128	32,8	100,0	
Banki (spółdzielcze, komercyjne)	383		34,0	95,8
Giełdy	40		3,5	10,0
Instytucje prywatne (w sferze zaopatrzenia, zbytu, przetwórstwa)	228		20,2	57,0
Instytucje ubezpieczeniowe	295		26,2	73,8
Rynki hurtowe	86		7,6	21,5
Samorząd gospodarczy (izby przemysłowo-handlowe)	5		0,4	1,3
Samorządowe Fundusze Poręczeń Kredytowych	4		0,4	1,0
Spółdzielnie	87		7,7	21,8
Strefa II – organizacje realizujące politykę rolną i obszarów wiejskich	1780	51,7	100,0	
ARR	8		0,4	2,0
ANR	123		6,9	30,8
ARiMR	373		21,0	93,3
ARR	190		10,7	47,5
Instytuty badawcze	61		3,4	15,3
KRUS	330		18,5	82,5
Ośrodki badawczo-rozwojowe	11		0,6	2,8
Ośrodki Doradztwa Rolniczego	388		21,8	97,0
Powiatowe Urzędy Pracy	10		0,6	2,5
Samorząd gospodarczy (izby rolnicze)	84		4,7	21,0
Samorzady terytorialne	178		10,0	44,5
Urzędy Marszałkowskie	24		1,3	6,0
Strefa III – organizacje społeczno-zawodowe (samoorganizacja)	222	6,4	100	
Agencje wspierania przedsiębiorczości	5		2,3	1,3
Fundacje	4		1,8	1,0
Grupy producentów	44		19,8	11,0
KGW	41		18,5	10,3
KZRKiOR	35		15,8	8,8
Stowarzyszenia	15		6,8	3,8
Zrzeszenia i związki branżowe	78		35,1	
Strefa IV – instytucje wdrożeniowe	314	9,1	100	
Centrale nasienne	190		60,5	47,5
Stacje Hodowli Zwierząt, Stacja Hodowli Roślin itp.	124		39,5	31,0

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Instytucje realizujące politykę rolną i obszarów wiejskich – działają w administracji, w zarządzaniu zasobami ziemi, środowiskiem naturalnym i gospodarką przestrzenną, a także w zakresie doradztwa. Z punktu widzenia działań na rzecz gospodarstw koncentrują one największą liczbę relacji, tj. 51,7% ogólnej liczby w badanych gospodarstwach. Z tej grupy instytucji duże znaczenie mają Ośrodki Doradztwa Rolniczego (21,8% ogólnej liczby kontaktów w tej grupie instytucji i dotyczą 97,0% ogólnej liczby badanych rolników) oraz Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (20,9% i 93,2%). Należy pamiętać, że relacje z tymi instytucjami polegają głównie na pośrednictwie i w pozyskaniu przez rolników funduszy unijnych.

Instytucje społeczeństwa obywatelskiego tworzone są z inicjatywy samych rolników (samoorganizacja). Działają one jako system regulacji lokalnej, determinowany zwyczajami kulturowymi i uwarunkowaniami instytucjonalnymi, a przyczyniają się do zmniejszenia niepewności w życiu codziennym. W badanej zbiorowości gospodarstw, relacje te skupiały 6,4% ogólnej liczby relacji. Relacje z tymi instytucjami deklarowało niewielu rolników od 1% w przypadku fundacji do 19,5% w przypadku zrzeszeń i związków branżowych. Niewielka aktywność obywatelska rolników w tych organizacjach jest więc przejawem osłabienia więzi społecznej, erozji kulturowej wspólnoty i zanikaniem odpowiedzialności za przestrzeń lokalną, czyli umacnianie się indywidualizmu.

Instytucje wdrożeniowe – działające w zakresie wdrożeń nowych technologii. Dane z tabeli 7 dają podstawę do wniosku o słabej współpracy w tym zakresie działalności (9,1% kontaktów). W tym zakresie działania szczególne znaczenie mają centrale nasienne (kontaktowało się z nimi prawie co drugie gospodarstwo) oraz zrzeszenia i związki branżowe (1/3 gospodarstw).

Przedstawiona struktura działalności instytucji świadczy o słabych relacjach wszelkich form współpracy na rzecz poprawy integracji poziomej i pionowej rolników. Jest to skutek z jednej strony niewielkiego nasycenia obszarów wiejskich instytucjami, a z drugiej strony słabej aktywności rolników w tworzeniu instytucji, np. grup producenckich, stowarzyszeń itp., mimo dużego wsparcia tych instytucji z funduszy unijnych.

Z punktu widzenia realizowanych działań na rzecz gospodarstw rolnych ważna jest częstość kontaktów z lokalnymi instytucjami.

Badania ankietowe wskazują, że ponad 57% rolników kilka razy do roku kontaktuje się z lokalnymi instytucjami. Częstość kontaktów jest uzależniona od zakresu działania instytucji. Relacje kilka razy do roku dotyczą przeważnie instytucji działających w sferze rynku (64,6% rolników) oraz realizujących politykę rolną i obszarów wiejskich (56,9%). Należy przypomnieć, że w sferze rynku skoncentrowane było 32,8% ogólnej liczby kontaktów, a w przypadku

instytucji realizującej politykę rolną i obszarów wiejskich 51,7%. Te wskaźniki oddają rolę tych instytucji w funkcjonowaniu gospodarstw rolnych.

Tabela 8. Gospodarstwa według częstotliwości relacji z lokalnymi instytucjami

Sfera działania instytucji	Częstotliwość relacji %			
	kilka razy w roku	raz na pół roku	raz w roku	sporadycznie
Organizacja sfery rynku	64,7	10,0	15,2	10,2
Organizacje realizujące politykę rolną i obszarów wiejskich	56,9	11,9	15,5	15,7
Organizacje społeczno-zawodowe (samoorganizacja)	52,7	7,3	12,3	27,7
Instytucje wdrożeniowe	38,7	20,3	24,5	16,5
Razem	57,5	11,7	16,0	14,7

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Sporadycznie, z instytucjami działającymi na zasadzie samoorganizacji współpracuje najwyższy odsetek rolników (27% ogólnej liczby rolników). Kontakty te są znacznie częstsze, kiedy dotyczą gospodarstw specjalistycznych, np. współpracę z grupami producenckimi deklarowało 11% rolników i przeważała częstotliwość kilka razy do roku. Podobna sytuacja była w przypadku kontaktów ze zrzeszeniami i związkami branżowymi.

Relacje raz na pół roku deklarowało tylko 11,7% rolników, natomiast w zakresie instytucji wdrożeniowych wskaźnik ten wyniósł 20,3%. Wśród instytucji wdrożeniowych ważną rolę odgrywają centrale nasienne. Współpracę z tą instytucją deklarowało aż 47,5% rolników i przeważały kontakty kilka razy do roku.

Analiza efektów współpracy rolników z tymi instytucjami została przedstawiona na podstawie opinii rolników. Rolnicy mogli wskazać możliwe obszary korzyści współpracy z instytucjami. Z 12 możliwych wskazań wynika, że największą korzyść rolnicy widzą w zwiększeniu produkcji i silniejszym powiązaniu z rynkiem (21% ogólnej liczby wskazanych efektów i 1,9 wskazań na 1 gospodarstwo), uzyskaniem korzyści finansowych (17,6% i 1,6) i obniżeniu ryzyka gospodarowania (10,2% i 0,9). Niewielkie efekty rolnicy przypisywali zmianie struktury działalności gospodarczej (uruchomienie działalności pozarolniczej – 0,6% ogólnej liczby wskazań i poprawę stanu środowiska – 0,2%).

Wyniki badań wskazują na duże różnice efektów w zależności od zakresu działalności instytucji. Najwięcej pozytywnych wskazań było odnośnie instytucji realizujących politykę rolną i obszarów wiejskich – 1950, tj. 53% ogólnej liczby wskazań oraz instytucji działających w sferze rynku – 1087, tj. 30,1%. Niewielki udział wskazań dotyczył natomiast instytucji samoorganizujących się

– 7,3% i instytucji wdrożeniowych – 8,8%. Przytoczona struktura działalności instytucji w kontekście efektów jest potwierdzeniem wcześniejszych stwierdzeń o dużym znaczeniu instytucji realizujących politykę rolną i obszarów wiejskich oraz instytucji sfery rynku w funkcjonowaniu gospodarstw rolnych.

Rolnicy wskazywali, że szczególnie wymownym efektem działalności instytucji z zakresu samoorganizacji jest integracja rolników – wskazania stanowiły 42% ogólnej liczby wskazań w tej grupie działalności instytucji. W przypadku instytucji wdrożeniowych podkreślono poprawę jakości produktów i uszlachetnienie produktów – 47,6% ogólnej liczby wskazań.

Dokonano również grupowania efektów, uwzględniając ich znaczenie w funkcjonowaniu gospodarstwa. Wydzielono trzy grupy efektów:

- efekty rzeczowe (30,5% ogólnych wskazań): zwiększenie produkcji, silniejsze powiązanie z rynkiem, specjalizacje, otwarcie nowych możliwości sprzedaży produktów (21,0%), nowe działalności w produkcji rolnej (3,7%), uruchomienie działalności pozarolniczej (0,6%) i zwiększenie powierzchni gospodarstwa (5,2%);
- efekty ekonomiczno-finansowe (34,6%): obniżenie ryzyka gospodarowania (10,2%), obniżenie kosztów (6,8%) i uzyskanie korzyści finansowych (17,6%);
- efekty pozaekonomiczne (34,7%): pogłębienie integracji z rolnikami (7,4%), podniesienie kwalifikacji (9,4%), poprawa jakości produktów i uszlachetnienie produktów (5,8%), poprawa stanu środowiska (2,1%) i zwiększenie bezpieczeństwa pracy (10,2%).

Tabela 9. Obszary efektu współpracy rolnika z lokalnymi instytucjami

Grupy efektu	Grupy zakresu działania instytucji				
	I	II	III	IV	razem
w grupach efektu					
Rzeczowe	43,2	39,8	7,1	9,9	100
Ekonomiczno- -finansowe	36,3	57,3	2,8	3,6	100
Pozaekonomiczne	12,0	62,9	12,1	13,0	100
w grupach zakresu działania					
Rzeczowe	44,2	22,6	29,5	34,4	x
Ekonomiczno- -finansowe	41,9	36,8	13,3	14,2	x
Pozaekonomiczne	13,9	40,6	57,2	51,4	x
	100,0	100,0	100,0	100,0	x

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Analiza efektów (wg przyjętych grup) współpracy z lokalnymi instytucjami wskazuje, na znaczne ich zróżnicowanie w zależności od zakresu działania instytucji. Najwięcej efektów rzeczowych wskazali rolnicy w zakresie działalności instytucji w sferze rynku (43,2% ogólnej liczby wskazań na efekty rzeczowe), efektów ekonomiczno-finansowych (57,3%) i pozaekonomicznych (62,9%) w zakresie polityki rolnictwa i obszarów wiejskich. Rolnicy wskazywali również na znaczne efekty pozaekonomiczne w zakresie działalności instytucji w sferze samoorganizacji (57,2% ogólnej liczby wskazanych efektów) i instytucji wdrożeniowych (61,4% ogólnej liczby wskazanych efektów). Wskazując w tych strefach działania na tak duży udział efektów pozaekonomicznych rolnicy mieli na uwadze głównie poprawę jakości produktów rolnych, a także poprawę jakości czynnika ludzkiego związanego z rolnictwem.

Ze względu na formę pomocy

Stwierdzono, że ponad 90% badanych rolników korzysta z pomocy lokalnych instytucji, a głównym motywem jest potrzeba skorzystanie z usług na rzecz modernizacji gospodarstw rolnych. Istotne jest więc z jakiej formy pomocy ze strony instytucji rolnicy korzystają. W badaniach wyodrębniono dziewięć form pomocy rolnikom (tab. 10). Pomoc ta ma na celu szybkie przystosowanie gospodarstw do nowych warunków funkcjonowania. Większość jej form dotyczy wsparcia pozaekonomicznego.

Prawie wszyscy badani rolnicy korzystali głównie z trzech form pomocy, a mianowicie: doradztwa i szkoleń, informacji o programach unijnych oraz wypełniania wniosków i dokumentów na potrzeby programów unijnych – ponad 90% rolników. Korzystanie z tych form pomocy wynikać może, z chęci pozyskania unijnych środków finansowych na podstawie sporządzonych planów rozwojowych i chęci zdobycia doświadczenia – co ułatwiłoby beneficjentom ubieganie się o pomoc unijną oraz dużej oferty szkoleń przedstawianych przez lokalne instytucje. W latach 2004-2006 75,1% badanych rolników skorzystało ze środków unijnych w ramach PROW, a w latach 2007-2013 zamierza skorzystać 81,5%. Warto jednak podkreślić, że pojawienie się szerszego dostępu do funduszy unijnych przyczyniło się do nasilenia współpracy rolników z lokalnymi instytucjami.

Najrzadziej rolnicy korzystali z pomocy w zakresie uzyskania certyfikatu oraz powiększenia zasobów gospodarstwa – ziemi, kapitału i pracy.

Tabela 10. Odsetek rolników korzystających z różnych form pomocy lokalnych instytucji

Forma pomocy	Odsetek rolników ogółem	Instytucja	Instytucja w danej formie pomocy (%)
Doradztwo, szkolenia, konsulting	99,3	ARiMR	48,6
		Izba Rolnicza	24,9
		ODR	97,5
		organizacje branżowe	20,7
		organizacje prywatne	8,8
		samorząd terytorialny	18,6
Informacja o programach unijnych	97,8	ARiMR	58,1
		Izba Rolnicza	23,8
		ODR	98,7
		organizacje pozarządowe	4,3
		samorząd terytorialny	8,7
		Urząd Marszałkowski	3,3
Wypełnianie wniosków i dokumentów na potrzeby programów unijnych	93,8	instytucje prywatne	15,2
		Izba Rolnicza	10,1
		Media	7,2
		ODR	95,7
		organizacje pozarządowe	2,4
Wypełnianie wniosków kredytowych	71,3	ARiMR	4,2
		firmy konsultingowe	8,8
		fundusze poręczeń kredytowych	2,5
		Izba Rolnicza	4,2
		ODR	92,6
		organizacje pozarządowe	3,5
Sprzedaż produktów i usług	88,5	ARR	25,7
		firmy prywatne	72,6
		giełda rolna	16,7
		grupy producentów	11,0
		Izba Rolnicza	2,3
		ODR	18,9
		organizacje branżowe	17,8
		rynki hurtowe	26,8
Wprowadzanie nowych technologii do produkcji, nowe produkty i usługi	80,3	instytucje wdrożeniowe	14,0
		izby przemysłowo-handlowe	3,7
		ODR	79,8
		organizacje branżowe	44,2
		ośrodki badawcze	13,7
Przygotowanie planów inwestycyjnych, rozwojowych	87,8	ARiMR	8,0
		firmy konsultingowe	12,3
		Izba Rolnicza	4,8
		ODR	97,4
		organizacje branżowe	5,7
Uzyskanie certyfikatu	61,0	firmy konsultingowe	9,0
		ODR	84,4
		organizacje branżowe	29,9
Powiększenie zasobów gospodarstwa-ziemi, kapitału, pracy	67,0	ANR	64,2
		ARiMR	21,6
		ODR	59,3
		PUP	2,2

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Analizując przedstawione w tabeli formy pomocy i stopień zaangażowania rolników możemy stwierdzić, że wszystkie one wpływają na proces modernizacji gospodarstw rolnych. Różnica tkwi w tym, że efekt działalności niektórych instytucji rozkłada się w czasie.

Patrząc na zaangażowanie poszczególnych instytucji w analizowanych grupach pomocy można zauważyć pewną prawidłowość związaną ważnością ról lokalnych instytucji w otoczeniu gospodarstw rolnych. Te same lub bardzo podobne formy pomocy gospodarstwom podejmują organizacje tradycyjne – Ośrodki Doradztwa Rolniczego czy Izby Rolnicze. Natomiast nowo tworzone stowarzyszenia czy firmy prywatne traktowane są w środowiskach wiejskich raczej nieufnie. Rzuca się w oczy dominująca rola firm prywatnych w zakresie pomocy sprzedaży produktów i usług – wskazało na nią aż 72,3% rolników. Wciąż jednak zauważalna jest wyraźna różnica między udzielaniem pomocy rolnikom ze strony instytucji publicznej, pozarządowej i prywatnej: na instytucje publiczne wskazywało 69%, pozarządowe – 21%, na prywatne zaś tylko około 10%. W odróżnieniu od organizacji publicznych zdecydowanie największą barierą działania instytucji prywatnych na rzecz gospodarstw rolnych jest kwestia finansowa.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania wykazały, że:

- relacje rolników z instytucjami działającymi w otoczeniu gospodarstw rolnych są raczej słabe;
- czynniki społeczno-osobowe i organizacyjne tkwiące w gospodarstwach rolnych w większym stopniu niż ekonomiczne decydują o intensywności relacji;
- największą intensywność relacji stwierdzono wśród rolników z woj. podkarpackiego i śląskiego, najmniejszą z woj. warmińsko-mazurskiego;
- niedostateczny stopień instytucjonalizacji gospodarstw rolnych w Polsce wynika ze słabości i niekompetencji sieci organizacji/instytucji;
- znacznie rzadziej i z mniejszą siłą rolnicy wskazywali na bariery współpracy z tymi instytucjami, które działają na bazie mechanizmów administracyjno-politycznych czy samooceny niż w przypadku instytucji działających opartych na mechanizmie rynkowym;
- większość z tych organizacji realizowała kilka form pomocy rolnikom,
- większe znaczenie dla funkcjonowania gospodarstw rolnych mają organizacje publiczne niż prywatne i pozarządowe;
- zbyt wąta i zmienna jest infrastruktura organizacji działających w sferze rynkowej;
- brak komplementarności w stosunku do istniejących instytucji;

- większe efekty w gospodarstwach zauważono, gdy rolnik utrzymywał bardziej intensywną współpracę z instytucjami.

W obecnej sytuacji istotne znaczenie dla polskich gospodarstw rolnych ma tworzenie bardziej sprawnych instytucji ze sfery rynkowej. Działania powinny przebiegać w dwóch kierunkach poziomo i pionowo – tylko wówczas pozwolą gospodarstwom rolnym na ograniczenie kosztów transakcyjnych oraz stabilizację dochodów.

Literatura

- Chmielaki A., *Instytucjonalne podstawy trwałości rozwoju gospodarczego*, Rozprawy Naukowe Seria I nr 1, Wyd. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok 2002.
- Czternasty W., Czyżewski B., *Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce, Teoria, analiza i tendencje*, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007.
- Czudec A., Kata R., Miś T., Zając D., *Rola Lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
- Fukuyama F., *Budowanie państwa, Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, Wyd. Rebis, Poznań 2005.
- Klank L., *Sukcesja gospodarstw rolnych w Polsce*, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa 2006.
- Lissowska M., *Instytucjonalne wymiary procesu transformacji w Polsce*, Wyd. SGH w Warszawie, Warszawa 2004.
- Stańko S., *Instytucjonalne aspekty rynku rolnego i żywnościowego w Polsce*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, t.VIII, z. 4, 2006.
- Wilkin J., *Budowa instytucji wspierających rozwój wsi i rolnictwa w kontekście integracji Polski z Unią Europejską*, [w:] *Wieś i rolnictwo, Perspektywy rozwoju*, praca zbiorowa, IERiGŻ, IRWiR, Warszawa 2002.
- Zalesko M., *Instytucjonalizacja rynku rolnego w Polsce*, „Wieś Jutra”, Warszawa 2006.

6. Analiza efektywności wykorzystania kontaktów z instytucjami przez gospodarstwa

Elementem badania gospodarstw była również analiza efektywności wykorzystania kontaktów z instytucjami lokalnymi. Celem badania było ustalenie stopnia wykorzystania potencjału oferowanego przez usługi organizacji lokalnych dla gospodarstw.

Decyzja o przeprowadzeniu analizy wykorzystującej metody porównawczej oceny efektywności stwarza problem wyboru metody kalkulacji efektywności. W literaturze przedmiotu istnieje w odniesieniu do tej kwestii generalny podział na metody parametryczne i nieparametryczne. Metody parametryczne oparte są na założeniu *ex-ante* konkretnej funkcyjnej zależności pomiędzy efektami a nakładami, bazującej na hipotezie maksymalizacji behawioralnej, co może bezpośrednio przekładać się na uzyskane oceny efektywności.

Parametryczna technika granicy stochastycznej zakłada istnienie zachowań maksymalizacyjnych urzeczywistnianych przez jednostki o najwyższej efektywności. Najczęstszą postacią funkcji (granicy efektywności) jest funkcja produkcji, kosztów bądź zysku w ujęciu translogarytmicznym, której wadą jest możliwość znacznego niedoszacowania ocen efektywności dla obserwacji nietypowych (bądź odizolowanych). Pociąga to za sobą niebezpieczeństwo obarczenia ocen efektywności błędem systematycznym. W przypadku metod nieparametrycznych nie zakłada się a priori postaci funkcji produkcji. Metody nieparametryczne w większości przypadków nie umożliwiają statystycznej weryfikacji założonych hipotez (otrzymanych rezultatów). Najbardziej rozpoznawaną metodą nieparametrycznej oceny efektywności technicznej jest metoda obwiedni danych – *Data Envelopment Analysis* (DEA), wykorzystująca techniki programowania liniowego. DEA tworzy wypukłą kombinację nakładów i efektów analizowanych jednostek z równymi założeniami dotyczącymi efektów skali. W ramach obliczeń tworzona jest tzw. granica efektywności (*efficiency frontier*), zawierająca jednostki o najwyższej względnej efektywności w odniesieniu do pozostałych elementów zbioru. Jednostki efektywne otrzymują w tym ujęciu ocenę efektywności 100%, zaś pozostałe pomioty analizy klasyfikowane są pod względem ich odległości od granicy efektywności i otrzymują procentowo odpowiednio niższe wartości efektywności.

W przeprowadzonym badaniu jako metodę analityczną wykorzystano nieparametryczną analizę efektywności DEA w wersji modelu zorientowanego na nakłady ze zmiennymi efektami skali (VRS). O wyborze metody DEA zadecydowała jej elastyczność w podejściu do danych. Analiza efektywności wydaje

się proponować szersze ujęcie problemu niż standardowe techniki statystyczne. Metody regresji bądź analizy korelacyjnej odpowiadają na jakościowo różne pytania informując jedynie o istnieniu bądź nieistnieniu statystycznie istotnej zależności pomiędzy zmienną zależną i zbiorem zmiennych objaśniających i kierunku tej ewentualnie stwierdzonej zależności, nie przesadzając czy fakt występowania określonej liczby kontaktów z organizacjami generuje bądź „produkuje” rozwój gospodarczy i wskaźniki demograficzne, i nie sugerując ewentualnych dróg podniesienia efektywności. Znaczną elastyczność metody DEA potwierdzają liczne przykłady jej zastosowania do pozafinansowej analizy efektywności podmiotów szeroko pojętej gospodarki rolnej, w tym jednostek o trudno rozgraniczalnych i kwantyfikowalnych nakładach i efektach działania. Przewaga metody DEA objawia się również w nieuciążliwej możliwości inkorporacji zmiennych jakościowych do algorytmu optymalizacji liniowej.

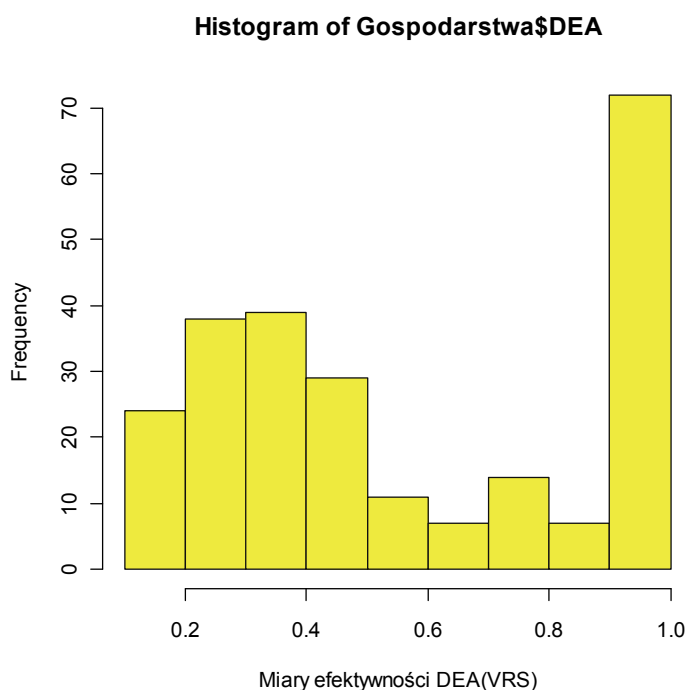
Wykorzystane zostały następujące cechy gospodarstwa: jako jeden nakład – ważona (częstością) liczba kontaktów z instytucjami oraz cztery efekty obejmujące: odsetek dopłat bezpośrednich przeznaczonych na inwestycje w gospodarstwo, odsetek nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na budynki i budowle, odsetek nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na maszyny i urządzenia techniczne oraz odsetek nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na środki transportu.

W uzupełnieniu badania efektywności przeprowadzono również analizę zależności miar efektywności z wybranymi charakterystykami społeczno-ekonomicznymi gospodarstwa. Cechy gospodarstwa zostały podzielone na cztery grupy: charakterystyki ekonomiczne, tj. wielkość ESU, poziom dochodów netto gospodarstwa w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego oraz na liczbę godzin pracy, wartość produkcji ogółem w przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego oraz na liczbę godzin pracy, skala produkcji (przedziały), wielkość użytków rolnych, charakterystyki społeczne: wiek, wykształcenie – ogólne i kierunkowe – w odniesieniu do kierowników gospodarstw, charakterystyki organizacyjne – typ produkcyjny gospodarstwa, wykorzystanie środków PROW (w okresach programowania 2004-2006 i zamiar ich wykorzystania w latach 2007-2013), formy sprzedaży, z których korzystało gospodarstwo. Zbiorcze charakterystyki otrzymanych miar efektywności prezentuje rysunek 1.

Stwierdzono, że pełną efektywność wykorzystania kontaktów z instytucjami wykazało 66 gospodarstw. Średnia wielkość miary efektywności wyniosła 58% – oznacza to, że badana próba charakteryzowała się przeciętnie 42-procentową nieefektywnością w przetwarzaniu kontaktów z instytucjami na charakterystyki inwestycyjne. Pozostałe opisowe miary statystyczne zbioru wskaźników efektywności – to odchylenie standardowe równe 31% (zbiór cha-

rakteryzował się zatem dużą zmiennością) oraz minimalna efektywność rzędu 14%. Zależność miar efektywności od wybranych charakterystyk społeczno-ekonomicznych analizowano za pomocą dwóch metod ilościowych: analizy wariancji ANOVA (dla danych ilościowych) oraz miar współzależności – Spearmana i Kendalla (dla miar nominalnych). Dała ona następujące wyniki:

Rysunek 1. Histogram miar efektywności DEA

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Tabela 1. Analiza ANOVA w grupach gospodarstw efektywnych i nieefektywnych

ANOVA	Stat. F	P
Użytki rolne	5,705	0,004
ESU	3,397	0,034

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Istotną statystycznie zależność stwierdzono na podstawie analizy ANOVA tylko dla dwóch charakterystyk – wielkości użytków rolnych i ESU (siły ekonomicznej gospodarstwa). Tym samym można stwierdzić, że średnia wielkość areалу użytków rolnych i poziomu siły ekonomicznej gospodarstw wykazujących 100% efektywności wykorzystania kontaktów z instytucjami lokalnymi jest istotnie statystycznie różna od średniego poziomu tych wskaźników w pozostałej grupie, tj. wśród gospodarstw o niepełnej efektywności.

Tabela 2. Analiza współzależności w grupach gospodarstw efektywnych i nieefektywnych

Środki PROW 2004-2006		
Tau-Kendall	0,126	P = 0,007
Rho-Spearman	0,141	P = 0,006
Skala produkcji		
Tau-Kendall	0,144	P = 0,00
Rho-Spearman	0,180	P = 0,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Analiza wskaźników współzależności w ujęciu Spearmana i Kendalla wskazała zaś na istotną statystycznie zależność pomiędzy efektywnością wykorzystania kontaktów z instytucjami a skalą produkcji gospodarstwa oraz wykorzystaniem środków PROW w latach 2004-2006.

W podsumowaniu tego etapu badania należy podkreślić 2 podstawowe wnioski wypływające z przeprowadzonej analizy efektywności.

1. Gospodarstwa nie wykorzystują do końca potencjału związanego z możliwością podjęcia współpracy z instytucjami lokalnymi. „Produkcja” charakterystyk inwestycyjnych wynikających z kontaktów z instytucjami kształtuje się na poziomie znacznie poniżej optymalnego (wynikającego z cech badanej zbiorowości).
2. Gospodarstwa duże i silne ekonomicznie są efektywniejsze od pozostałych gospodarstw, zaś efektywność jest pozytywnie skorelowana (w sposób istotny statystycznie) z wykorzystaniem środków PROW i poziomem produkcji gospodarstwa.

7. Organizacja i zakres oddziaływania sektora publicznego oraz praw własności na modernizację gospodarstw rolnych

Wprowadzenie

W literaturze ekonomicznej oraz w wypowiedziach polityków prezentowane są bardzo często opinie stwierdzające, że proces modernizacji gospodarstw rolnych został w ostatnich latach znacznie przyspieszony. Jako jedną z głównych przyczyn często podaje się politykę rolną państwa, a po wstąpieniu do Unii Europejskiej – Wspólną Politykę Rolną i Rozwoju Obszarów Wiejskich. Słuszność tych twierdzeń może potwierdzić tylko przeprowadzenie dokładnych analiz ekonomicznych. Niemniej na ich podstawie można zauważyć, że w prowadzonej przez państwo polskie oraz Unię Europejską polityce – ukierunkowanej na modernizację gospodarstw rolnych – bardzo ważną rolę odgrywa sektor publiczny.

Zaangażowanie sektora publicznego w proces modernizacji gospodarstw można co prawda określić jako ingerencję państwa w rynek. Generalnie jest to sytuacja niepożądana, która prowadzi do zaburzeń procesów rynkowych. Przy obecnych uwarunkowaniach znaczenie tego sektora jest jednak niepodważalne. Zawodność rynku, która wynika m.in. z efektów zewnętrznych, istnienia dóbr publicznych, asymetrii informacji czy niekompletności rynków może bowiem doprowadzić do niepożądanych efektów, takich jak wzrost bezrobocia i inflacji oraz ogólny brak równowagi.

Celem opracowania było w związku z powyższym określenie potencjalnych możliwości oddziaływania różnych organizacji sektora publicznego na modernizację gospodarstw rolnych. Przedmiotem analizy były: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Agencja Nieruchomości Rolnych (ANR), Ośrodki Doradztwa Rolniczego (ODR) oraz wszystkie szczeble samorządu terytorialnego. Pod uwagę wzięto również samorząd gospodarczy rolników zorganizowany w formie Izb Rolniczych. Należy zaznaczyć, że w prowadzonej analizie możliwości oddziaływania sektora publicznego na modernizację gospodarstw rolnych wykorzystano dość szerokie ujęcie pojęcia „modernizacja”. Nie ograniczono się bowiem do oddziaływania na proces wdrażania nowych innowacyjnych technologii czy technik produkcji rolnej, ale uwzględniono również kwestie związane z m.in. z organizacją i zarządzaniem, ochroną środowiska przyrodniczego, poprawą jakości kapitału ludzkiego oraz infrastrukturą. Podjęto także próbę oceny wpływu funkcjonujących rozwiązań w sferze praw własności na modernizację. W przeprowadzonych w powyższym zakresie

studiach dokumentacji wykorzystano Konstytucję oraz akty prawne RP, statuty organizacji oraz publikowane dokumenty urzędowe.

Starano się również ocenić faktyczną współpracę organizacji sektora publicznego z gospodarstwami rolnymi na rzecz modernizacji sektora. W ramach tej oceny określono znaczenie usług poszczególnych organizacji świadczonych gospodarstwom rolnym. Ponadto przeprowadzono analizę jakości usług poszczególnych organizacji w opinii rolników, ich zakres i jakość są bowiem czynnikami podejmowania przez rolników decyzji o współpracy. Nie są to jednak jedyne czynniki, które mają wpływ na powyższe decyzje. W związku z tym w prowadzonych badaniach poddano analizie wpływ wielkości gospodarstwa – mierzonej zarówno powierzchnią użytków rolnych jak i poziomem nadwyżki bezpośredniej – na strukturę organizacji, z którymi gospodarstwo współdziałało. Zbadano również znaczenie instytucjonalnych układów wspierania gospodarstw rolnych w kontekście dystrybucji uzyskiwanych dochodów oraz specyfiki działalności inwestycyjnej. Źródłem danych i informacji wykorzystanych do powyższych analiz były przeprowadzone w 2008 roku badania ankietowe w grupie około 400 gospodarstw rolnych.

7.1. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

W procesie modernizacji gospodarstw rolnych oraz całego sektora ważną rolę odgrywa Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Powstała w 1994 r., a głównym celem jej działalności było wspieranie szeroko rozumianego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Jednym z czynników tego rozwoju miała być natomiast modernizacja gospodarstw rolnych. ARiMR została ponadto wyznaczona przez Rząd RP do pełnienia roli akredytowanej agencji płatniczej, co obliguje ją do wdrażania instrumentów współfinansowanych z budżetu Unii Europejskiej oraz udzielania pomocy ze środków krajowych. Wynika z tego, że Agencja jest organem wykonawczym polityki rolnej i jako taki jest ustawowo zobowiązana do ścisłej współpracy z Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a Minister tego resortu stanowi organ nadzorczy wobec Agencji w zakresie realizacji przez nią zadań. Jednocześnie Agencja podlega nadzorowi Ministerstwa Finansów, z uwagi na gospodarowanie środkami publicznymi.

Szczegółowy zakres celów i zadań Agencji wynika z ustawy z dnia 9 maja 2008 r. o Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa⁷⁸. Zgodnie z tą

---

⁷⁸ Ustawa z dnia 9 maja 2008 r. o Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Dz. U. 2008 Nr 98, poz. 634.

ustawą modernizacja gospodarstw może dokonywać się w wyniku udzielania wsparcia na rzecz:

- inwestycji w rolnictwie oraz przetwórstwie produktów rolnych;
- poprawy struktury agrarnej, w tym zwłaszcza tworzenia i powiększania gospodarstw rodzinnych w rozumieniu przepisów o kształtowaniu ustroju rolnego;
- powstawania i rozwoju grup producentów rolnych i ich związków;
- rozwoju rolnictwa ekologicznego i edukacji w zakresie ekologii;
- kształcenia mieszkańców wsi uprawnionych do otrzymania pożyczek i kredytów na zasadach określonych w przepisach o pożyczkach i kredytach studenckich.

Instrumentami wykorzystywanymi przez Agencję do realizacji wyżej wymienionych zadań są:

- dopłaty do odsetek od kredytów bankowych;
- częściowa spłata kapitału kredytu bankowego;
- udzielanie gwarancji i poręczeń kredytowych, określonych w planie finansowym;
- udzielanie poręczeń spłaty kredytów studenckich zaciąganych na podstawie przepisów o pożyczkach i kredytach studenckich;
- finansowanie lub udział w finansowaniu pewnych przedsięwzięć.

Przyjmując, że do modernizacji gospodarstw rolnych mogą doprowadzić odpowiednie zmiany ilościowe i jakościowe czynników produkcji, należy zauważyć dość duże znaczenie instrumentów wykorzystywanych przez Agencję na rzecz tworzenia i powiększania gospodarstw rodzinnych. Osiągnięcie tego celu ma nastąpić w wyniku stosowania dopłat do odsetek od kredytów bankowych lub częściową spłatę kapitału kredytów udzielonych na zakup nieruchomości rolnych, które utworzą takie gospodarstwo albo wejdą w jego skład. Wsparciem takim objęte mogą być kredyty, których kwota nie przekracza 90% wartości nabywanej nieruchomości, a okres spłaty nie jest dłuższy niż 20 lat. Instrument ten daje więc rolnikom dość duże możliwości powiększania zasobu ziemi w gospodarstwie, a w niektórych przypadkach nawet rozłogu gospodarstwa na bardzo korzystnych warunkach.

Skala oraz efekty wykorzystania tego instrumentu bywają jednak skromne. Poważną barierą jest bowiem podaż gruntów rolnych, zwłaszcza w rejonach, w których zasoby skarbu państwa są niewielkie lub wręcz żadne z powodu znikomego zainteresowania prywatnych właścicieli gruntów rolnych sprzedażą ziemi. Z uwagi na systematyczny wzrost cen użytków rolnych oraz niskie koszty utrzymania tytułu własności (podatek rolny) stanowią one relatywnie dobrą lokatę kapitału – nawet w przypadku gruntów zbędnych do funkcjonowania

gospodarstwa rolnego lub domowego. Szersze wykorzystanie tego instrumentu może nastąpić wyłącznie w przypadku zmiany relacji pomiędzy wzrostem cen ziemi a obciążeniami tytułu własności. Modernizacja gospodarstw rolnych jako skutek stosowania tego instrumentu może w związku z tym być zauważalna dopiero w dość długim okresie.

Istotny wkład w modernizację gospodarstw rolnych może mieć również udzielanie przez Agencję pomocy finansowej na przygotowanie wniosku o rejestrację nazw pochodzenia, oznaczeń geograficznych lub gwarantowanych tradycyjnych specjalności pierwotnych produktów rolnych. Wejście rolników na rynek tego rodzaju produktów wiąże się bowiem z koniecznością utrzymania określonych standardów. To z kolei prowadzić może do zmian modernizacyjnych w sferze zarówno technologii produkcji, jak również organizacji i zarządzania. Skutkiem będzie również podniesienie poziomu wiedzy i kwalifikacji rolników. Stosowanie przez Agencję tego instrumentu może doprowadzić do modernizacji części gospodarstw w znacznie krótszym okresie niż oddziaływanie na zmianę struktury obszarowej.

Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało, że w zakresie obowiązków Agencji pojawiły się również zadania dotyczące płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, regulacji rynków rolnych, rozwoju obszarów wiejskich oraz prowadzenia rejestru oznakowanych zwierząt gospodarskich i siedzib stad tych zwierząt. W tym przypadku efektem działań Agencji może być również modernizacja gospodarstw. Z jednej strony działania Agencji umożliwiają transfer środków finansowych z Unii Europejskiej do gospodarstw, które przynajmniej część z nich mogą wykorzystać np. na wprowadzenie innowacyjnych technologii produkcji. Z drugiej strony wymagania formalne jakie muszą spełnić rolnicy w celu uzyskania płatności oraz związane z ewidencją zwierząt często obligują ich do przeprowadzenia zmian organizacyjnych oraz związanych ze sposobem zarządzania gospodarstwem.

Podsumowując należy stwierdzić, że ARiMR odgrywa bardzo ważną rolę w procesie modernizacji gospodarstw rolnych. Jej działania generują co prawda koszty transakcyjne tego procesu, ale obecne uwarunkowania wewnętrzne, tj. wynikające z właściwości sektora rolnego w Polsce, oraz zewnętrzne, związane z funkcjonowaniem w ramach struktur Unii Europejskiej, w zasadzie uniemożliwiają postęp modernizacji bez zaangażowania tego rodzaju organizacji sektora publicznego. Przedstawione powyżej działania stanowią tylko część realizowanych przez Agencję zadań, które wywierają pozytywny wpływ na szeroko rozumianą modernizację. Działalność taka jest bowiem jej ustawowym celem. Pewnym problemem jest jednak to, że choć większość działań może prowadzić do modernizacji gospodarstw to rzeczywiste skutki zależą w dużej

mierze od grupy docelowej, do której są one skierowane. Jeśli grupę taką stanowią gospodarstwa rolne w rozumieniu ustawy o podatku rolnym, to efekty w postaci modernizacji zauważalne będą jedynie w nieznaczącej części gospodarstw. Należy również zaznaczyć, że skutki stosowania przez Agencję różnych instrumentów polityki rolnej mogą pojawiać się w różnych okresach, a siła ich wpływu może być uzależniona od działań uzupełniających podejmowanych np. przez ustawodawcę w sferze polityki fiskalnej.

7. 2. Ośrodki Doradztwa Rolniczego

Ważną rolę w procesie modernizacji gospodarstw rolnych odgrywa informacja. Wdrożenie przez rolnika nowych technologii produkcji czy rozwiązań organizacyjnych wymaga bowiem uzyskania wiedzy o ich istnieniu, korzyściach jakie można odnieść dzięki nim oraz wymaganiach związanych z ich wdrożeniem i funkcjonowaniem. Specyfika obszarów wiejskich oraz sektora rolnego w znacznym stopniu ogranicza jednak dopływ do rolników informacji, które mogłyby zostać wykorzystane w tym procesie. Gospodarstwa mogą również mieć trudności z selekcjonowaniem informacji i prawidłowym ich wykorzystaniem. Istnieje więc potrzeba funkcjonowania instytucji, która zapewni dopływ odpowiednich informacji do gospodarstw oraz wesprze rolników we właściwym ich zastosowaniu. Sytuacja dochodowa znacznej części gospodarstw rolnych ogranicza ich możliwości korzystania w szerszym zakresie z pomocy firm prywatnych w pozyskiwaniu informacji na zasadach rynkowych – otwiera to pole działania sektorowi publicznemu. Jest to jednocześnie zgodne z polityką państwa wobec rolnictwa, wyznaczającej jednostkom doradztwa rolniczego główną rolę w transferze informacji do gospodarstw rolnych.

Zgodnie z ustawą z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego⁷⁹ jednostkami takimi są:

1. Centrum Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Brwinowie;
2. 16 wojewódzkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego, których terytorialny zasięg działania obejmuje obszar województwa właściwego ze względu na siedzibę tego ośrodka.

Organem jednostki doradztwa rolniczego jest dyrektor powoływany i odwoływany przez:

---

⁷⁹ Dz. U. z 2004 r. Nr 251, poz. 2507; Dz. U. z 2006 r. Nr 249, poz. 1832; Dz. U. z 2007 r. i Nr 64, poz. 427, Nr 123, poz. 847.

1. ministra właściwego do spraw rozwoju wsi, spośród osób należących do państwowego zasobu kadrowego – w przypadku dyrektora Centrum Doradztwa Rolniczego;
2. właściwego wojewodę – w przypadku dyrektora Ośrodka Doradztwa Rolniczego.

Jednostki doradztwa rolniczego są więc organizacjami rządowymi i dlatego ich podstawowym zadaniem jest realizacja polityki państwa. Przy jednostkach doradztwa rolniczego działają jednak Rady Społeczne Doradztwa Rolniczego – organ opiniodawczo-doradczy dyrektora jednostki. Do zadań Rady należy przede wszystkim:

- opiniowanie rocznego programu działalności jednostki i projektu rocznego planu finansowego oraz sprawozdania z realizacji rocznego programu działalności jednostki doradztwa rolniczego i rocznego planu finansowego;
- zgłaszanie wniosków w sprawach dotyczących funkcjonowania jednostki doradztwa rolniczego.

Kadencja Rady Społecznej trwa 5 lat, a w jej skład wchodzi 11 członków, przy czym skład Rady:

1. przy Centrum Doradztwa to:
  - a. 2 przedstawiciele ministra właściwego do spraw rozwoju wsi,
  - b. 2 przedstawiciele Krajowej Rady Izb Rolniczych,
  - c. 4 przedstawiciele zgłoszonych przez związki zawodowe rolników,
  - d. po 1 przedstawicielu zgłoszonym przez szkoły wyższe i jednostki badawczo-rozwojowe,
  - e. 1 przedstawiciel konwentu marszałków;
1. przy ośrodkach doradztwa zaś:
  - a. po 1 przedstawicielu właściwego miejscowo wojewody i marszałka województwa,
  - b. 2 przedstawiciele właściwej miejscowo izby rolniczej,
  - c. 4 przedstawiciele zgłoszonych przez związki zawodowe rolników,
  - d. 1 przedstawiciel zgłoszony przez szkoły wyższe i jednostki badawczo-rozwojowe,
  - e. 2 przedstawiciele szkół ponadgimnazjalnych kształcących na potrzeby rolnictwa.

Przedstawione powyżej składy Rad Społecznych świadczą, że działalność ośrodków doradztwa rolniczego podlega dość szerokim konsultacjom społecznym. Jeżeli jednak przyjęte zostanie założenie, że jednym z podstawowych celów ich działalności jest modernizacja gospodarstw bazująca na pozyskiwaniu i wykorzystywaniu informacji, to wydaje się, że pozytywny wpływ miałyby uzupełnienie rady o przedstawicieli organizacji branżowych, grup producenckich, lokalnego biznesu czy przetwórstwa rolno-spożywczego. Uzasadnieniem tego

może być przykład sektora mleczarskiego, w którym przetwórstwo odegrało główną rolę w modernizacji gospodarstw. Alternatywnym rozwiązaniem mogłoby być uzyskiwanie opinii o programie działalności z różnych organizacji prywatnych, publicznych i pozarządowych bez konieczności tworzenia społecznej rady.

Znaczenie Centrum Doradztwa Rolniczego i Ośrodków Doradztwa Rolniczego w procesie wynika przede wszystkim z zakresu obowiązków jakie powierzył im ustawodawca, nadając jednocześnie status państwowych jednostek organizacyjnych, które posiadają osobowość prawną. Zobowiązane są one bowiem do świadczenia usług doradczych, jako pomocy publicznej, w zakresie:

- rolnictwa,
- rozwoju wsi,
- rynków rolnych,
- wiejskiego gospodarstwa domowego.

Działania Ośrodków Doradztwa Rolniczego w powyższych obszarach mają doprowadzić do:

- wzrostu dochodów rolniczych,
- zwiększania konkurencyjności rynkowej gospodarstw rolnych,
- zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich,
- podnoszenia poziomu kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich.

Osiągnięciu powyższych celów służyć ma realizacja przez Centrum Doradztwa Rolniczego oraz Ośrodki Doradztwa Rolniczego zdefiniowanych przez ustawodawcę zadań o komplementarnym charakterze. Centrum Doradztwa odpowiada bowiem za:

1. przygotowanie i wprowadzanie jednolitych sposobów działania ośrodków doradztwa w zakresie realizowanych przez nie zadań;
2. przygotowanie i przekazywanie ośrodkom doradztwa materiałów informacyjnych i szkoleniowych, w tym dotyczących pomocy w działalności gospodarstw rolnych i produkcji rolniczej finansowanej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych lub zagranicznych;
3. opracowanie analiz i prognoz z zakresu rozwoju doradztwa rolniczego;
4. prowadzenie szkoleń dla pracowników ośrodków doradztwa:
  - w zakresie metodyki i zadań doradztwa rolniczego, ze szczególnym uwzględnieniem integracji z Unią Europejską,
  - realizujących zadania wynikające z przepisów odrębnych;
5. przygotowanie nauczycieli szkół rolniczych do pracy na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich;

6. tworzenie i prowadzenie centralnego systemu informacji i bazy danych na potrzeby doradztwa rolniczego;
7. organizowanie szkoleń, pokazów, seminariów i konferencji oraz innych przedsięwzięć skierowanych na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich oraz rolnictwo ekologiczne;
8. koordynacji zadań dotyczących rolnictwa ekologicznego, które wykonywane są przez ośrodki doradztwa;
9. upowszechnianie wyników badań naukowych w praktyce rolniczej;
10. przeprowadzanie, na zasadach określonych w przepisach o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, kontroli spełniania przez podmioty warunków niezbędnych do udzielenia akredytacji oraz przestrzegania warunków dotyczących świadczenia usług doradczych objętych udzieloną akredytacją.

Z przedstawionego powyżej zakresu zadań wynika, że podstawowym celem działalności Centrum Doradztwa Rolniczego jest pozyskiwanie informacji o sposobach dostosowania gospodarstw rolnych do zmieniających się uwarunkowań funkcjonowania rynku. W ich gestii znajduje się również dostosowanie tej informacji do specyfiki ostatecznego odbiorcy, czyli rolnika oraz dobór formy przekazu. Ostatnim etapem jest natomiast dystrybucja informacji, która z reguły odbywa się poprzez Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Skuteczność transferu informacji i związana z tym modernizacja gospodarstw zależy w związku z tym od koordynacji działań ośrodków doradztwa oraz ich komunikacji z Centrum. Pojawia się również konieczność uczestniczenia Centrum Doradztwa w dostosowywaniu ośrodków do wymogów wynikających z rodzaju rozpowszechnianej informacji. Ich zakres może bowiem często wykraczać poza wiedzę posiadaną przez ostatnie ogniwo transferu, jakim są doradcy pracujący w ośrodkach, zwłaszcza jeśli informacje te dotyczą zmian modernizacyjnych o wysoko innowacyjnym charakterze. Do zadań Ośrodków Doradztwa Rolniczego należy bowiem:

1. Prowadzenie szkoleń dla rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich, przede wszystkim w zakresie:
  - a) stosowania nowoczesnych metod agrotechnicznych, hodowli oraz przetwórstwa rolno-spożywczego,
  - b) rozwiązywania problemów technologicznych i organizacyjno-ekonomicznych gospodarstw rolnych,
  - c) rachunkowości w gospodarstwach rolnych,
  - d) rolnictwa ekologicznego,
  - e) rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich,

- f) unowocześniania wiejskiego gospodarstwa domowego,
  - g) ubiegania się o przyznanie pomocy finansowej ze środków Unii Europejskiej bądź innych instytucji krajowych lub zagranicznych,
  - h) modernizacji gospodarstw rolnych, poprawy jakości artykułów rolno-spożywczych i ich przetwórstwa oraz wzmocnienia pozycji rolników na rynku,
  - i) zarządzania gospodarstwem rolnym,
  - j) promocji produktów lokalnych i regionalnych;
2. prowadzenie działalności informacyjnej wspierającej rozwój produkcji rolniczej;
  3. działalność zmierzająca do podnoszenia kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich;
  4. udzielanie pomocy rolnikom i innym mieszkańcom obszarów wiejskich przy sporządzaniu dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy ze środków unijnych;
  5. prowadzenie analiz rynku artykułów rolno-spożywczych i środków produkcji oraz gromadzenie i upowszechnianie informacji rynkowych z tego zakresu;
  6. prowadzenie, w przypadku wystąpienia takiej konieczności, doświadczalnictwa odmianowego w ramach porejestrowego doświadczalnictwa odmianowego;
  7. upowszechnianie metod produkcji rolniczej i stylu życia przyjaznych dla środowiska;
  8. podejmowanie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, ekologicznego i funkcjonalnego urządzania gospodarstwa rolnego;
  9. wspieranie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz promowanie wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku;
  10. współdziałanie w realizacji zadań wynikających z programów rolnośrodowiskowych oraz programów działań mających na celu ograniczenie odpływu azotu ze źródeł rolniczych;
  11. prowadzenie analiz zmian poziomu i jakości produkcji rolniczej oraz funkcjonowania gospodarstw rolnych, a także upowszechniania wyników tych analiz w pracy doradczej.

Kompleksowa realizacja przez ośrodki doradztwa powierzonych im zadań może mieć silny wpływ na dynamikę procesu modernizacji gospodarstw. Warunkiem jest jednak dobre przygotowanie merytoryczne doradców, które generalnie powinno być przedmiotem działań Centrum Doradztwa. Stosunkowo szybkie zmiany uwarunkowań funkcjonowania gospodarstw rolnych powodują konieczność systematycznego doskonalenia kadr – bez niego funkcjonowanie

systemu doradztwa przyniesie znikome efekty i system doradztwa będzie stanowił zbędne obciążenie budżetu państwa. Należy się również zastanowić nad zakresem obowiązków ośrodków doradztwa; dotyczy to zwłaszcza konieczności prowadzenia analiz rynku oraz zmian poziomu i jakości produkcji rolniczej. Doradztwo rolnicze jest bowiem elementem sektora publicznego, w którym istnieją już wyspecjalizowane jednostki prowadzące analizy. Wskazane byłoby jednak pozostawienie w gestii ośrodków gromadzenie danych i informacji, które mogłyby być wykorzystywane do szczegółowych analiz w powyższym zakresie. Prowadzenie analiz ekonomicznych mogłoby być przedmiotem działalności ośrodków w przypadku, gdyby dotyczyły one poszczególnych gospodarstw.

Efektywność działań sektora publicznego w zakresie modernizacji rolnictwa może w związku z powyższym zostać zwiększona w wyniku usprawnienia komunikacji pomiędzy różnymi instytucjami, takimi jak administracja, doradztwo oraz instytucje naukowo-badawcze. Działalność wszystkich organizacji sektora jest bowiem finansowana z jednego źródła, tj. budżetu państwa i powielanie działalności przez różne instytucje byłoby więc nieracjonalne.

Takie rozwiązania mogłyby być dopuszczalne jedynie w przypadku świadczenia usług na zasadach rynkowych. Obecnie jednostki doradztwa rolniczego mogą odpłatnie wykonywać usługi w zakresie:

1. prowadzenia:
  - b) ksiąg rachunkowych i dokumentacji niezbędnej w rachunkowości w gospodarstwach rolnych,
  - c) działalności promocyjnej gospodarstw rolnych, w szczególności agroturystycznych lub ekologicznych,
  - d) kursów przygotowujących do uzyskania tytułów kwalifikacyjnych w zawodach przydatnych do prowadzenia działalności rolniczej,
  - e) działalności:
    - wydawniczej,
    - poligraficznej,
    - laboratoryjnej,
    - hotelarskiej i gastronomicznej,
  - f) gospodarki pasiecznej;
2. udostępniania pomieszczeń i innych składników majątkowych;
3. organizacji targów, wystaw, pokazów, konferencji i innych przedsięwzięć upowszechniających wiedzę rolniczą, nowe technologie produkcji i promujących produkty i wyroby przetwórstwa rolno-spożywczego;
4. sporządzania:
  - a) ocen możliwości inwestycyjnych gospodarstw rolnych,
  - b) analiz i opracowań ekonomicznych, finansowych i technologicznych,

- c) oceny użyteczności maszyn rolniczych,
  - d) planów nawozowych lub planów przechowalnictwa nawozów naturalnych,
  - e) planów rolno-środowiskowych,
  - f) planów przestawienia gospodarstwa rolnego na produkcję metodami ekologicznymi lub planów produkcji w gospodarstwach ekologicznych;
5. wypełniania wniosków lub innych dokumentów niezbędnych do ubiegania się o pomoc finansowaną z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych i zagranicznych.

Ośrodki doradztwa realizują powierzone im zadania uwzględniając kierunki rozwoju wyznaczone w regionalnych i lokalnych programach rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, ustalanych przez właściwe organy samorządu terytorialnego. Modernizacja, a w dalszej perspektywie rozwój wsi i rolnictwa, zależy bowiem od koordynacji działań różnych organizacji sektora zarówno publicznego, prywatnego, jak i pozarządowego. Dotyczy to również kwestii doradztwa rolniczego. Dlatego jednostki doradztwa rolniczego zostały zobligowane przez ustawodawcę do współpracy z:

1. Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa;
2. Agencją Rynku Rolnego;
3. Agencją Nieruchomości Rolnych;
4. Kasą Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego oraz Zakładem Ubezpieczeń Społecznych;
5. bankami, w szczególności bankami spółdzielczymi, bankami zrzeszającymi banki spółdzielcze oraz izbą gospodarczą zrzeszającą banki spółdzielcze;
6. izbami rolniczymi oraz Krajową Radą Izb Rolniczych;
7. regionalnymi zarządami gospodarki wodnej;
8. placówkami oświatowymi w zakresie prowadzenia szkoleń zawodowych wynikających z potrzeb lokalnego rynku pracy;
9. lokalnymi i regionalnymi organizacjami wspierania przedsiębiorczości;
10. szkołami, szkołami wyższymi, jednostkami badawczo-rozwojowymi i placówkami naukowymi Polskiej Akademii Nauk;
11. organami administracji rządowej i jednostkami samorządu terytorialnego;
12. związkami zawodowymi i społeczno-zawodowymi organizacjami rolników;
13. zagranicznymi instytucjami doradztwa rolniczego i zagranicznymi instytucjami wspomagającymi rozwój gospodarstw rolnych i obszarów wiejskich;
14. środkami masowego przekazu.

Z przeprowadzonych studiów ustawodawstwa wynika, że profesjonalna realizacja zadań powierzonych przez ustawodawcę jednostkom doradztwa rolniczego może znacząco wpływać na modernizację gospodarstw rolnych. Zakres

tych zadań mogłoby ulec pewnym modyfikacjom w celu eliminacji tych, które lepiej zrealizowałyby wyspecjalizowane ośrodki. Pozwoliłoby to na lepsze wykorzystanie środków publicznych. Niemniej zdecydowana większość wytyczonych przez ustawodawcę kierunków działań systemu doradztwa jest jak najbardziej uzasadniona z punktu widzenia modernizacji gospodarstw. Obecna sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych oraz istniejąca struktura agrarna również uzasadnia funkcjonowanie systemu finansowania usług doradczych. Powstaje jednak pytanie, czy takim systemem powinny być objęte również gospodarstwa, które z uwagi na posiadane czynniki produkcji oraz relacje pomiędzy nimi, pełnią w zasadzie wyłącznie funkcję socjalną i nie mają praktycznie żadnych możliwości rozwoju. Do pewnego stopnia można to uzasadnić polityką ekologiczną, ale skupienie działalności systemu doradztwa wyłącznie na gospodarstwach posiadających potencjał rozwojowy mogłoby przyczynić się do wzrostu tempa ich rozwoju. Pozostawienie gospodarstw „socjalnych” bez pomocy mogłoby jednak spowodować ich całkowitą degradację. Wsparcie ich jest więc konieczne, nie powinna to jednak być rola wyspecjalizowanych służb doradczych. Można tego dokonać np. poprzez system grantów dla organizacji pozarządowych działających, czy też zamierzających podejmować działania w powyższym zakresie.

7.3. Izby Rolnicze

Analizując proces modernizacji gospodarstw rolnych oraz rolę jaką w nim odgrywa sektor publiczny trzeba również zwrócić uwagę na izby rolnicze. Zgodnie z ustawą z dnia 14 grudnia 1995 r. o izbach rolniczych⁸⁰, został zorganizowany samorząd rolników. Głównym celem jego działalności jest rozwiązywanie problemów rolnictwa oraz reprezentowanie interesów zrzeszonych w nim podmiotów. Członkami samorządu rolniczego z mocy prawa są:

1. osoby fizyczne i prawne, będące podatnikami podatku rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym,
2. osoby fizyczne i prawne, będące podatnikami podatku dochodowego z działów specjalnych produkcji rolnej w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych i podatku dochodowym od osób prawnych,
3. członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych posiadający w tych spółdzielniach wkłady gruntowe.

---

⁸⁰ Dz. U. z 1996 r. Nr 1 poz. 3; Dz. U. z 2002 r.: Nr 101, poz. 927, Nr 113, poz. 984, Nr 153, poz. 1271; Dz. U. z 2006 r. Nr 200, poz. 1472; Dz. U. z 2007 r. Nr 112, poz. 766; Dz. U. z 2008 r. Nr 139, poz. 876.

Samorząd rolniczy z mocy prawa jest niezależny w wykonywaniu swych zadań i podlega tylko ustawom. Jednostkami organizacyjnymi samorządu są izby rolnicze, których terenem działania jest obszar województwa. Izby posiadają osobowość prawną, a w celu realizacji wspólnych zadań izby mogą zawierać porozumienia regionalne – umożliwia to ich struktura organizacyjna. Zgodnie ze wspomnianą ustawą o izbach rolniczych, ich organami są:

1. walne zgromadzenie,
2. komisja rewizyjna,
3. zarząd,
4. rady powiatowe izby.

W postępowaniu administracyjnym organami wyższego stopnia w stosunku do izby są:

1. w sprawach z zakresu administracji rządowej – wojewoda,
2. w sprawach z zakresu zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego – samorządowe kolegium odwoławcze.

Regionalny zasięg oddziaływania izb rolniczych wymaga koordynacji ich polityki z polityką samorządów województw. Jako samorząd rolniczy izby powinny również uwzględniać w swej działalności interesy różnych organizacji zawodowych i branżowych rolników. Z przeprowadzonych badań wynika, że ustawodawca uwzględnił to, gwarantując możliwość uczestnictwa w obradach walnego zgromadzenia, ale bez prawa udziału w głosowaniu, przedstawiciele:

1. organów samorządu województwa;
2. związków zawodowych rolników indywidualnych, mających struktury wojewódzkie zarejestrowane w sądzie właściwym dla związków zawodowych;
3. społeczno-zawodowych organizacji rolników, mających struktury wojewódzkie zarejestrowane w sądzie właściwym dla organizacji społeczno-zawodowych.

Skuteczność działania izb rolniczych zależy w dużym stopniu od możliwości pozyskiwania środków finansowych. Generalnie izby rolnicze nie mogą w tym celu prowadzić działalności gospodarczej. Takie rozwiązanie jest jak najbardziej uzasadnione, pozwala bowiem organizacji skoncentrować się przede wszystkim na kreowaniu i wdrażaniu polityki rolnej. Niemniej ustawodawca dał izbom pewne możliwości angażowania się w działalność gospodarczą, która może być źródłem dodatkowych dochodów lub przyczyniać się do realizacji podstawowych zadań izb. Mogą one:

- być współnikiem spółki z ograniczoną odpowiedzialnością lub akcjonariuszem spółki akcyjnej,
- tworzyć fundacje,

- być członkiem wspierającym stowarzyszenia oraz założycielem lub członkiem związku stowarzyszeń, które prowadzą działalność w zakresie zgodnym z ustawowymi i statutowymi zadaniami izby; dochód izby z tytułu posiadania udziałów lub akcji w spółkach może być przeznaczony wyłącznie na realizację zadań ustawowych i statutowych izby.

Głównym źródłem dochodów izb są jednak odpisy w wysokości 2% od uzyskanych wpływów z tytułu podatku rolnego pobieranego na obszarze działania izby. Dodatkowo mogą one finansować swą działalność:

- ze środków na realizację zadań zleconych przez administrację rządową lub samorządową,
- z udziałów lub akcji spółek,
- z innego majątku izby,
- z darowizn, zapisów, dotacji i innych wpłat,
- ze składek członkowskich,
- z opłat za usługi świadczone przez izbę,
- z wpływów z oprocentowania rachunków bankowych oraz lokat.

Pozyskane w powyższy sposób środki powinny zostać przeznaczone na działania, które wynikają z realizacji zadań izb, w tym:

1. sporządzanie analiz, ocen, opinii i wniosków z zakresu produkcji rolnej oraz rynku rolnego i przedstawianie ich organom administracji rządowej i samorządu terytorialnego;
2. występowanie do organów administracji rządowej w województwie i organów samorządu terytorialnego z inicjatywą w zakresie regulacji prawnych dotyczących rolnictwa, rozwoju wsi i rynków rolnych oraz opiniowanie projektów tych przepisów;
3. prowadzenie działań na rzecz tworzenia rynku rolnego oraz poprawy warunków zbytu płodów rolnych i produktów rolnych;
4. prowadzenie analiz kosztów i opłacalności produkcji rolnej;
5. gromadzenie, przetwarzanie i przekazywanie informacji gospodarczych na potrzeby producentów rolnych oraz innych przedsiębiorców;
6. doradztwo z zakresu działalności rolniczej, wiejskiego gospodarstwa domowego oraz uzyskiwania przez rolników dodatkowych dochodów;
7. podejmowanie działań na rzecz rozwoju infrastruktury rolnictwa i wsi oraz poprawy struktury agrarnej;
8. podnoszenie kwalifikacji osób zatrudnionych w rolnictwie;
9. prowadzenie listy rzeczoznawców oraz przyznawanie tytułów kwalifikacyjnych w zakresie rolnictwa, na zasadach określonych w odrębnych przepisach;
10. kształtowanie i upowszechnianie zasad etyki i rzetelnego postępowania w działalności gospodarczej;

11. działanie na rzecz podnoszenia jakości środków i urządzeń stosowanych w działalności rolniczej oraz na rzecz poprawy warunków pracy i bezpieczeństwa w rolnictwie;
12. współdziałanie z jednostkami prowadzącymi szkoły rolnicze, wspieranie ich działalności, inicjowanie powstawania nowych szkół i zmian w programach nauczania oraz współorganizowanie praktyk;
13. kształtowanie świadomości ekologicznej producentów rolnych;
14. inicjowanie działań mających na celu powoływanie i wspieranie zrzeszeń i stowarzyszeń producentów rolnych i leśnych;
15. działanie na rzecz poprawy jakości produktów rolnych;
16. promowanie eksportu produktów rolnych;
17. rozwijanie współpracy z zagranicznymi organizacjami producentów rolnych;
18. współpraca z administracją publiczną w zakresie ochrony środowiska, zdrowia i wiejskiego dziedzictwa kulturowego.

Realizacja przez izby rolnicze zadań wynikających z ustawy może – podobnie jak w przypadku jednostek doradztwa rolniczego – znacznie przyspieszyć tempo modernizacji gospodarstw rolnych. Niemniej należy również zastanowić się nad zakresem zadań pozostających w ich gestii. Część z nich jest bardzo zbliżona do pozostających w gestii jednostek doradztwa rolniczego, np. sporządzanie analiz i ocen dotyczących rynku i produkcji rolnej. Wydaje się, że w przypadku zarówno izb rolniczych, jak i ośrodków doradztwa powinna to być raczej identyfikacja problemów, które należy analizować oraz zgłaszanie takiego zapotrzebowania do instytucji naukowo-badawczych. Izby i ośrodki mogą wówczas gromadzić dane i informacje, które posłużą do opracowywania tych analiz.

Zastrzeżenia budzą również zadania związane ze świadczeniem usług doradczych. Z takiego rozwiązania wynika bowiem, że rolnicy świadczą usługi doradcze dla rolników. Skuteczność takiego rozwiązania wydaje się jednak znikoma. Wymiana informacji pomiędzy rolnikami dotycząca nowych technologii produkcji lub systemów zarządzania jest oczywiście bardzo ważna, ale generalnie nie można tego zaklasyfikować jako usług doradczych. Tworzenie równoległego systemu doradztwa przez izby rolnicze na bazie zatrudnianych pracowników wydaje się natomiast nieuzasadnione w sytuacji, gdy źródłem finansowania są – podobnie jak w przypadku jednostek doradztwa rolniczego – środki publiczne.

Samorząd rolniczy nie może być jednak pozbawiony wpływu na system doradztwa. Ustawa o jednostkach doradztwa rolniczego zapewnia co prawda przedstawicielom izb możliwość uczestnictwa w jego społecznych radach, niemniej taki status nie zapewnia faktycznego wpływu na zakres czy też jakość usług doradczych. Z uwagi na fakt, że izby w świetle prawa są faktycznym re-

prezentantem rolników zorganizowanym w formie samorządu, powinny one mieć również uprawnienia decyzyjne w zakresie kształtowania systemu doradztwa. Taką możliwość zagwarantowałyby jedynie utworzenie rad posiadających uprawnienia decyzyjne w kwestii uchwalania statutu, budżetu i powoływania dyrektora. Specyfika prowadzonej obecnie polityki rozwoju wsi i rolnictwa nie przemawia za podporządkowaniem systemu doradztwa wyłącznie izbom rolniczym. W procesie rozwoju obszarów wiejskich uwzględniane muszą być bowiem interesy rolników, których reprezentuje izba, rządu – reprezentowanego przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a także interesy samorządów terytorialnych, odgrywających w tym procesie coraz ważniejszą rolę. Skład rady powinien więc odzwierciedlać powyższy układ.

Od 2004 roku Polska jest krajem członkowskim Unii Europejskiej. Wspólna Polityka Rolna i Rozwoju Wsi jest jednym z najważniejszych instrumentów, który może przyczynić się do modernizacji gospodarstw rolnych. Kierunki tej polityki zależą jednak nie tylko od działań podejmowanych przez rząd, ale w dużym stopniu również od aktywności różnych organizacji rolniczych na forum Unii Europejskiej. Zgodnie z obowiązującym prawem, koszty związane z uczestnictwem izb rolniczych, związków zawodowych rolników indywidualnych oraz społeczno-zawodowych organizacji rolników w ponadnarodowych organizacjach rolniczych reprezentujących interesy zawodowe rolników indywidualnych wobec instytucji Unii Europejskiej, są w latach 2008-2013 ponoszone przez Krajową Radę Izb Rolniczych. Krajowa Rada uzyskuje na ten cel dofinansowanie z budżetu państwa w formie dotacji celowej. Dofinansowania udziela się jednak na wniosek Rady, a jego podstawą jest umowa zawarta między Krajową Radą Izb Rolniczych a ministrem właściwym do spraw rolnictwa. Finansowanie współpracy międzynarodowej jest jedną z ważniejszych funkcji Krajowej Rady Izb Rolniczych, jako że nie tylko umożliwia rzeczywisty wpływ izb rolniczych na kreowanie polityki rolnej na poziomie ponadnarodowym, ale również wymusza konieczność współpracy z pozarządowymi organizacjami rolniczymi. Do zadań Krajowej Rady należy ponadto:

- reprezentowanie izb przed Sejmem, Senatem i organami administracji rządowej, z wyłączeniem administracji rządowej w województwie,
- opiniowanie projektów aktów prawnych dotyczących rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz założeń i programów polityki rolnej,
- przedstawianie właściwym organom władzy ustawodawczej i wykonawczej i organom samorządu terytorialnego wniosków w sprawie sytuacji w rolnictwie oraz inicjatyw w zakresie regulacji prawnych,
- udzielanie izbom pomocy w wykonywaniu ich zadań,
- zarządzanie wyborów do walnych zgromadzeń izb.

Głównym zadaniem Krajowej Rady Izb Rolniczych jest więc reprezentowanie interesów samorządu rolniczego na szczeblu krajowym oraz wspieranie działalności organizacji rolniczych na szczeblu międzynarodowym. Podstawowym instrumentem jest natomiast proponowanie zmian legislacyjnych. Niemniej Krajowa Rada pełni również funkcję opiniodawczą, ponieważ organy administracji rządowej są zobligowane do uzyskiwania jej opinii o projektach ustaw i aktów wykonawczych dotyczących rolnictwa, rozwoju wsi oraz rynków rolnych. Podobne mechanizmy są wykorzystywane na poziomie regionalnym. Organy administracji rządowej w województwie oraz organy samorządu terytorialnego zasięgają w tym przypadku opinii właściwej miejscowo izby o projektach aktów prawa miejscowego dotyczących rolnictwa, rozwoju wsi i rynków rolnych, z wyjątkiem przepisów porządkowych.

7.4. Agencja Nieruchomości Rolnych

Jak już wcześniej zaznaczono, tempo modernizacji gospodarstw rolnych jest warunkowane oddziaływaniem na wszystkie czynniki produkcji, w tym także ziemię. W warunkach istniejącej w Polsce struktury obszarowej oraz fragmentacji powierzchni użytków rolnych poszczególnych gospodarstw, oddziaływanie na ten czynnik produkcji może, w długim okresie, przynieść znacznie większe skutki niż działania związane z pozostałymi czynnikami. W tym kontekście uwidoczni się istotna rola Agencji Nieruchomości Rolnych. Zgodnie z ustawą z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa⁸¹ Agencja realizuje zadania wynikające z polityki państwa w zakresie tworzenia oraz poprawy struktury obszarowej gospodarstw rodzinnych. Mienie wchodzące w skład Zasobu może być sprzedawane w celu tworzenia nowych gospodarstw oraz powiększania istniejących. Podobne funkcje może spełniać wdzierżawianie lub wynajmowanie osobom fizycznym lub prawnym, z zapewnieniem dzierżawcy lub najemcy prawa kupna przedmiotu dzierżawy lub najmu najpóźniej z upływem okresu, na jaki została zawarta umowa. Zasięg i skutki tego rodzaju działań są jednak dość ograniczone – grunty Skarbu Państwa nie są bowiem równomiernie rozmieszczone w całym kraju. Niemniej są one bardzo ważne w skali poszczególnych regionów.

W przypadku obszarów o znikomym udziale gruntów Skarbu Państwa znacznie większej rangi w procesie poprawy struktury obszarowej i rozłogu gospodarstw nabierają instrumenty uzyskane przez Agencję na mocy ustawy

---

⁸¹ Dz. U. z 1991 r., Nr 107, poz. 464.

z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego⁸². Zgodnie z tą ustawą Agencji przysługuje prawo pierwokupu w przypadku braku osoby posiadającej takie prawo lub niewykonania przez nią tego prawa. Instrument ten z jednej strony ogranicza prawo własności, z drugiej natomiast daje Agencji dość duże możliwości poprawy struktury obszarowej i rozłogu gospodarstw rolnych. Stopień ich wykorzystania zależy jednak od systemu monitorowania transakcji kupna-sprzedaży pod kątem możliwości wykorzystania gruntów będących przedmiotem transakcji w powyższym celu. Oznacza to konieczność dostępu Agencji do danych geodezyjnych oraz informacji na temat praw własności. Pojawia się tu również kwestia regulowania praw własności – własność znacznej powierzchni użytków rolnych jest bowiem nieuregulowana, a to praktycznie uniemożliwia wykorzystanie ich w celu trwałej poprawy struktury obszarowej i rozłogu.

Posiadane przez Agencję grunty – zarówno przejęte po byłych Państwowych Gospodarstwach Rolnych, jak i nabyte na zasadzie pierwokupu – mogą być wykorzystywane do osiągnięcia powyższych celów nie tylko poprzez sprzedaż, dzierżawę czy najem, ale również poprzez postępowanie scaleniowe. Na wniosek uczestników postępowania scaleniowego grunty Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa objęte postępowaniem mogą też, za zgodą Agencji, zostać w całości lub w części rozdysponowane (odpłatnie) na rzecz uczestników postępowania. Agencja może więc występować w roli zwykłego uczestnika postępowania scaleniowego, którego grunty podlegają zamianie na grunty innych uczestników, co prowadzi do poprawy rozłogu gospodarstw. Dodatkowo może ona wykorzystać procedurę scalania gruntów do powiększania powierzchni uczestniczących w niej gospodarstw rolnych.

7.5. Samorząd terytorialny

Proces modernizacji gospodarstw rolnych ma charakter wielowymiarowy. Zależy nie tylko od czynników wewnętrznych, tj. tych właściwości gospodarstwa, które mogą zostać wykorzystane, ale również od czynników zewnętrznych, kształtujących otoczenie w jakim gospodarstwo funkcjonuje. W tym kontekście duże znaczenie mają samorządy terytorialne. Począwszy od pierwszego etapu reformy samorządowej w 1990 r. gminy kreują już własną politykę rozwoju lokalnego, która mniej lub bardziej bezpośrednio przyczynia się do modernizacji gospodarstw. Od 1998 r. tego rodzaju działalność prowadzą również samorządy powiatowe i wojewódzkie. Oddziaływanie poszczególnych

---

⁸² Dz. U. z 2003 r., Nr 64, poz. 592.

szczebli samorządu terytorialnego ma co prawda odmienny charakter, ale z reguły uzupełnia się. Ranga samorządów terytorialnych w tym procesie rośnie od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. Dotyczy to przede wszystkim samorządu województwa, w związku z zauważalnym na poziomie Unii przechodzeniem od polityki sektorowej do polityki regionalnej. Analizując uwarunkowania modernizacji gospodarstw rolnych należy w związku z powyższym wziąć pod uwagę rozwiązania funkcjonujące w ramach lokalnej i regionalnej polityki rozwoju. Jednostki terytorialne stanowią bowiem pewien system wzajemnych powiązań, z którego nie można wyłączyć rolnictwa. Rolnicy podlegają więc takim samym wpływom polityki samorządowej jak pozostali mieszkańcy.

7.5.1. Samorząd wojewódzki

Możliwości oddziaływania samorządu województwa na modernizację gospodarstw wynikają przede wszystkim z zakresu zadań zdefiniowanych w ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa⁸³, do których realizacji jest on zobligowany. Zgodnie z zamierzeniami ustawodawcy samorząd województwa powinien prowadzić politykę rozwoju, na którą m.in. składa się:

- utrzymanie i rozbudowa infrastruktury społecznej i technicznej o znaczeniu wojewódzkim;
- pozyskiwanie i łączenie środków finansowych: publicznych i prywatnych, w celu realizacji zadań z zakresu użyteczności publicznej;
- wspieranie i prowadzenie działań na rzecz podnoszenia poziomu wykształcenia obywateli;
- racjonalne korzystanie z zasobów przyrody oraz kształtowanie środowiska naturalnego, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju;
- wspieranie rozwoju nauki i współpracy między sferą nauki i gospodarki, popieranie postępu technologicznego oraz innowacji;
- promocja walorów i możliwości rozwojowych województwa.

Z przedstawionego zakresu zadań wynika, że jednym z podstawowych celów działalności samorządu tego szczebla jest rozwój szeroko rozumianej infrastruktury. Wyposażenie infrastrukturalne jest natomiast warunkiem koniecznym rozwoju działalności gospodarczej, w tym także rolnictwa. Pod pojęciem infrastruktury można rozumieć również technologie informacyjno-komunikacyjne, które znajdują w rolnictwie coraz szersze zastosowanie. Wydaje się też, że ich znaczenie w procesie modernizacji będzie w najbliższych latach sukcesywnie wzrastać. Należy przy tym zwrócić uwagę na kwestię wspierania przez samo-

---

⁸³ Dz. U. z 1998 r., Nr 91, poz. 576.

rząd województwa transferu wiedzy z ośrodków naukowych do gospodarki; może on bowiem być ukierunkowany nie tylko na pozarolnicze sektory, ale również na gospodarstwa rolne. W warunkach współpracy i koordynacji działań z innymi instytucjami, np. ośrodkami doradztwa czy izbami rolniczymi, może natomiast być czynnikiem silnie dynamizującym procesy modernizacyjne.

Samorząd województwa w przygotowywanej strategii rozwoju powinien mieć sprecyzowane działania na rzecz szeroko rozumianej modernizacji obszarów wiejskich. Przedmiotem oddziaływania samorządu mogą więc być również gospodarstwa rolne. Warto w związku z tym przeanalizować założenia przykładowej strategii rozwoju województwa w celu dokonania oceny ich potencjalnego wpływu na modernizację gospodarstw. Takiej analizie poddano Strategię Rozwoju Województwa Mazowieckiego. Samorząd województwa stwierdza w niej, że podejmowane w regionie działania, a co się z tym wiąże inwestycje, powinny być ukierunkowane m.in. na:

- rozwój kapitału społecznego, w tym zwłaszcza rozwój społeczeństwa informacyjnego,
- wzrost innowacyjności i konkurencyjności gospodarki,
- aktywizację i modernizację obszarów pozametropolitalnych.

W strategii zwrócono również uwagę na szczególną rolę, jaką w gospodarce województwa mazowieckiego odgrywa rolnictwo. Użytki rolne stanowią bowiem 2/3 powierzchni województwa i ponad 13% areалу krajowego, na wsi mieszka ponad 1/3 ludności regionu, a sektor cechuje relatywnie niska produktywność (zaledwie 16% przeciętnej dla wszystkich sektorów), ale większa od przeciętnej w kraju. Polityka samorządu województwa ma w związku z tym przeciwdziałać negatywnym trendom występującym na obszarach wiejskich. Głównym celem tej polityki, określonym w strategii, jest wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój wsi, uwzględniający poprawę konkurencyjności gospodarstw. Ma temu sprzyjać tworzenie obszarów ekologicznych sieci Natura 2000, wprowadzanie programów rolnośrodowiskowych oraz programów wspierających rozwój nowoczesnego, konkurencyjnego rolnictwa. Definiując powyższy cel prowadzonej polityki samorząd jednocześnie zakłada swój aktywny udział w jego realizacji. Jednym ze sposobów jest wspomaganie rozwoju obszarów pozametropolitalnych poprzez:

- tworzenie instytucji i urzędów wzmacniających oddziaływanie Warszawy na otoczenie,
- wspomaganie rozwoju ośrodków subregionalnych i mniejszych miast, w celu zapewnienia dostępu do pracy i usług,
- budowa sieci połączeń drogowych zapewniających spójność terytorialną województwa,

- budowa powiązań teleinformatycznych zmniejszających dystans cywilizacyjny pomiędzy miastami a obszarami wiejskimi,
- przeciwdziałanie degradacji środowiska.

Działania prowadzące do zmian w otoczeniu rolnictwa, zwłaszcza związane z rozbudową infrastruktury i ochrony środowiska mogą wpłynąć na transfer nowych technologii do gospodarstw. Ponadto mogą one prowadzić do odpływu ludności z gospodarstw rolnych, a w literaturze przedmiotu tempo odpływu tej ludności jest jedną z miar tempa procesu modernizacji.

W opracowanej strategii samorząd województwa zauważa, że obecnie akcentuje się potrzebę zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, uwzględniającego aspekty gospodarcze w powiązaniu ze społecznymi i środowiskowymi. Konkretnie oznacza to konieczność ich wielofunkcyjnego rozwoju, postrzeganego przez pryzmat zarówno funkcji rolniczej, jak i elementów pozaprodukcyjnych, służących w ostatecznym rachunku poprawie warunków życia mieszkańców wsi i rozwiązywaniu problemów społecznych tam występujących, w szczególności bezrobocia. Kierunki działań powinny w związku z tym dotyczyć zwłaszcza obszarów wiejskich najsłabiej rozwiniętych, obejmując:

- wykorzystywanie przewag komparatywnych względem większości krajów Wspólnot Europejskich, poprzez promowanie (marketing) i rozszerzanie produkcji tzw. zdrowej żywności (uprawa roślin niemodyfikowanych genetycznie, niska chemizacja i tradycyjne metody produkcji na znacznych obszarach Mazowsza), a także kierunków produkcji wymagających wysokich nakładów pracy i ziemi (tj. czynników, w które obfitują obszary wiejskie Mazowsza) oraz niełatwo poddających się procesom mechanizacji – jak owoce, warzywa, uprawy szklarniowe, nasiennictwo – w których województwo mazowieckie już wykształciło znaczną specjalizację;
- tworzenie i rozwój klastrów wiejskich w celu zwiększenia konkurencyjności obszarów wiejskich poprzez osłabienie zależności obszarów wiejskich od rolnictwa oraz poprawę atrakcyjności i konkurencyjności różnorodności produkcji;
- rozwój ponadlokalnej i lokalnej infrastruktury transportowej oraz technicznej, a w szczególności: rozbudowę sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, modernizację i budowę lokalnych oczyszczalni ścieków, przydomowych oczyszczalni ścieków, modernizację i rozbudowę przesyłowych i dystrybucyjnych sieci elektroenergetycznych i gazowych;
- tworzenie warunków materialnych i organizacyjnych służących wyrównywaniu szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej oraz rozwojowi różnorodnych form kształcenia ustawicznego na terenach wiejskich;

- wzmocnianie konkurencyjności gospodarstw rolnych poprzez wspieranie ich modernizacji (w tym działań dostosowawczych do wymagań wspólnotowych) i przekształceń strukturalnych, a także tworzenia różnorodnych form powiązań i kooperacji zarówno w układzie poziomym (grupy producenckie, spółki celowe itp.), jak i pionowym (pomiędzy producentami, odbiorcami, przetwórcami itp.);
- inicjowanie działań na rzecz wdrażania w rolnictwie nowoczesnych, innowacyjnych metod produkcji, wykorzystujących postęp biotechnologiczny oraz wspieranie ekologizacji rolnictwa i prośrodowiskowych metod produkcji rolnej na obszarach o cennych walorach przyrodniczo-krajobrazowych;
- wdrażanie programów rolnośrodowiskowych w wyznaczonych strefach priorytetowych (dolinach Bugu, Narwi i Liwca, Wisły i Pilicy, środkowej Wisły i Pojezierza Gostynińskiego-Płockiego);
- inicjowanie i wspieranie współpracy naukowych jednostek badawczych i wyższych uczelni z rolnikami (np. w formie centrów wystawienniczo-szkoleniowych) w celu wprowadzania do rolnictwa innowacyjnych rozwiązań;
- wspieranie tworzenia nowych miejsc pracy, zwłaszcza samozatrudnienia, poprzez rozwój działalności pozarolniczej na terenach wiejskich (obsługa rolnictwa, agroturystyka, turystyka, konserwacja przyrody, utrzymywanie infrastruktury technicznej, usługi, rzemiosło artystyczne) w celu ograniczenia bezrobocia na wsi;
- wykorzystanie walorów i usług turystycznych jako potencjalnego czynnika zrównoważonego rozwoju wsi i małych miast, poprzez wspieranie budowy różnorodnych elementów infrastruktury służącej jako baza dla rozwoju turystyki na obszarach wiejskich.

Wszystkie powyższe kierunki polityki rozwoju województwa mogą mieć istotny wpływ na modernizację gospodarstw rolnych. Uwzględniają one bowiem kwestie związane z wdrażaniem nowych technologii, zachowaniem walorów środowiska przyrodniczego, poprawą jakości kapitału ludzkiego, rozwojem infrastruktury technicznej, a nawet zakładają ingerencję w relacje pomiędzy czynnikami produkcji. Polityka rozwoju samorządu województwa w dość szerokim zakresie odnosi się więc do zagadnienia modernizacji gospodarstw. Niemniej traktuje ona ten proces jako nierozzerwalnie związany z rozwojem pozarolniczych sektorów gospodarki regionu. Podejście takie jest jak najbardziej uzasadnione, jako że rolnictwo jest tylko elementem systemu tworzącego gospodarkę danego regionu. Wszelkie działania sektora publicznego na rzecz modernizacji gospodarstw rolnych powinny nie tylko uwzględniać sytuację

wewnątrz sektora, ale również być dostosowane do sytuacji w pozarolniczych gałęziach gospodarki.

O zaangażowaniu samorządu województwa świadczą zarówno kierunki polityki sformułowane w strategii rozwoju, jak realizowane zadania. W przypadku woj. mazowieckiego można je do pewnego stopnia ocenić na podstawie struktury organizacyjnej departamentu rolnictwa i zakresu obowiązków poszczególnych wydziałów. Departament ten obejmuje m.in.:

1. Wydział Wdrażania Programów Unijnych dla Rolnictwa – przeprowadza nabór wniosków o pomoc finansową ww. działań w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Wydział ten realizuje również zadania informacyjne i promocyjne działań realizowanych w ramach PROW 2007-2013.
2. Wydział Autoryzacji Płatności Programów Unijnych dla Rolnictwa – w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Samorząd Województwa Mazowieckiego będzie wykonywał jako zadania delegowane zadania Instytucji Zarządzającej, w zakresie niektórych działań, tj. wymienionych w art. 5 ust. 1 pkt 6 oraz 19-23, z zastrzeżeniem p. 3 ustawy z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Wydział Autoryzacji Płatności Programów Unijnych dla Rolnictwa będzie odpowiadał za prawidłowe, zgodne z Programem, procedurami i przepisami krajowymi rozliczenie operacji z tych działań, do których zaliczane są:
  - poprawianie i rozwijanie infrastruktury związanej z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa (Schemat I: Scalenie gruntów, Schemat II: Gospodarowanie rolniczymi zasobami wodnymi),
  - podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej,
  - odnowa i rozwój wsi,
  - wdrażanie lokalnych strategii rozwoju,
  - wdrażanie projektów współpracy,
  - funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja.
3. Wydział Wyrównywania Rozwoju Obszarów Wiejskich, do którego zadań należą:
  - a. Wdrażanie na terenie Województwa działań związanych z realizacją **Samorządowego Instrumentu Wsparcia Rozwoju Mazowsza z komponentami**, który obejmuje:
    - **komponent A** – Mazowiecki Instrument Wsparcia Rozwoju Powiatowej Infrastruktury Drogowej,

- **komponent B** – Mazowiecki Instrument Wsparcia Modernizacji Placówek Oświatowych,
  - **komponent C** – Mazowiecki Instrument Wsparcia Wyrównywania Rozwoju Gminnej Infrastruktury Drogowej,
  - **komponent D** – Mazowiecki Instrument Wsparcia Rozwoju Infrastruktury Sportowej,
  - **komponent E** – Mazowiecki Instrument Wsparcia Budowy Sieci Wodociągowej i Kanalizacyjnej,
  - **komponent J** – Mazowiecki Instrument Wsparcia Potencjału Rozwojowego;
- b. Koordynacja działań związanych z wdrażaniem wyżej wymienionych komponentów, finansowanych z budżetu Województwa w kontekście zapisów Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego:
- weryfikacja i ocena wniosków o dofinansowanie działań wspierających budowę i modernizację infrastruktury obszarów wiejskich, składanych przez jednostki samorządu terytorialnego i przygotowanie list rankingowych beneficjentów,
  - realizacja warunków umów dotyczących pomocy finansowej na zadania własne beneficjentów,
  - weryfikacja dokumentacji merytoryczno-finansowej beneficjentów z realizacji zadań inwestycyjnych,
  - współpraca z jednostkami samorządu terytorialnego z terenu województwa w zakresie wspierania zadań własnych,
  - kontrolowanie wykorzystania pomocy finansowej na działania wspierające rozwój obszarów wiejskich;
- c. Realizacja zadań Samorządu Województwa związanych działalnością **Grup Producentów Rolnych i Grup Producentów Owoców i Warzyw** na Mazowszu:
- weryfikacja wniosków grup producentów rolnych i producentów owoców i warzyw,
  - prowadzenie rejestru grup producentów rolnych i rejestracja decyzji dotyczących grup producentów owoców i warzyw,
  - opracowywanie projektów decyzji w zakresie spełnienia przez grupy producentów warunków określonych w ustawach,
  - weryfikacja rocznych sprawozdań finansowych składanych przez grupy producentów rolnych,
  - współpraca z przedstawicielami Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencji

- Rynku Rolnego oraz urzędów marszałkowskich innych województw w zakresie działań dotyczących grup producenckich,
- realizacja działań szkoleniowych i promocyjnych dotyczących grup producentów rolnych i grup producentów owoców i warzyw;
- d. Zadania dotyczące opracowania sprawozdania zbiorczego na arkuszach **RRW-2** z realizacji inwestycji w zakresie wodociągów i sanitacji wsi:
- weryfikacja sprawozdań jednostek samorządu terytorialnego,
  - opracowanie na ich podstawie zbiorczego sprawozdania w skali powiatów i województwa,
  - analiza różnic danych rocznych,
  - współpraca z MRiRW w zakresie statystyki dotyczącej zwodociągowania i skanalizowania wsi.
4. Wydział Rolnictwa i Żywności – prowadzenie długofalowej i kompleksowej działalności obejmującej promocję sektora rolno-spożywczego Mazowsza, zwiększenie bezpieczeństwa i jakości żywności, a także podnoszenie wiedzy rolniczej, zachowanie tradycji kulinarnych oraz promowanie ekologicznych i innowacyjnych technik produkcji. Wydział realizuje powyższe cele zgodnie z Planem Działania Samorządu Województwa Mazowieckiego na Rzecz Rolnictwa i Poprawy Jakości Artykułów Żywnościowych na Mazowszu w latach 2007-2013 w formie projektów miękkich, takich jak:
- a. przyjmowanie i ocena wniosków w ramach Listy Produktów Tradycyjnych;
  - b. identyfikacja oraz promocja produktów tradycyjnych i regionalnych;
  - c. organizacja konkursu o Laur Marszałka Województwa Mazowieckiego za Najlepszy Produkt Żywnościowy na Mazowszu;
  - d. organizacja konkursu „Smak Ekologicznej Żywności”;
  - e. koordynacja konkursów na poziomie województwa „Polski Producent Żywności”, „Agroliga” i „Nasze Kulinarne Dziedzictwo”;
  - f. organizowanie stoisk wystawienniczych na krajowych i międzynarodowych targach branży rolno-spożywczej;
  - g. organizacja Dożynek Województwa Mazowieckiego wspólnie z Departamentem Kultury, Promocji i Turystyki;
  - h. organizacja i współorganizacja imprez handlowych związanych z branżą rolno-spożywczą oraz imprez promocyjnych z zakresu jakości żywności i tradycji kulinarnych;
  - i. organizacja i współorganizacja działań szkoleniowo-edukacyjnych z zakresu jakości i bezpieczeństwa żywności, technologii produkcji, wytwarzania produktów tradycyjnych i rolnictwa ekologicznego;

- j. współpraca z organizacjami pozarządowymi, w tym ogłaszanie konkursów ofert na realizację przez organizacje pozarządowe zadań publicznych z zakresu rolnictwa i modernizacji terenów wiejskich;
  - k. współpraca z Mazowieckim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego, Mazowiecką Izbą Rolniczą, samorządem gminnym i powiatowym oraz innymi instytucjami w zakresie rozwoju obszarów wiejskich;
  - l. współpraca z Kasą Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w dziedzinie bezpieczeństwa pracy w gospodarstwach rolnych;
  - m. współdziałanie z właściwymi instytucjami weterynaryjnymi w sprawach profilaktyki, ochrony zwierząt, dobrostanu zwierząt, lecznictwa weterynaryjnego;
  - n. udział w pracach roboczych stowarzyszenia podmiejskich regionów europejskich PURPLE;
  - o. partner w projekcie „Między Bugiem a Narwią – partnerstwo na rzecz efektywności ekologicznej” współfinansowanego ze środków Norweskiego Mechanizmu Finansowego.
5. Wydział Kontroli Administracyjnych PROW – do którego zadań należy przede wszystkim:
- a. sporządzanie analiz ryzyka dla projektów realizowanych przez beneficjentów w ramach działań PROW delegowanych do realizacji przez samorząd województwa;
  - b. typowanie projektów i tworzenie planów kontroli projektów PROW w trakcie realizacji przez beneficjentów;
  - c. monitorowanie realizacji projektów PROW przez beneficjentów,
  - d. przeciwdziałanie oraz wykrywanie uchybień i nieprawidłowości w trakcie realizacji projektów PROW przez beneficjentów;
  - e. informowanie Agencji Płatniczej oraz innych upoważnionych instytucji o nieprawidłowościach stwierdzonych podczas kontroli projektów PROW w trakcie realizacji;
  - f. gromadzenie i przechowywanie dokumentacji związanej z realizacją kontroli projektów PROW w trakcie ich realizacji u beneficjentów;
  - g. współpraca z instytucjami zaangażowanymi w realizację PROW, przede wszystkim z Agencją Płatniczą i Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi;
  - h. współpraca z Wydziałem Wdrażania Programów Unijnych dla Rolnictwa, Wydziałem Autoryzacji Płatności Programów Unijnych dla Rolnictwa oraz Wydziałem Monitoringu i Sprawozdawczości Programów Unijnych dla Rolnictwa, w zakresie zadań realizowanych przez Biuro;
  - i. udzielanie informacji niezbędnych Agencji Płatniczej do prowadzenia postępowania windykacyjnego.

Tak szeroki zakres realizowanych zadań, jak również wynikająca z niego konieczność współpracy z innymi instytucjami sektora publicznego, stawia urzędy marszałkowskie w roli jednego z najważniejszych podmiotów rozwoju obszarów wiejskich. Ich rangę dodatkowo podnosi fakt, że uczestnictwo w procesie rozwoju oznacza w rzeczywistości dystrybucję środków publicznych. Efektywność wykorzystania tych środków zależy w dużym stopniu od przyjętych priorytetów regionalnej polityki rozwoju, a także od stosowanych przez samorząd rozwiązań organizacyjnych i proceduralnych. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują również na relatywnie duży wzrost znaczenia samorządu województwa w modernizacji gospodarstw rolnych w porównaniu do okresu planowania 2004-2006.

Z dokonanej analizy ustawodawstwa wynika również, że samorząd województwa posiada jeszcze jeden dość ważny instrument oddziaływania na modernizację gospodarstw w postaci poprawy jakości czynnika produkcji, jakim jest ziemia. Samorządy tego szczebla administracyjnego są bowiem dysponentem terenowego Funduszu Ochrony Gruntów Rolnych, który stanowi 80% ogółu środków Funduszu. Zgodnie z ustawą z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych⁸⁴, środki Funduszu przeznacza się na ochronę, rekultywację i poprawę jakości gruntów rolnych oraz na wypłatę odszkodowań przewidzianych ustawą, a w szczególności na:

1. rekultywację na cele rolnicze gruntów, które utraciły lub zmniejszyły wartość użytkową wskutek działalności nieustalonych osób;
2. rolnicze zagospodarowanie gruntów zrekultywowanych;
3. użyźnianie gleb o niskiej wartości produkcyjnej, ulepszanie rzeźby terenu i struktury przestrzennej gleb, usuwanie kamieni i odkrzaczanie;
4. przeciwdziałanie erozji gleb i ruchom masowym ziemi na gruntach rolnych, w tym zwrot kosztów zakupu nasion i sadzonek, art. 23 w ust. 2 obecnie: minister właściwy do spraw rozwoju wsi;
5. zapewnienie sprawności technicznej urządzeń przeciwoerozyjnych;
6. budowę i renowację zbiorników wodnych służących małej retencji;
7. budowę i modernizację dróg dojazdowych do gruntów rolnych;
8. wdrażanie i upowszechnianie wyników prac naukowo-badawczych związanych z ochroną gruntów rolnych;
9. wykonywanie badań pól rolnych uzyskiwanych na obszarach ograniczonego użytkowania, o których mowa w art. 16, oraz niezbędnych dokumentacji i ekspertyz z zakresu ochrony gruntów rolnych;

---

⁸⁴ Dz. U. z 1995 r. Nr 16, poz. 78.

10. rekultywację nieużytków i użyźnianie gleb na potrzeby nowo zakładanych pracowniczych ogrodów działkowych;
11. zakup sprzętu pomiarowego i informatycznego oraz oprogramowania, niezbędnego do zakładania i aktualizowania operatów ewidencji gruntów oraz prowadzenia spraw ochrony gruntów rolnych, do wysokości 5% rocznych dochodów Funduszu.

Środki Funduszu terenowego powinny być w pierwszej kolejności przeznaczane na rekultywację i ochronę gruntów tych gmin, w których powstają dochody Funduszu oraz istnieją warunki do uzyskania wzrostu produkcji rolniczej, rekompensującej straty poniesione w wyniku zmniejszenia obszaru gruntów rolnych. Należy tu zaznaczyć, że samorząd województwa może również wykorzystywać środki Funduszu centralnego, który jest przeznaczany na zasilenie Funduszu terenowego.

7.5.2. Samorząd powiatowy

Istotny wkład w modernizację gospodarstw rolnych może mieć także samorząd powiatowy. Z ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym⁸⁵ wynika bowiem obowiązek wykonywania przez powiat zadań publicznych w zakresie:

- transportu zbiorowego i dróg publicznych,
- geodezji, kartografii i katastru,
- gospodarki nieruchomościami,
- administracji architektoniczno-budowlanej,
- gospodarki wodnej,
- rolnictwa, leśnictwa i rybactwa śródlądowego,
- ochrony przeciwpowodziowej (w tym wyposażenia i utrzymania powiatowego magazynu przeciwpowodziowego), przeciwpożarowej i zapobiegania innym nadzwyczajnym zagrożeniom życia i zdrowia ludzi oraz środowiska,
- przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy,
- promocji powiatu.

Spośród powyższych na szczególną uwagę zasługują działania związane z aktywizacją lokalnego rynku pracy poprzez urzędy pracy. Jakkolwiek odnoszą się one przede wszystkim do osób bezrobotnych, które nie są właścicielami gospodarstw rolnych, gospodarstwa rolne mogą być jednym z większych źródeł bezrobocia. Poprawa sytuacji na rynku pracy oraz podnoszenie kwalifikacji zawodowych może natomiast przyczynić się do odpływu części ludności z go-

---

⁸⁵ Dz. U. z 1998 r. Nr 91, poz. 578.

spodarstw rolnych. Zmniejszenie zasobów pracy w rolnictwie przyczynia się z kolei do jego modernizacji w wyniku zastępowania technologii pracochłonnych technologiami kapitałochłonnymi. Starostwo powiatowe realizuje również zadania związane z ewidencją gruntów, mające wpływ na koszty transakcyjne obrotu gruntami rolnymi. W kontekście modernizacji rolnictwa w wyniku wykorzystania nowych innowacyjnych technologii duże znaczenie mogą mieć również działania związane z rozwojem infrastruktury oraz prowadzoną przez samorząd gospodarką wodną. Wykorzystanie niektórych technologii produkcji musi być bowiem poprzedzone wdrożeniem przez samorząd nowych rozwiązań. Przykładem mogą tu być technologie oparte na nawadnianiu gruntów.

Jak już wcześniej zaznaczono, czynnikiem modernizacji może być poprawa struktury obszarowej i rozłogu gospodarstw. Scalanie gruntów jest natomiast jednym z instrumentów, który może być wykorzystany do osiągnięcia tej poprawy. W ustawie z dnia 26 marca 1982 r. o scalaniu i wymianie gruntów⁸⁶, ustawodawca definiuje bowiem cel scalenia, jako tworzenie korzystniejszych warunków gospodarowania w rolnictwie i leśnictwie poprzez poprawę struktury obszarowej gospodarstw rolnych, lasów i gruntów leśnych, racjonalne ukształtowanie rozłogów gruntów, dostosowanie granic nieruchomości do systemu urządzeń melioracji wodnych, dróg oraz rzeźby terenu. Przeprowadzenie postępowania scaleniowego lub wymiennego jest z kolei zadaniem starostwa powiatowego. Jest to zadanie z zakresu administracji rządowej, co oznacza, że jest finansowane ze środków budżetu państwa. Organem wyższego stopnia (w rozumieniu Kodeksu postępowania administracyjnego) w stosunku do starosty w sprawach z tego zakresu jest wojewoda.

Podstawową zasadą postępowania scaleniowego jest jednak to, że może ono być wszczęte na wniosek większości właścicieli gospodarstw rolnych ulokowanych na projektowanym obszarze scalenia, lub na wniosek właścicieli gruntów, których łączny obszar przekracza połowę powierzchni projektowanego obszaru scalenia. Możliwości starostwa do podejmowania postępowania scaleniowego są więc do pewnego stopnia uzależnione od zainteresowania potencjalnych uczestników. Stawia to starostę w roli organu wykonawczego decyzji podjętej przez rolników. Niemniej dysponuje on prawem odmowy wszczęcia tego postępowania. Należy jednak zaznaczyć, że postępowanie scaleniowe może być również wszczęte z urzędu po uprzednim uzyskaniu opinii rady sołeckiej, a także działających na terenie danej wsi społeczno-zawodowych organizacji rolników. Takie działania są podejmowane, jeżeli:

---

⁸⁶ Dz. U. z 1982 r. Nr 11, poz. 80.

- dotyczą gruntów Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, których powierzchnia przekracza 10% projektowanego obszaru scalenia i nie mogą być racjonalnie zagospodarowane bez scalenia;
- wskutek działalności przemysłowej, przebiegu istniejących lub budowanych dróg publicznych, kolei, rurociągów naziemnych oraz zbiorników wodnych lub urządzeń melioracji wodnych ukształtowanie rozłogów gruntów na projektowanym obszarze scalenia zostało lub zostanie znacznie pogorszone;
- z wnioskiem o scalenie wystąpi osoba, której grunty wymagają poprawienia rozłogu, a jednocześnie scalenie to nie pogorszy warunków gospodarowania innym uczestnikom postępowania.

Starosta jest organem wszczynającym prace scaleniowo-wymienne, ale koordynacja i wykonawstwo pozostaje w gestii samorządu województwa, który realizuje je przy pomocy jednostek organizacyjnych przekazanych mu na podstawie ustawy z dnia 13 października 1998 r. – przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną⁸⁷ lub jednostek utworzonych przez samorząd do realizacji tych zadań. Koszty postępowania scaleniowego są więc uzależnione od koordynacji działań pomiędzy tymi szczeblami samorządu terytorialnego.

W warunkach obecnej struktury obszarowej gospodarstw znaczenie scaleń gruntów dla procesu modernizacji jest niepodważalne. Inną kwestią jest, czy funkcjonujące rozwiązania prawne pozwalają na skuteczne wykorzystanie tego instrumentu. Chodzi tu przede wszystkim o zasadę podejmowania postępowania na wniosek większości właścicieli gospodarstw. Scalanie gruntów jest bowiem bardziej korzystne dla właścicieli gospodarstw większych, posiadających cechy gospodarstwa rozwojowego. W przypadku najmniejszych gospodarstw nawet wyraźna poprawa rozłogu nie wpłynie na ich rozwój z uwagi na inne bariery. Powoduje to znacznie mniejsze zainteresowanie postępowaniem scaleniowym grupy rolników, która jest z reguły bardziej liczna. To z kolei może znacznie ograniczyć możliwości uzyskania poprawy rozłogu mniej licznej grupie rolników posiadających większe gospodarstwa. W takich przypadkach możliwe jest wszczęcie postępowania z urzędu. Wówczas ważne jest jednak, czy takie działanie sprzyjać będzie interesom politycznym władz samorządowych. Jeśli nie, mogą one odmówić wszczęcia takiego postępowania. Takiej sytuacji mogłoby zapobiec zdefiniowanie przez ustawodawcę szczegółowych zasad wszczynania postępowania scaleniowego na wniosek mniejszości uczestników, które unieza-

---

⁸⁷ Dz. U. z 1998 r. Nr 133, poz. 872, z późn. zm.

leżniałyby wszczęcie od subiektywnej decyzji starosty. Oczywiście system ten powinien uwzględniać rekompensaty dla rolników, którzy zostali narażeni na pogorszenie właściwości gospodarstwa – brak takiego systemu zabezpieczeń byłby naruszeniem własności prywatnej. Dobrze byłoby również rozszerzyć działalność informacyjną samorządów powiatowych o korzyściach scaleń gruntów, aby przekonać do nich nawet rolników z najmniejszymi obszarowo gospodarstwami. W wyniku scalania ich gospodarstwa nie staną się co prawda rozwojowe, ale cena posiadanych gruntów może znacznie wzrosnąć.

7.5.3. Samorząd gminny

Intensyfikacja procesów modernizacyjnych w gospodarstwach rolnych może być również efektem działań podejmowanych przez samorząd gminny. Wynika to przede wszystkim z ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym⁸⁸. Zgodnie z tą ustawą, zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. Zadania własne obejmują natomiast sprawy:

- ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej;
- gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego;
- wodociągów i zaopatrzenia w wodę, kanalizacji, usuwania i oczyszczania ścieków komunalnych, utrzymania czystości i porządku oraz urządzeń sanitarnych, wysypisk i unieszkodliwiania odpadów komunalnych, zaopatrzenia w energię elektryczną i ciepłą oraz gaz;
- lokalnego transportu zbiorowego;
- targowisk i hal targowych;
- promocji gminy;
- współpracy ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.

Modernizacja gospodarstw może być w pewnym stopniu związana z realizacją każdego z wyżej wymienionych zadań. Szczególną rolę odgrywa jednak rozwój infrastruktury technicznej pozostającej w gestii gminy. Możliwości wdrożenia przez gospodarstwo nowych technologii często bowiem zależą od takich czynników jak: drogi dojazdowe do pól i siedlisk, system zaopatrzenia w wodę i energię oraz system gromadzenia i utylizacji odpadów. Modernizacja gospodarstw może być również skutkiem realizowania przez władze gminy posiadanych uprawnień do egzekwowania od rolników przestrzegania zasad ochrony środowiska. Gmina ma bowiem nie tylko obowiązek zorganizowania

---

⁸⁸ Dz. U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95.

systemu sanitacji wsi, ale także prawo do narzucenia rolnikom określonych rozwiązań, a następnie kontroli ich wdrożenia i wykorzystywania.

Samorząd gminny jest również odpowiedzialny za lokalną gospodarkę przestrzenną. Przyjęte priorytety przy ustalaniu kierunków zagospodarowania przestrzennego mogą decydować o zmianach zachodzących w gospodarstwach rolnych. Skutki oddziaływania planowania przestrzennego na gospodarstwa rolne nie są jednak tak jednoznaczne jak np. w przypadku rozwoju infrastruktury. W pewnych warunkach mogą one być negatywne i prowadzić do degradacji gospodarstw rolnych jako elementu lokalnej gospodarki. Jest to związane z wpływem polityki kształtowania dochodów budżetowych samorządów na gospodarkę gruntami w gminie. Dokonanie w planie przestrzennego zagospodarowania konwersji użytków rolnych w tereny nierolnicze daje bowiem możliwość uzyskania zwiększonych wpływów podatkowych z określonej powierzchni. Posiadając określony zasób użytków rolnych gmina uzyskuje dochody z tytułu opodatkowania podatkiem rolnym. Na przykład w 2007 r. gmina mogła maksymalnie uzyskać z 1 ha fizycznego wpływ w wysokości niespełna 70 zł – w przypadku gruntów ornych I klasy bonitacyjnej oraz zaliczenia gminy do I okręgu podatkowego. Niemniej nawet w tym ekstremalnym przypadku, stawki podatku rolnego można uznać za relatywnie niskie w porównaniu ze stawkami obowiązującymi po zmianie sposobu zagospodarowania gruntów. Ponadto gminy są zobligowane przez ustawę do stosowania wielu ulg i zwolnień w zakresie opodatkowania podatkiem rolnym. Obowiązek podatkowy generalnie nie dotyczy gruntów rolnych skarbu państwa i gmin, a z urzędu zwalnia się od podatku rolnego:

- użytki rolne klasy V, VI i VIz oraz grunty zadrzewione i zakrzewione ustanowione na użytkach rolnych;
- grunty położone w pasie drogi granicznej;
- użytki ekologiczne;
- grunty zajęte przez zbiorniki wody służące do zaopatrzenia ludności w wodę;
- grunty pod wałami przeciwpowodziowymi i grunty położone w międzywałach;
- grunty wpisane do rejestru zabytków, pod warunkiem ich zagospodarowania i utrzymania zgodnie z przepisami o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- grunty stanowiące działki przyzagrodowe członków rolniczych spółdzielni produkcyjnych, którzy osiągnęli wiek emerytalny, są inwalidami zaliczonymi do I albo II grupy, są niepełnosprawnymi o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, są osobami całkowicie niezdolnymi do pracy w gospodarstwie rolnym albo niezdolnymi do samodzielnej egzystencji.

Na wniosek podatnika zwalnia się natomiast od podatku rolnego:

- grunty orne, łąki i pastwiska objęte melioracją – w roku, w którym uprawy zostały zniszczone wskutek robót drenarskich;
- grunty przeznaczone na utworzenie nowego gospodarstwa rolnego lub powiększenie już istniejącego do powierzchni nieprzekraczającej 100 ha:
  - będące przedmiotem prawa własności lub prawa użytkowania wieczystego, nabyte w drodze umowy sprzedaży,
  - będące przedmiotem umowy o oddanie gruntów w użytkowanie wieczyste,
  - wchodzące w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, objęte w trwale zagospodarowanie – na okres 5 lat;
- grunty gospodarstw rolnych powstałe z zagospodarowania nieużytków – na okres 5 lat, licząc od roku następnego po zakończeniu zagospodarowania;
- grunty gospodarstw rolnych otrzymane w drodze wymiany lub scalenia – w pierwszym roku następującym po roku, w którym dokonano wymiany lub scalenia gruntów, stosuje się ulgę w podatku rolnym, polegającą na obniżeniu podatku o 75% i w drugim roku o 50%;
- grunty gospodarstw rolnych, na których zaprzestano produkcji rolnej, z tym że zwolnienie może dotyczyć nie więcej niż 20% powierzchni użytków rolnych gospodarstwa rolnego, lecz nie więcej niż 10 ha – na okres nie dłuższy niż 3 lata, w stosunku do tych samych gruntów.

Od obowiązku płacenia podatku rolnego są również zwolnione liczne instytucje, takie jak:

- uczelnie,
- szkoły,
- zakłady kształcenia i placówki doskonalenia nauczycieli oraz organy prowadzące te szkoły, placówki i zakłady z tytułu zarządu, użytkowania lub użytkowania wieczystego gruntów,
- placówki naukowe Polskiej Akademii Nauk,
- zakłady pracy chronionej lub zakłady aktywności zawodowej w zakresie gruntów zgłoszonych wojewodzie, jeżeli zgłoszenie zostało potwierdzone decyzją w sprawie przyznania statusu zakładu pracy chronionej lub zakładu aktywności zawodowej albo zaświadczeniem – zajętych na prowadzenie tego zakładu, z wyjątkiem gruntów znajdujących się w posiadaniu zależnym podmiotów niebędących prowadzącymi zakłady pracy chronionej lub zakłady aktywności zawodowej,
- jednostki badawczo-rozwojowe, w tym przedsiębiorców o statusie centrum badawczo-rozwojowego uzyskanym na zasadach określonych w ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o niektórych formach wspierania działalności inno-

wacyjnej⁸⁹, w zakresie przedmiotów opodatkowania zajętych na cele prowadzonych badań i prac rozwojowych.

Stosowanie niskich stawek podatkowych oraz licznych ulg i zwolnień powoduje, że dochody budżetowe gmin z tytułu podatku rolnego są dość niewielkie. Nie sprzyja to zachowaniu zasobu użytków rolnych na cele produkcji rolnej. Dokonanie konwersji użytków rolnych powoduje bowiem zmianę sposobu opodatkowania – podatek rolny zostaje zastąpiony podatkiem od nieruchomości, którego maksymalne stawki są znacznie wyższe⁹⁰.

Relatywnie duża skala konwersji użytków rolnych może doprowadzić nawet do całkowitego zaprzestania produkcji rolnej na obszarze gminy. Jest to zwykle wynikiem wzrostu zapotrzebowania na siłę roboczą w pozarolniczych sektorach gospodarki, które oferują rolnikowi wyższe dochody niż byłby w stanie uzyskać z rolnictwa. Jest to jednak skrajny przypadek. Gminna gospodarka gruntami może również pozytywnie wpływać na gospodarstwa rolne. Sprzedaż ziemi w strefach podlegających urbanizacji lub industrializacji może bowiem umożliwić rolnikom zakup znacznie większego areału w strefach niepodlegających tym procesom. W pewnych przypadkach sprzedaż tego rodzaju gruntów może również przyczynić się do defragmentacji gospodarstwa lub zakupu nowych technologii produkcji. Na obszarach gmin w sąsiedztwie dużych miast samorządowa polityka zwiększania zasobu gruntów przeznaczonych dla nierolniczych sektorów gospodarki niesie ze sobą ryzyko degradacji gleb o wysokiej przydatności rolniczej, nawet gdy nie zostały one włączone do tego zasobu.

7.6. Prawa własności

Istotne znaczenie własności w procesie modernizacji gospodarstw rolnych wynika z faktu, że poprawa struktury obszarowej gospodarstw oraz ich rozłogu ściśle wiąże się z przeniesieniem prawa własności na inne osoby fizyczne lub prawne. Tego rodzaju czynność cywilno-prawna może natomiast zostać dokonana jedynie w przypadku, gdy osoba zbywająca nieruchomość posiada tytuł własności. Ponadto specyfika własności, a zwłaszcza jej trwałość, stanowi dla rolnika bodziec do inwestycji w gospodarstwo rolne, w tym inwestycji o relatywnie długim okresie zwrotu. Gospodarstwa będące własnością rolników użytkujących je mają więc zdecydowanie większe szanse na modernizację niż takie, których użytkownicy mają tylko prawa ograniczone w znacznie krótszym okresie. Dotyczy to zwłaszcza inwestycji trwale związanych z gruntem.

---

⁸⁹ Dz. U. z 2005 r. Nr 179, poz. 1484 oraz z 2006 r. Nr 107, poz. 723.

⁹⁰ Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych; Dz. U. z 2006 r. Nr 121, poz. 844.

Z praw własności wynikają również pewne ograniczenia procesu modernizacji gospodarstw. Zgodnie z Kodeksem Cywilnym⁹¹ właściciel nieruchomości powinien przy wykonywaniu swego prawa powstrzymać się od działań, które by zakłócały korzystanie z nieruchomości sąsiednich ponad przeciętną miarę, wynikającą ze społeczno-gospodarczego przeznaczenia nieruchomości i stosunków miejscowych. Innymi słowy, inwestycje modernizujące gospodarstwa rolne nie powinny stwarzać bariery rozwoju dla innych gospodarstw ani pogarszać warunków funkcjonowania okolicznych gospodarstw domowych.

Jedną z możliwości poprawy struktury obszarowej poprzez ograniczone prawa własności jest nabycie prawa użytkowania wieczystego, które następuje w drodze umowy pomiędzy instytucją reprezentującą skarb państwa lub samorządem terytorialnym a osobą zainteresowaną uzyskaniem tego rodzaju prawa do nieruchomości. Innym sposobem uzyskania prawa użytkowania wieczystego jest nabycie go od osoby posiadającej to prawo na zasadach, które określają przeniesienie prawa własności. Uzyskane w ten sposób prawo użytkowania wieczystego podlega jednak regułom określonym w umowie pierwotnej. Jeśli więc poprzedni użytkownik wieczysty posiadał prawo dokonywania trwałych inwestycji, to w takim samym zakresie dotyczy ono osoby, na którą jest przenieszone. Należy jednak podkreślić, że zabudowania znajdujące się na gruntach pozostających w użytkowaniu wieczystym są własnością użytkownika.

Podobnie ograniczonym prawem jest prawo trwałego zarządu. Niemniej osoba dysponująca tym prawem ma również możliwość prowadzenia działalności inwestycyjnej na warunkach określonych w umowie. Prawo trwałego zarządu oraz użytkowania wieczystego umożliwiają wykorzystanie użytków rolnych stanowiących przedmiot własności sektora publicznego do poprawy struktury obszarowej gospodarstw. W odniesieniu do gruntów sektora prywatnego, ale również gruntów sektora publicznego, wspomnianym posiadaczem zależnym, który może dokonywać inwestycji jest dzierżawca. Umowy dzierżawy z reguły jednak uzależniają trwałe zmiany nieruchomości od uzyskania pisemnej zgody właściciela. Niemniej umożliwiają one poprawę struktury obszarowej i rozłogu gospodarstw, których konsekwencją jest w wielu przypadkach modernizacja.

Pomimo że dzierżawa jest prawem ograniczonym, korzystanie z tego prawa może ułatwić nabycie tytułu własności w drodze transakcji kupna-sprzedaży. W przypadku sprzedaży nieruchomości rolnej przez osobę fizyczną lub osobę prawną inną niż Agencja Nieruchomości Rolnych, prawo pierwokupu

---

⁹¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny.

przysługuje z mocy ustawy⁹² jej dzierżawcy, jeżeli łącznie spełnione są następujące warunki:

- umowa dzierżawy została zawarta w formie pisemnej i była wykonywana co najmniej 3 lata, licząc od daty zawarcia;
- nabywana nieruchomość wchodzi w skład gospodarstwa rodzinnego dzierżawcy lub jest dzierżawiona przez spółdzielnię produkcji rolnej.

Prawo pierwokupu wiąże się jednak ze zmianą procedury transakcji kupna-sprzedaży. O treści umowy sprzedaży nieruchomości rolnej zawiadamia się bowiem dzierżawcę tej nieruchomości, jeżeli umowa dzierżawy trwała co najmniej 3 lata od dnia jej zawarcia. Natomiast w przypadku braku uprawnionego dzierżawcy do pierwokupu, albo niewykonania przez niego tego prawa, prawo pierwokupu przysługuje z mocy ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego Agencji, działającej na rzecz Skarbu Państwa. Jeżeli jednak cena sprzedawanej nieruchomości rażąco odbiega od jej wartości rynkowej, to wykonujący prawo pierwokupu może, w terminie 14 dni od dnia złożenia oświadczenia o wykonaniu prawa pierwokupu, wystąpić do sądu o ustalenie ceny tej nieruchomości. Przepis ten ogranicza w pewnym stopniu prawo własności. Ceny ustalone za pomocą ustawowych metod wyceny nieruchomości, takich jak metoda dochodowa lub porównawcza, mogą bowiem nie odzwierciedlać rzeczywistej ich wartości.

Znaczenie praw własności w kontekście procesu modernizacji gospodarstw rolnych wynika przede wszystkim ze specyfiki sytuacji, w jakiej znajduje się Polska – nieuregulowane stosunki własnościowe są jednym ze skutków poprzedniego systemu gospodarczo-społecznego. Użytkownicy znacznego areалу użytków rolnych nie posiadają tytułu własności do tych gruntów i stanowi to dość poważną barierę rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich. Brak tytułu własności uniemożliwia przeprowadzenie transakcji kupna-sprzedaży, wymiany oraz postępowania scaleniowego. Procedury wymagają bowiem posiadania prawa własności przez wszystkich użytkowników określonej transakcji. Można również powiedzieć, że nieuregulowane stosunki własnościowe zmniejszają podaż ziemi rolnej. Jednym ze skutków jest wyższa cena gruntów, których ta bariera obrotu nie dotyczy.

Na zmiany struktury obszarowej mogą mieć również wpływ prawa wynikające z tytułu własności. Przykładem takiego prawa jest służebność gruntowa. Nieruchomość można obciążyć na rzecz właściciela innej nieruchomości (nieruchomości władnącej) prawem, którego treść polega bądź na tym, że właściciel

---

⁹² Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 64, poz. 592).

nieruchomości władnącej może korzystać w oznaczonym zakresie z nieruchomości obciążonej, bądź na tym, że właścicielowi nieruchomości obciążonej ogranicza się możliwość dokonywania w stosunku do niej określonych działań, bądź też na tym, że właścicielowi nieruchomości obciążonej nie wolno wykonywać określonych uprawnień, które mu względem nieruchomości władnącej przysługują na podstawie przepisów o treści i wykonywaniu własności. Służebność gruntowa ma w związku z tym na celu zwiększenie użyteczności nieruchomości władnącej lub jej oznaczonej części. Wykorzystanie prawa służebności gruntowej może mieć pozytywne skutki jeśli chodzi o warunki gospodarowania dla właściciela nieruchomości władnącej. W przypadku właściciela nieruchomości obciążonej prawo to może natomiast stwarzać pewne trudności. Rolnicy niezbyt chętnie kupują nieruchomości obciążone służebnościami. Podobną postawę prezentują również banki, które niechętnie udzielają kredytów hipotecznych, jeżeli zabezpieczeniem jest nieruchomość obciążona. Utrudnia to więc rolnikom dostęp do kapitału, który jest niezbędny w procesie modernizacji gospodarstw.

7.7. Współpraca gospodarstw rolnych z instytucjami sektora publicznego

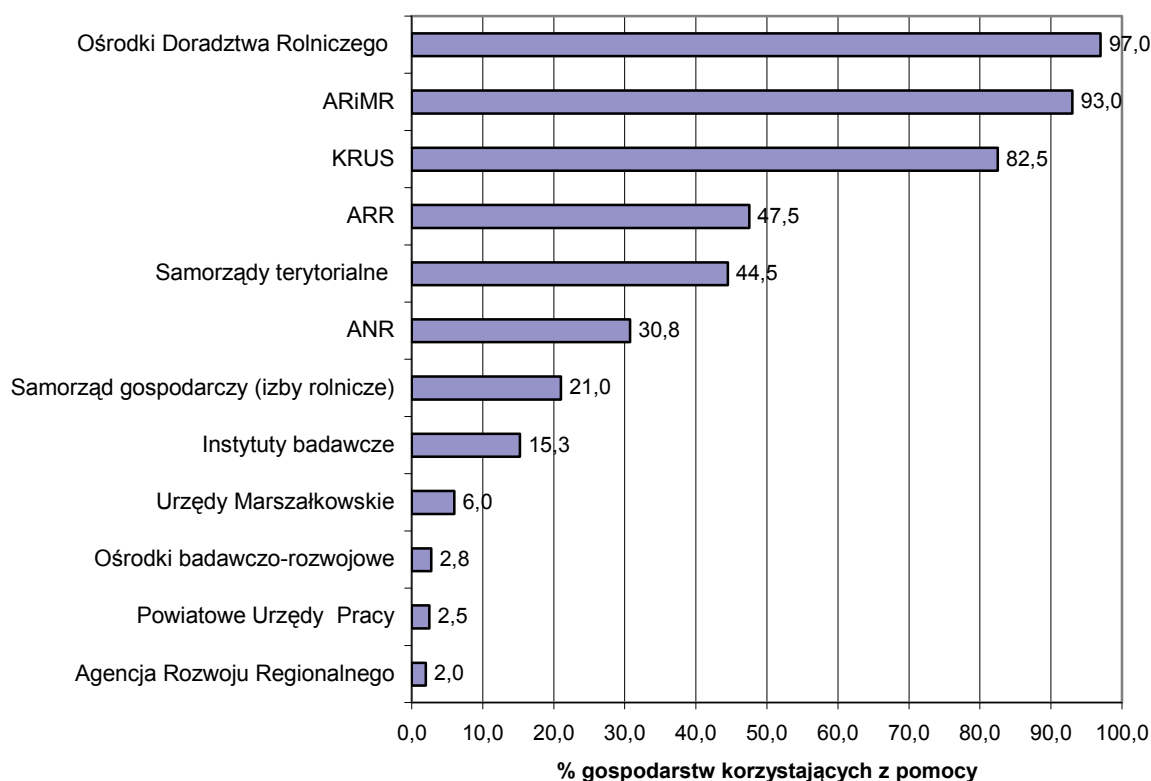
Z przeprowadzonych badań terenowych wynika, że gospodarstwa rolne powszechnie korzystają z usług sektora publicznego (rys. 1). Poziom współpracy jest jednak dość zróżnicowany, w zależności od specyfiki usług świadczonych przez poszczególne organizacje. Zdecydowanie najczęściej gospodarstw rolnych badanej grupy korzystało z pomocy Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Wynika to z możliwości uzyskania przez rolników wsparcia finansowego w ramach realizowanej Wspólnej Polityki Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Z tej pomocy korzysta jednak ponad 90% gospodarstw, a to oznacza, że w obecnym układzie instytucjonalnym są one niezastąpione.

Na przeciwległym biegunie pod względem znaczenia dla rolników uplasowały się natomiast Agencja Rozwoju Regionalnego oraz Powiatowe Urzędy Pracy. Nie oznacza to, że te organizacje są zbędne dla rozwoju wsi i rolnictwa. Świadczy to jednak, że prowadzona polityka rozwoju, pomimo obserwowanych zmian, w dalszym ciągu ma charakter sektorowy, a nie regionalny. Niemniej, wypracowanie różnych form wsparcia dla ludności pozostającej w gospodarstwach rolnych przez wspomniane organizacje mogłoby przyczynić się do modernizacji sektora. Efektem wsparcia byłby bowiem odpływ ludności do nierolniczych sektorów gospodarki, co z kolei jest jednym z głównych czynników modernizacji.

Na podstawie przeprowadzonych badań można również założyć, że wśród rolników istnieje zapotrzebowanie na znacznie szerszą ofertę usług sektora pu-

blicznego niż ta, która jest związana ze zmianami technologii produkcji lub pozyskiwaniem środków finansowych w ramach wsparcia prowadzonej działalności rolniczej. Potwierdza to fakt, że blisko połowa gospodarstw rolnych współpracowała z samorządami terytorialnymi szczebla gminnego i powiatowego, a ich zakres obowiązków nie obejmuje pomocy tego rodzaju.

Rysunek 1. Współpraca gospodarstw rolnych z organizacjami sektora publicznego

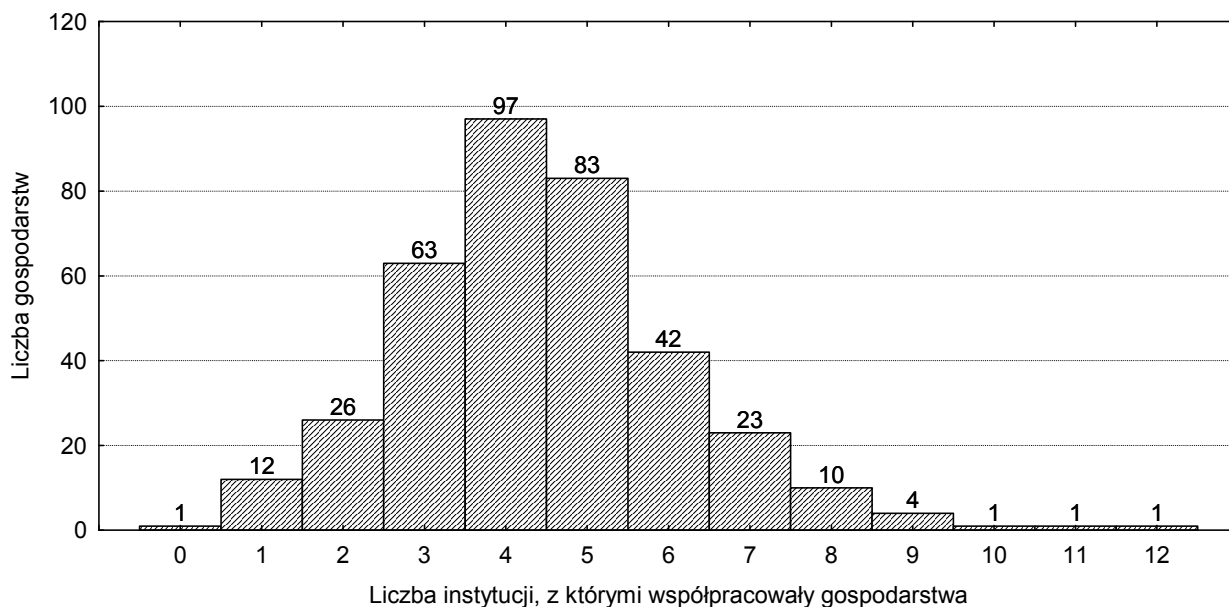
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Jednym z najważniejszych czynników modernizacji jest poziom posiadanej przez rolnika wiedzy. W ramach omawianego układu instytucjonalnego za jej systematyczny transfer do gospodarstw odpowiedzialne są przede wszystkim Ośrodki Doradztwa Rolniczego. Niemniej uzyskanie przez rolników specjalistycznej wiedzy nt. innowacyjnych rozwiązań, np. w sferze technologii produkcji lub zarządzania, często wymaga bezpośredniego zaangażowania instytutów badawczych lub innych jednostek o badawczo-rozwojowym profilu. W badanej próbie współpracę z instytutami badawczymi podjęło ponad 15% gospodarstw, a blisko 3% z innymi jednostkami badawczo-rozwojowymi. Grupę tę można w związku z tym uznać za szczególnie podatną na procesy modernizacyjne.

Jak już wcześniej zaznaczono, gospodarstwa rolne nie ograniczały swej współpracy z sektorem publicznym wyłącznie do jednej lub dwóch organizacji

(rys. 2) – najczęściej korzystały z usług aż 4 lub 5. Można na tej podstawie stwierdzić, że zakresy oddziaływania poszczególnych instytucji na gospodarstwa rolne nie pokrywają się. Niemniej żadna z nich nie jest w stanie samodzielnie zaspokoić potrzeb zdecydowanej większości gospodarstw. Dywersyfikacja współpracy prowadzi jednak do wzrostu kosztów transakcyjnych usług publicznych. Pojawia się w związku z tym pytanie, czy w kontekście modernizacji gospodarstw rolnych oraz optymalizacji wydatków publicznych na ten cel korzystna byłaby koncentracja różnych form pomocy w mniejszej liczbie organizacji. Z przeprowadzonej analizy otoczenia instytucjonalnego oraz układu instytucjonalnego wynika jednak, że skutkiem nadmiernej koncentracji tych usług mogłoby być pogorszenie ich jakości. Istnieją jednak możliwości zmiany sposobu integracji pionowej sektora, jak również wprowadzenia dodatkowych mechanizmów koordynacji w układzie poziomym, które w pewnym stopniu przyczyniłyby się do koncentracji oraz zapewniły gospodarstwom rolnym dostęp do możliwie najszerszego zakresu usług na relatywnie wysokim poziomie. Przykładem może tu być zmiana sposobu integracji pionowej systemu doradztwa oraz szersze włączenie urzędów pracy w proces rozwoju rolnictwa.

Rysunek 2. Dywersyfikacja współpracy gospodarstw rolnych z instytucjami sektora publicznego

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Stroną weryfikującą znaczenie poszczególnych organizacji w procesie modernizacji gospodarstw są i powinni być rolnicy. To oni bowiem podejmują decyzję o rozpoczęciu działań modernizacyjnych, a następnie dokonują wyboru organizacji, z której mogą uzyskać pomoc. Kryterium wyboru stanowi natomiast dostosowanie oferty usług do potrzeb rolnika. Z przeprowadzonych badań tereno-

wych wynika, że w obecnym układzie instytucjonalnym wiodącą rolę w zakresie prawie wszystkich form pomocy publicznej, wspierającej modernizację rolnictwa, przypisują oni jednostkom doradztwa rolniczego (tab. 1). Niemniej podkreślają dość duże znaczenie praktycznie wszystkich organizacji sektora publicznego w tym procesie. Potwierdza to zróżnicowanie ofert poszczególnych organizacji.

Tabela 1. Znaczenie instytucji sektora publicznego w świadczeniu różnych form pomocy na rzecz rolników

Forma pomocy	Rola instytucji w opinii rolników:	
	główna	dość ważna
Doradztwo, szkolenia, konsulting	ODR	izby rolnicze, ARiMR, samorząd terytorialny
Informacja o programach unijnych	ODR, ARiMR	izby rolnicze, samorząd terytorialny, Urząd Marszałkowski
Wypełnianie wniosków i dokumentów na potrzeby programów unijnych	ODR	izby rolnicze
Wypełnianie wniosków kredytowych	ODR	izby rolnicze, ARiMR
Sprzedaż produktów i usług	ARR	ODR, izby rolnicze
Wprowadzanie nowych technologii produkcji oraz nowych produktów i usług	ODR	ośrodki badawcze
Przygotowanie planów inwestycyjnych i rozwojowych	ODR	izby rolnicze, ARiMR
Uzyskanie certyfikatu	ODR	-
Powiększanie zasobów gospodarstwa – ziemia, praca, kapitał	-	ODR, ARiMR, ANR, PUP

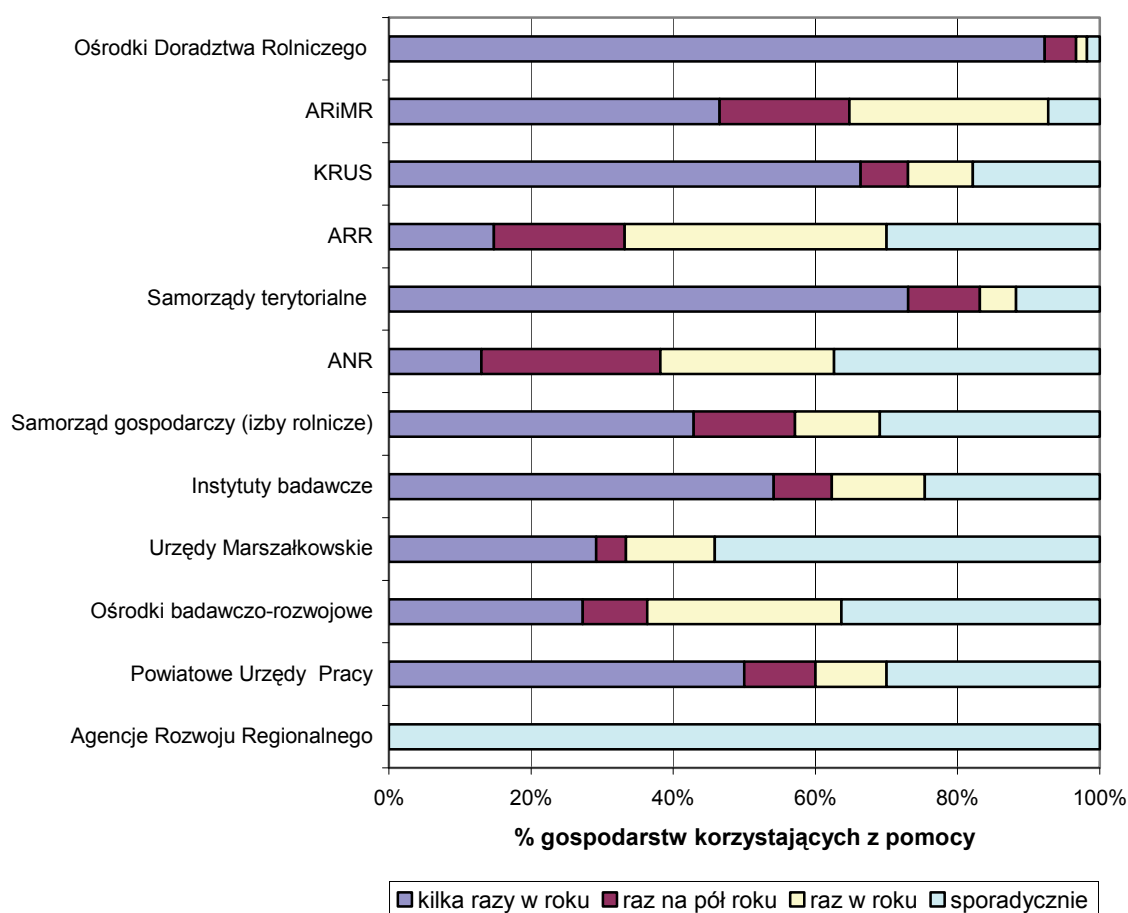
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

O znaczeniu poszczególnych organizacji w procesie modernizacji gospodarstw świadczy również częstość kontaktów z gospodarstwami (rys. 3). Specyfika wymienionych wyżej form pomocy wyklucza z reguły możliwość uzyskania jakichkolwiek efektów w wyniku jednorazowych, sporadycznych kontaktów – zwłaszcza jeśli ich celem jest modernizacja. Z przeprowadzonych badań wynika jednak, że prawie wszystkie organizacje (z wyjątkiem Agencji Rozwoju Regionalnego) świadczyły usługi części ankietowanych gospodarstw kilka razy w roku. Największa częstość charakteryzowała kontakty gospodarstw rolnych z Ośrodkami Doradztwa Rolniczego, z ich usług korzystała również największa liczba gospodarstw. Stawia to je w roli wiodącej organizacji sektora publicznego w procesie modernizacji oraz rozwoju rolnictwa. Na uwagę zasługują także częste i regularne kontakty pomiędzy gospodarstwami a samorządami

terytorialnymi szczebla gminnego i powiatowego – dotyczy to ponad 70% korzystających z ich usług gospodarstw i potwierdza istotne znaczenie lokalnych samorządów terytorialnych w rozwoju nie tylko pozarolniczej działalności gospodarczej, ale i gospodarstw rolnych.

Rysunek 3. Struktura gospodarstw korzystających z pomocy organizacji sektora publicznego wg częstości kontaktów z organizacją

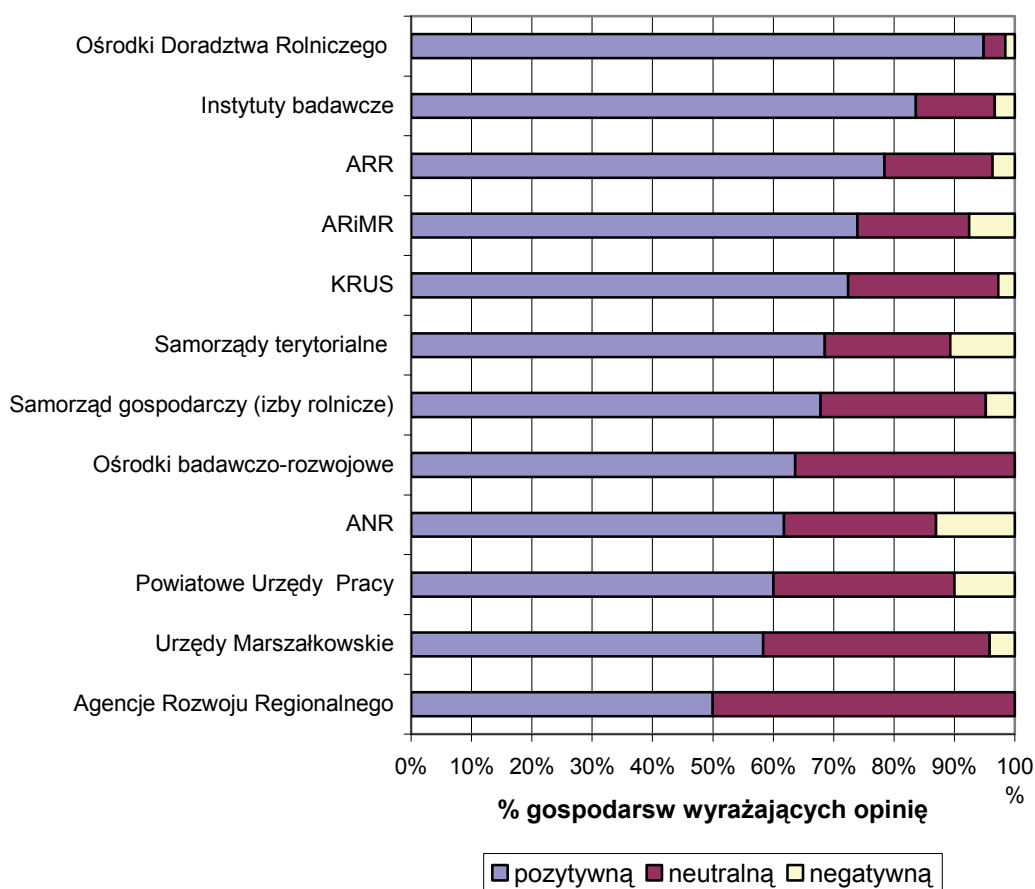
Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Jak już wcześniej zaznaczono, istotnym elementem modernizacji gospodarstw rolnych jest wprowadzanie nowych, innowacyjnych rozwiązań zarówno w sferze produkcji rolnej, jak i dotyczących organizacji gospodarstwa oraz zarządzania nim. W tej dziedzinie dość ważną rolę ogrywają instytuty badawcze. Z prowadzonych badań wynika co prawda, że zaledwie nieco ponad 15% gospodarstw korzysta z ich usług, ale w przypadku ponad 50% gospodarstw tej grupy kontakty w ramach nawiązanej współpracy są relatywnie częste. Może to oznaczać, że jakość świadczonych usług jest dla rolników satysfakcjonująca. Specjalistyczny charakter tych usług zawęży natomiast grono korzystających z nich rolników. Modernizacja gospodarstw w celu zwiększenia ich konkurencyjności na europejskim rynku będzie wymagać przygotowania przez ośrodki

badawczo-rozwojowe oferty dla znacznie szerszej grupy gospodarstw. Usługi te nie muszą być jednak świadczone na zasadzie bezpośrednich kontaktów z gospodarstwem rolnym; mogą odbywać się pośrednio, poprzez jednostki doradztwa rolniczego i samorządu terytorialnego.

O jakości usług świadczonych przez organizacje sektora publicznego gospodarstwom rolnym świadczy nie tylko częstość kontaktów ale również bezpośrednio, wyrażane na ich temat opinie. Każda z organizacji uzyskała od ponad 50% współpracujących z nią rolników pozytywną opinię o jakości świadczonych usług (rys. 4). W rankingu najwyżej uplasowały się jednak Ośrodki Doradztwa Rolniczego oraz instytuty badawcze, których usługi pozytywnie oceniało odpowiednio ponad 90 i ponad 80% rolników. Pomoc tych organizacji była więc na bardzo wysokim poziomie pod względem merytorycznym. Trzeba jednak zauważyć, że prawie wszystkie organizacje otrzymały również oceny negatywne od rolników. Odsetek tych opinii był relatywnie niewielki i wynosił z reguły poniżej 10%, niemniej oznacza to, że wszystkie organizacje są zobligowane do systematycznego podnoszenia kwalifikacji kadr oraz dostosowywania oferty do aktualnych potrzeb rolników.

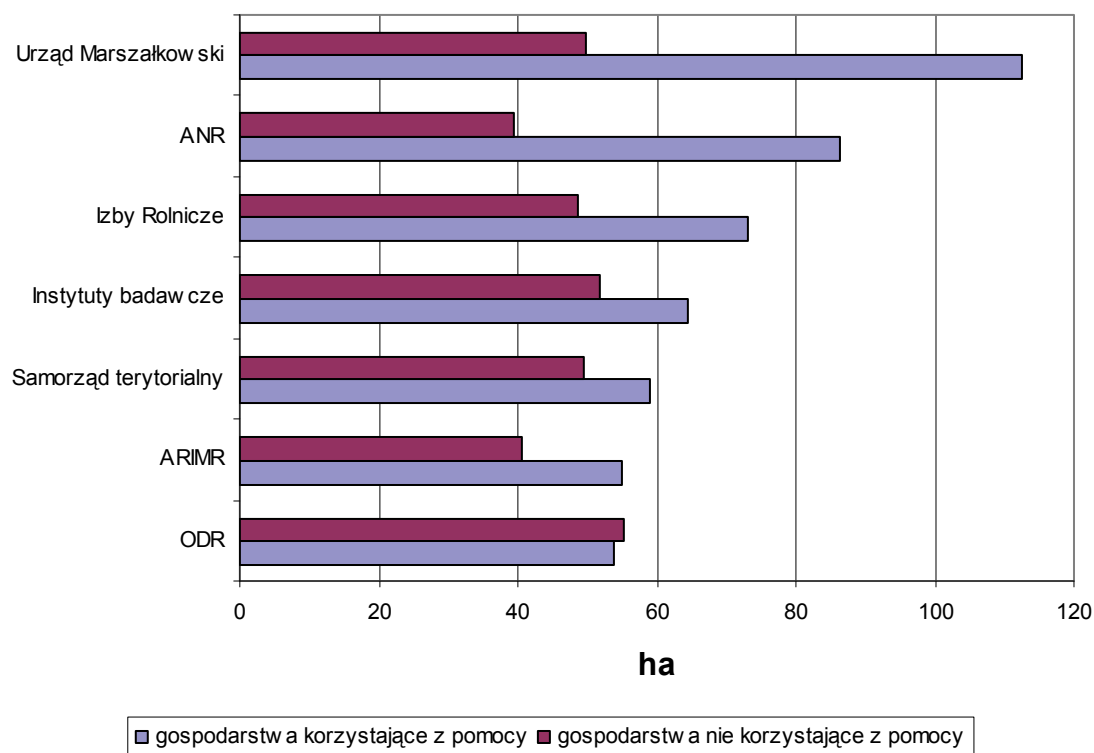
Rysunek 4. Ocena organizacji sektora publicznego w opinii gospodarstw korzystających z pomocy

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Analizując znaczenie instytucji sektora publicznego w procesie modernizacji gospodarstw rolnych należy zwrócić uwagę na uwarunkowania podejmowania współpracy przez rolników oraz efekty tej współpracy. Gospodarstwa korzystające z pomocy zdecydowanej większości ujętych w badaniach instytucji cechowały się bowiem większą powierzchnią użytków rolnych niż gospodarstwa, które nie podjęły współpracy (rys. 5). Stwierdzenie to nie dotyczy tylko Ośrodków Doradztwa Rolniczego – średnia powierzchnia współpracujących z nimi gospodarstw była nawet nieznacznie niższa niż tych, które nie podjęły takiej decyzji. Niemniej z ośrodkami doradztwa, podobnie jak z Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, współpracowało ponad 90% gospodarstw, a przedmiotem tej współpracy były przede wszystkim starania o wsparcie finansowe w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, w tym o płatności bezpośrednie. Wielkość gospodarstwa mierzona jego powierzchnią nie była więc istotnym kryterium podjęcia współpracy w przypadku tych instytucji. Zdecydowanie największe gospodarstwa nawiązywały natomiast współpracę z urzędami marszałkowskimi oraz Agencją Nieruchomości Rolnych. Współdziałanie z Agencją wiąże się głównie z powiększaniem zasobów ziemi przez gospodarstwa rolne i dotyczy przede wszystkim gospodarstw o średniej powierzchni znacznie większej niż średnia całej badanej grupy.

Rysunek 5. Średnia powierzchnia gospodarstw korzystających oraz niekorzystających z pomocy wybranych organizacji sektora publicznego

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

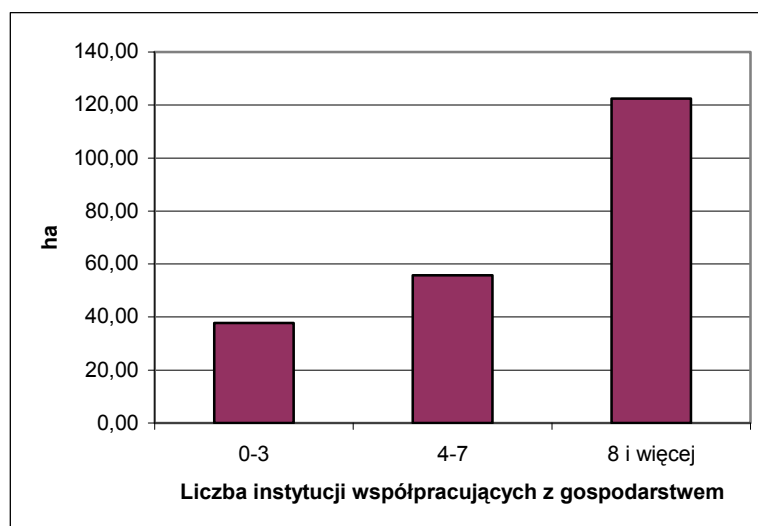
Jak już zaznaczono, istnieje związek pomiędzy powierzchnią gospodarstw a korzystaniem przez nie z usług poszczególnych organizacji sektora publicznego. Z przeprowadzonej metodą probitową analizy wynika jednak, że wzrost powierzchni gospodarstw dotychczas niekorzystających z usług nie spowoduje statystycznie istotnego wzrostu prawdopodobieństwa podjęcia przez nie współpracy. Można powiedzieć, że wielkość gospodarstwa wiąże się ze specyfiką zapotrzebowania na usługi sektora publicznego. Jej wzrost w przypadku gospodarstw niewykazujących takiego zapotrzebowania nie doprowadzi do jego pojawienia się – przynajmniej w krótkim okresie. Jeżeli natomiast zmieni się zwrot wektora tej zależności to można stwierdzić, że gospodarstwa, które dotychczas nie podjęły współpracy mają niewielkie szanse na zwiększenie powierzchni użytków rolnych.

W badanej populacji gospodarstw ujawniła się jeszcze inna zależność, związana z dywersyfikacją współpracy gospodarstw z organizacjami sektora publicznego. Z przeprowadzonej analizy korelacji wynika bowiem, że pomiędzy liczbą instytucji, z których pomocy gospodarstwo korzystało a powierzchnią użytków rolnych istniała niezbyt silna, ale statystycznie istotna zależność dodatnia ($r = 0,32$, $\alpha = 0,05$). Oznacza to, że gospodarstwa o większej powierzchni z reguły korzystały z usług większej liczby organizacji sektora publicznego (rys. 6). W najliczniejszej grupie, która korzystała z pomocy 4-7 instytucji, średnia powierzchnia gospodarstwa była zbliżona do średniej całej badanej populacji. Niemniej w grupie, w której gospodarstwa nie współpracowały z żadną organizacją lub podjęły taką współpracę z najwyżej trzema organizacjami, średnia powierzchnia była mniejsza o blisko 20 ha. Gospodarstwa korzystające z usług co najmniej 8 uwzględnionych w badaniach organizacji miały z kolei średnią powierzchnię ponad 2-krotnie większą niż wspomniana, najliczniejsza grupa. Oznacza to, że duże gospodarstwa rolne znacznie aktywniej poszukują wsparcia ze strony sektora publicznego i starają się maksymalnie wykorzystać wszelkie dostępne formy tego wsparcia.

Nieco słabsza zależność występowała pomiędzy współpracą z organizacjami sektora publicznego a wielkością ekonomiczną gospodarstw (rys. 7). Grupę gospodarstw niewspółpracującą z tymi organizacjami lub współpracującą z maksymalnie trzema charakteryzował bowiem najniższy poziom ESU. W kolejnej grupie średnia wielkość ekonomiczna była o ponad 2 ESU większa. Z kolei średnia wielkość ekonomiczna w grupie, która korzystała z pomocy co najmniej 8 organizacji była już tylko nieznacznie większa niż w grupie poprzedniej. Taka sytuacja wynika w pewnym stopniu z powiązań pomiędzy wielkością gospodarstwa a strukturą organizacji, z których pomocy ono korzysta. Gospodarstwa najmniejsze, zarówno pod względem powierzchni UR, jak i nadwyżki

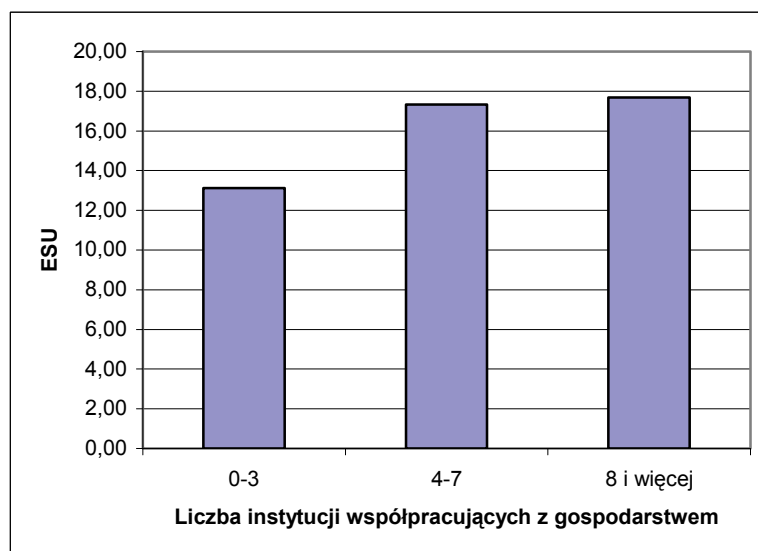
bezpośredniej współpracują przede wszystkim z ODR, ARiMR oraz KRUS. Gospodarstwa większe podejmują dodatkowo współpracę m.in. z samorządem terytorialnym, izbami rolniczymi oraz ośrodkami badawczo-rozwojowymi.

Rysunek 6. Średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstw a liczba instytucji współpracujących

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Rysunek 7. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstw a liczba współpracujących z nimi instytucji

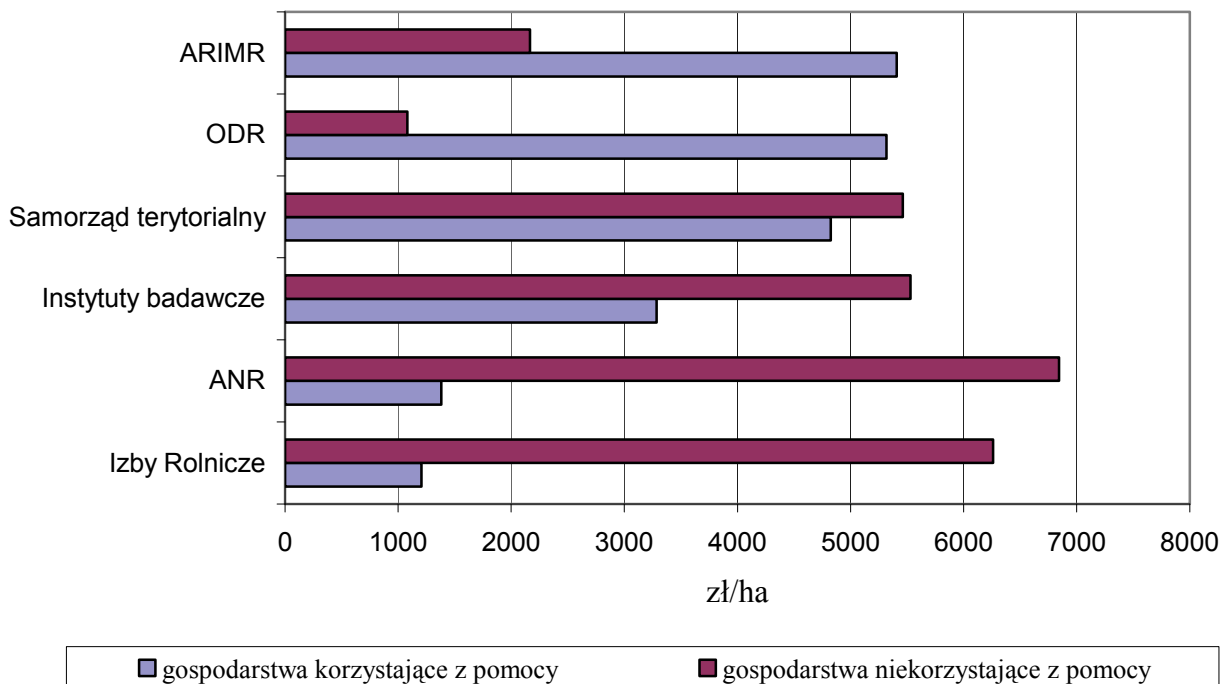

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Analizując znaczenie sektora publicznego w procesie modernizacji gospodarstw rolnych trzeba również zwrócić uwagę na efekty działalności tych organizacji. Na poziomie gospodarstwa rolnego trudno uznać zmiany określonych wskaźników ekonomicznych za wyłączny skutek pomocy ze strony sektora

publicznego. Niemniej wiele zachodzących w gospodarstwach zmian jest w pewnym stopniu efektem współpracy z tym sektorem. Na modernizację gospodarstw wpływ może mieć np. poziom inwestycji, który w literaturze przedmiotu jest czasami wykorzystywany do jej oceny. Należy jednak pamiętać, że nie wszystkie inwestycje mają charakter innowacyjny i mogą być uznane za składową procesu modernizacji. Taki charakter mogą one jednak mieć w ujęciu konkretnego gospodarstwa rolnego. Z przeprowadzonych badań wynika, że działalność inwestycyjna gospodarstw była w pewnym stopniu związana z możliwością uzyskania pomocy ze strony określonych organizacji sektora (rys. 8), najwyższy jej poziom odnotowano bowiem w gospodarstwach współpracujących z ARiMR oraz ODR. Na tej podstawie można sądzić, że współpraca gospodarstw z tymi organizacjami była przede wszystkim zorientowana na pozyskanie środków publicznych jako wsparcia dla działalności inwestycyjnej. Ponadto jedynie w przypadku tych organizacji średnie wydatki inwestycyjne gospodarstw z nimi współpracujących przewyższały wydatki tego rodzaju w gospodarstwach, które takiej współpracy nie podjęły. Współdziałanie gospodarstw z pozostałymi instytucjami było w znacznie mniejszym stopniu związane z działalnością inwestycyjną. Gospodarstwa, które nie korzystały z ich pomocy charakteryzowały się nawet wyższym poziomem inwestycji.

Rysunek 8. Inwestycje brutto w gospodarstwach korzystających oraz niekorzystających z pomocy wybranych organizacji sektora publicznego

Źródło: badania ankietowe – obliczenia własne.

Jak już powiedziano, inwestycje nie w pełni odzwierciedlają modernizację gospodarstw rolnych. W literaturze ekonomicznej jako wskaźnik modernizacji społeczeństw wykorzystywany jest m.in. poziom zużycia energii elektrycznej w przeliczeniu na 1 mieszkańca. W prowadzonych badaniach wykorzystano podobny wskaźnik do oceny poziomu modernizacji gospodarstw – posłużono się wartością zużytej w gospodarstwie rolnym energii elektrycznej i gazowej w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Z analizy współzależności pomiędzy zużyciem energii a korzystaniem z usług poszczególnych organizacji – opartej na statystyce χ^2 – wynika, że współzależność statystycznie istotna istniała jedynie w przypadku ARiMR.

Efekty współpracy z instytucjami mogą być odroczone w czasie. Statystycznie istotny wpływ na poziom zużycia energii w gospodarstwach miał natomiast poziom osiąganego dochodu rolniczego oraz działalność inwestycyjna. Wyniki analizy regresji wielorakiej wskazują, że w grupie wszystkich przyjętych do badań gospodarstw zależność tę można opisać wzorem:

$$y = 112,34 + 0,07x_1 + 0,02x_2$$

gdzie:

y – zużycie energii elektrycznej i gazowej w zł/ha

x_1 – dochód rolniczy netto w zł/ha

x_2 – inwestycje brutto w zł/ha

W skali wszystkich gospodarstw powyższy model jest statystycznie istotny, ale wzrost poziomu dochodów i inwestycji wyjaśnia wzrost zużycia energii zaledwie w 28% (współczynnik determinacji $r^2 = 0,28$). Znacznie silniejsze zależności pomiędzy powyższymi zmiennymi zaobserwowano natomiast w grupach gospodarstw zróżnicowanych pod względem liczby organizacji, z których pomocy korzystały. Zależności te były statystycznie istotne w grupach gospodarstw, które korzystały z usług od 2 do 7 organizacji. W największym stopniu zmiany dochodów i inwestycji objaśniały zmiany zużycia energii w grupach gospodarstw współpracujących z 2, 5 i 6 organizacjami. Można je przedstawić w postaci następujących modeli:

$$G_2: y = -89,12 + 0,07x_1 + 0,11x_2; \text{ gdzie } r^2 = 0,58,$$

$$G_5: y = -512,01 + 0,31x_1 + 0,01x_2; \text{ gdzie } r^2 = 0,81,$$

$$G_6: y = 51,1 + 0,02x_1 - 0,01x_2; \text{ gdzie } r^2 = 0,87$$

G_n – grupa gospodarstw współpracujących z n organizacjami

Nawet jeśli zaneguje się znaczenie poziomu zużycia energii elektrycznej i gazowej jako wskaźnika modernizacji gospodarstw, to powyższa analiza prowadzi do dość ciekawych wniosków. Wynika z niej bowiem, że powiązania gospodarstwa z określonym układem instytucjonalnym mogą wpływać na dystrybucję osiąganych przez nie dochodów. Przykładem jest tu inny dla każdej

grupy gospodarstw poziom wzrostu wydatków na energię w przypadku wzrostu dochodów o 1 zł. Ponadto w poszczególnych grupach gospodarstw prowadzone są innego rodzaju inwestycje. Świadczy o tym fakt, że mają one różny wpływ na poziom zużycia energii. W przypadku powiązań z większością układów instytucjonalnych wywołują one wzrost zużycia energii, chociaż w różnym stopniu. Istnieją jednak również powiązania gospodarstw z układami, w których inwestycje redukują zużycie energii. Słuszne wydaje się zatem stwierdzenie, że z jednej strony w ramach istniejącego systemu instytucjonalnego specyfika planowanej lub prowadzonej działalności inwestycyjnej może determinować określoną strukturę układu jednostek sektora publicznego, z którym gospodarstwo współpracuje. Z drugiej natomiast, współpraca z określonym układem może mieć wpływ na decyzje gospodarstw dotyczące rodzaju podejmowanych inwestycji.

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania potwierdzają istotną rolę sektora publicznego w procesie modernizacji gospodarstw rolnych. Dotyczy to zarówno organów administracji rządowej, jak i samorządu terytorialnego oraz społeczno-zawodowego rolników. Innymi słowy modernizacja w znacznym stopniu zależy od transferu środków publicznych, przez co generuje ona dość wysokie koszty transakcyjne. Za funkcjonowaniem systemu wspierania gospodarstw rolnych w takiej formie przemawiają jednak dwa argumenty. Pierwszy z nich wynika z posiadanych przez gospodarstwa rolne czynników produkcji oraz relacji pomiędzy nimi. Drugi natomiast – to konieczność realizacji zadań wynikających ze Wspólnej Polityki Rolnej i Rozwoju Obszarów Wiejskich.

W celu modernizacji gospodarstw sektor publiczny jest zobligowany do podejmowania działań w wielu obszarach. Przykładem tego są działania związane z wdrażaniem nowych technologii produkcji i systemów zarządzania, poprawą kwalifikacji zawodowych oraz zmianami struktury obszarowej. Dość szeroki zakres zadań, jak również zmiany uwarunkowań działalności gospodarstw z jednej strony prowadzą do konieczności specjalizacji niektórych jednostek sektora publicznego, z drugiej natomiast powodują konieczność koordynacji działań zarówno na szczeblu krajowym, jak i w coraz większym zakresie regionalnym. Uzasadnia to zaangażowanie różnych instytucji sektora w proces modernizacji. Ze względu jednak na fakt, że działalność każdej instytucji jest finansowana ze środków publicznych, powinny one mieć odrębny zakres zadań do realizacji. Obowiązujące prawo dopuszcza natomiast możliwość realizacji podobnych zadań przez różne instytucje.

Wydaje się również, że uzasadnione byłoby dokonanie pewnych zmian w zakresie koordynacji działań na rzecz modernizacji czy szeroko pojętego

rozwoju gospodarstw rolnych. Dotyczy to przede wszystkim roli samorządu terytorialnego i rolniczego w funkcjonowaniu systemu doradztwa rolniczego. Obecnie, pomijając możliwość świadczenia usług doradczych przez samorząd rolniczy, ich rola ogranicza się do opiniowania działań w powyższym zakresie. Wydaje się jednak, że z uwagi na powierzone im przez ustawodawcę zadania powinny one uzyskać możliwość podejmowania decyzji w tym procesie. Umożliwiłoby to lepsze dostosowanie systemu doradztwa do specyfiki rolnictwa w danym regionie. Ponadto możliwy byłby wówczas transfer niektórych zadań samorządów do jednostek działających w ramach systemu, powiązany oczywiście z transferem środków finansowych na ich realizację. Innymi słowy, jednostki doradztwa mogłyby stać się instrumentem służącym realizacji polityki nie tylko rządu, ale również samorządów.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że powyższe zmiany są możliwe. Potwierdza to rosnąca rola samorządów wojewódzkich w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Przykładem takich zmian jest m.in. znacznie większy zakres zadań przeznaczonych w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 do realizacji przez samorząd tego szczebla niż miało to miejsce w przypadku programu na lata 2004-2006. Oznacza to również sukcesywne przechodzenie od polityki sektorowej do polityki regionalnej. Takie zmiany mogą jednak zaowocować zwiększeniem tempa modernizacji. Jednym z głównych kierunków polityki samorządu jest bowiem umożliwienie ludności pozostającej w gospodarstwach rolnych przepływu do nierolniczych sektorów gospodarki. W takim przypadku działania na rzecz modernizacji mogą zostać skoncentrowane w grupie gospodarstw, które wykazują faktyczne predyspozycje do ich absorpcji.

Przebieg modernizacji gospodarstw rolnych jest więc w przypadku Polski silnie powiązany z organizacją sektora publicznego. Z badań wynika również, że pewne zmiany tej organizacji mogłyby przyspieszyć modernizację oraz obniżyć jej koszty. Aby jednak powyższe zmiany organizacyjne przyniosły pożądane efekty, muszą im towarzyszyć pewne zmiany obowiązującego prawa. Dotyczy to przede wszystkim regulacji stanowiących podstawę polityki fiskalnej prowadzonej wobec rolnictwa. Skuteczność sektora publicznego zależy ponadto od uregulowania praw własności gruntów rolnych, która to kwestia jest obecnie jedną z głównych barier poprawy struktury obszarowej i rozłogu gospodarstw.

Współpraca gospodarstw rolnych z organizacjami sektora publicznego okazała się dość powszechna. Ponad 90% badanych gospodarstw korzystało np. z usług ośrodka doradztwa rolniczego lub Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa – przede wszystkim dlatego, że taka współpraca zwiększała ich szanse na uzyskanie wsparcia finansowego ze środków przeznaczonych na re-

alizację Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Rolnicy ocenili te usługi jako profesjonalne i o wysokiej jakości.

Powyższe organizacje nie zaspokajają jednak w pełni zapotrzebowania gospodarstw rolnych na usługi sektora publicznego, którego wsparcie w ramach funkcjonującego systemu instytucjonalnego jest niezbędne w procesie modernizacji. Dość znaczny odsetek gospodarstw rolnych korzystał ze wsparcia także innych organizacji, w tym samorządu terytorialnego i gospodarczego lub instytutów badawczych. Rola tych ostatnich jest nie do przecenienia – mogą bowiem zapewnić rolnikom dostęp do osiągnięć nauki, które w konsekwencji znacznie przyspieszą modernizację. Obecnie bezpośrednia współpraca gospodarstw z tymi ośrodkami jest słaba, niemniej opinia rolników na temat jakości świadczonych przez nie usług jest bardzo dobra. Konieczne będzie jednak poszerzenie oferty usług adresowanych do gospodarstw rolnych zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio – np. poprzez Ośrodki Doradztwa Rolniczego.

Podjęcie przez gospodarstwa rolne współpracy z określonymi organizacjami sektora publicznego, jak również dywersyfikacja tej współpracy jest w pewnym stopniu uzależnione od wielkości gospodarstw, mierzonej zarówno powierzchnią użytków rolnych, jak i poziomem nadwyżki bezpośredniej. Jednakże ani wzrost powierzchni ani wzrost nadwyżki bezpośredniej w gospodarstwach, które dotychczas nie podjęły współpracy z określonymi organizacjami nie zwiększy prawdopodobieństwa zmiany ich decyzji. Z badań wynika również, że współpraca gospodarstw z określonym układem instytucjonalnym pozostaje w związku z dystrybucją osiągniętych dochodów oraz specyfiką działalności inwestycyjnej.

8. Analiza instytucji lokalnych działających w sferze rynku

8.1. Relacje rolników z instytucjami lokalnymi działającymi w sferze rynku

Analiza została przeprowadzona dla grupy 400 gospodarstw rozproszonych na terenie całej Polski.

Jednym z celów badania była analiza efektów współpracy z organizacjami należącymi do sfery rynku. W grupie tej znalazły się instytucje finansowe, tj. banki spółdzielcze i komercyjne, fundusze poręczeń kredytowych, a także instytucje związane ze sferą zbytu produktów żywnościowych, takie jak rynki hurtowe i giełdy oraz inne instytucje prywatne działające w obszarze zaopatrzenia, zbytu i przetwórstwa, jak również spółdzielnie, samorządy gospodarcze (w postaci izb przemysłowo-handlowych) oraz instytucje ubezpieczeniowe.

Jako potencjalne efekty współpracy z wymienionymi instytucjami zdefiniowano: zwiększenie poziomu produkcji, silniejsze powiązanie z rynkiem, podniesienie konkurencyjności, specjalizacja, otwarcie nowych możliwości sprzedaży produktów, bądź możliwości sprzedaży produktów w najkorzystniejszym z punktu widzenia rolnika okresie dzięki przechowywaniu w chłodni, modernizacja działalności w produkcji rolnej, wspieranie produkcji ekologicznej, różnicowanie działalności, bioróżnorodność, zachowanie walorów środowiska naturalnego – a przez to wspieranie wielofunkcyjności gospodarstwa, pomoc w uruchamianiu działalności rolniczej, obniżenie ryzyka gospodarowania i obniżenie kosztów działalności przekładające się na zmniejszenie zużycia nakładów, uzyskanie korzyści finansowych przede wszystkim w postaci wsparcia z UE, zwiększenie powierzchni gospodarstwa, pogłębienie integracji rolników z rynkiem, podniesienie kwalifikacji i zdobycie nowych umiejętności, poprawa jakości produktów i uszlachetnienie produktów (np. sortowanie), poprawa stanu środowiska, poprawa warunków i bezpieczeństwa pracy.

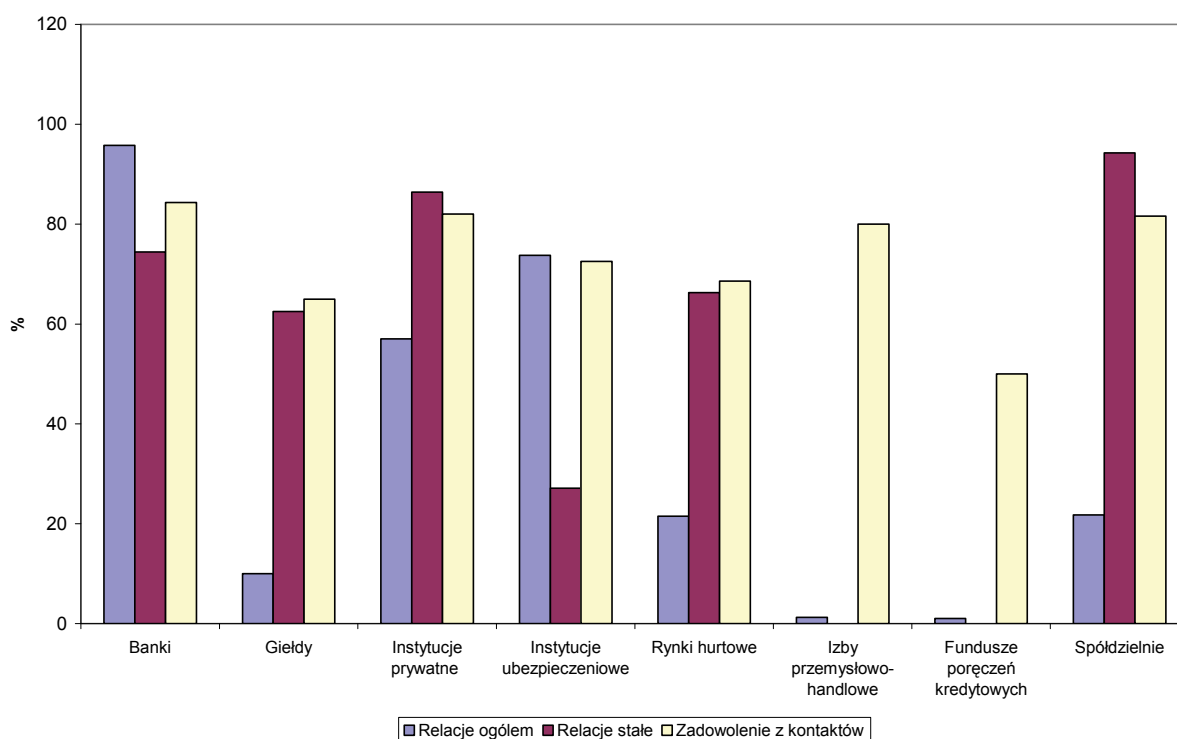
Zbiorcze wyniki analizy wskazują, że kontakty z organizacjami sfery rynku utrzymywało przeciętnie 35% badanych gospodarstw. W grupie badanych jednostek najwyższy odsetek rolników (ponad 90%) zadeklarował utrzymywanie kontaktów z instytucjami finansowymi – bankami spółdzielczymi i komercyjnymi. Wysoki odsetek odpowiedzi pozytywnych (ponad 73%) padł również na pytanie o kontakty z instytucjami ubezpieczeniowymi.

W dalszej kolejności badane gospodarstwa korzystały ze wsparcia instytucji prywatnych (w sferze zaopatrzenia, zbytu, przetwórstwa) (ponad 57%), spółdzielni (22%), rynków hurtowych (ponad 21%) oraz giełd (10%). Stosunkowo najmniejsze wsparcie badane gospodarstwa otrzymały ze strony instytucji odpowiedzialnych za mikrofinansowe wspomaganie rolnictwa. Jedynie 1 na 100 gospodarstw zadeklarowało korzystanie z poręczeń i innych form współpracy

z samorządowymi funduszami poręczeń kredytowych. Równie nieliczne i nieistotne okazało się być wsparcie ze strony samorządów gospodarczych (izb przemysłowo-handlowych). Niecałe dwa procent ankietowanych rolników zadeklarowało kontakt z tymi instytucjami na przestrzeni lat 2004-2006.

Zbiorcze rezultaty analizy wykorzystania pomocy ze strony instytucji wsparcia rynku przedstawia rysunek 1. Dokonując charakterystyki relacji rolników z instytucjami otoczenia rynkowego, podjęto próbę ich syntetycznego ujęcia z punktu widzenia częstości kontaktów z instytucjami oraz zadowolenia z działań z punktu widzenia ankietowanych gospodarstw rolnych.

Rysunek 1. Struktura gospodarstw według częstości relacji z instytucjami wsparcia

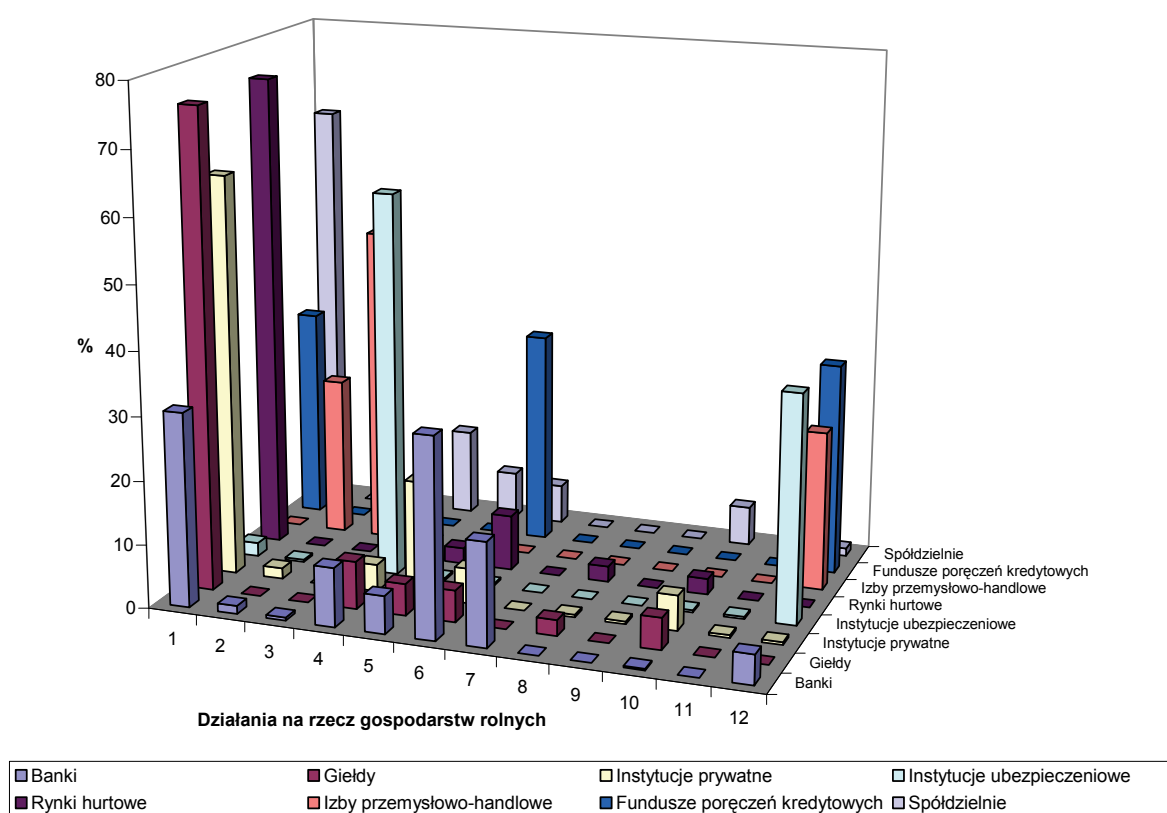
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Dla ponad 74% gospodarstw korzystających z kontaktów z bankami relacje te miały charakter stały, tj. odbywały się wielokrotnie w ciągu roku, ponad 50% udziału kontaktów stałych zanotowały również giełdy, instytucje prywatne i rynki hurtowe. Prawie stuprocentowa (94%) była stałość kontaktów gospodarstw ze spółdzielniami – w odróżnieniu od zakładów ubezpieczeń, gdzie wielokrotny kontakt w ciągu roku deklarowało zaledwie 27% rolników. Proporcje te wynikają przede wszystkim ze specyfiki działalności instytucji obu typów; kontrakt ubezpieczeniowy zawierany jest na określony czas, podczas gdy współpraca ze spółdzielniami ma charakter ciągły i nieustający. Brak stałych

kontaktów zadeklarowano w odniesieniu do izb przemysłowo-handlowych i funduszy poręczeń kredytowych.

Spośród rolników utrzymujących stałe kontakty z instytucjami zadowolone z jakości tych relacji deklarowało ponad 84% respondentów kontaktujących się z bankami. Ponad 80% zadowolonych zarejestrowano również wśród rolników deklarujących kontakty ze spółdzielniami i instytucjami prywatnymi. Około 7 na 10 rolników deklarowało zadowolenie z kontaktów z giełdami, rynkami hurtowymi i instytucjami ubezpieczeniowymi.

Rysunek 2. Instytucje sfery rynku w aspekcie ich działań na rzecz gospodarstw rolnych

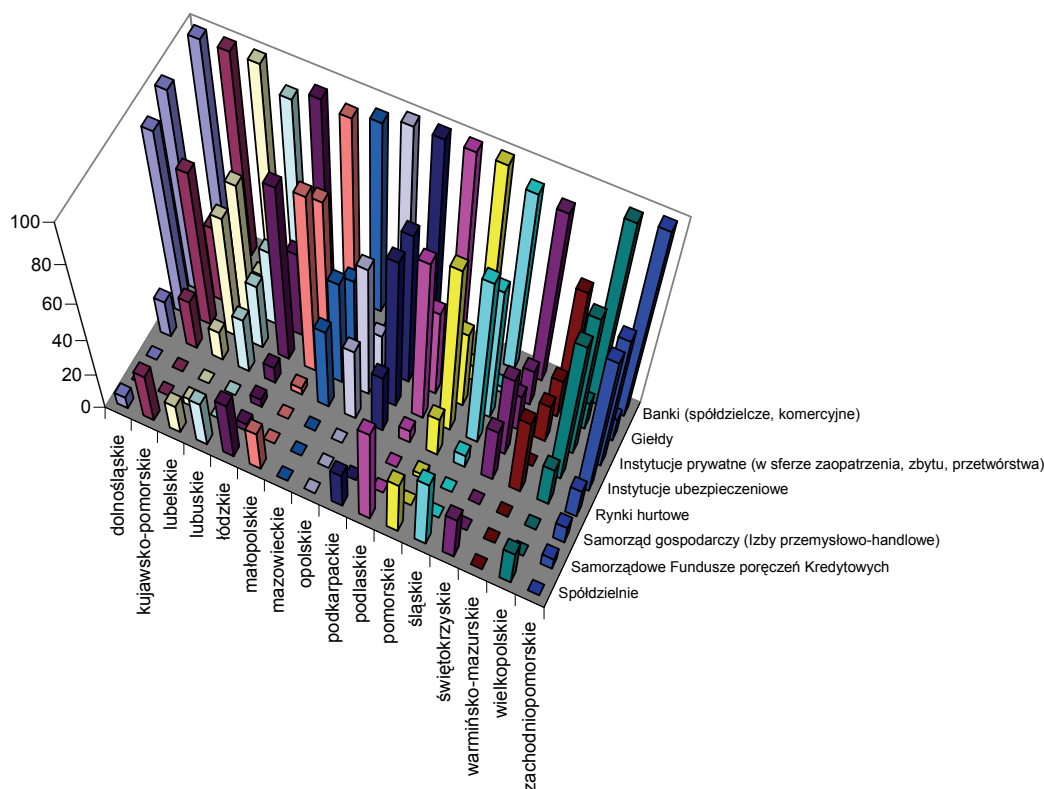
Obszary efektu współpracy: 1 – zwiększona produkcja, silniejsze powiązanie z rynkiem (podniesienie konkurencyjności, specjalizacja, otwarcie nowych możliwości sprzedaży produktów, sprzedaż produktów w najkorzystniejszym okresie – chłodnia), 2 – modernizacja działalności w produkcji rolnej (wspieranie produkcji ekologicznej, różnicowanie działalności, bioróżnorodność, zachowanie walorów środowiska naturalnego – wielofunkcyjność rolnictwa), 3 – uruchomienie działalności pozarolniczej, 4 – obniżenie ryzyka gospodarowania, 5 – obniżenie kosztów (zmniejszenie zużycia nakładów), 6 – uzyskanie korzyści finansowych (wsparcie z UE, 7 – zwiększenie powierzchni gospodarstwa, 8 – pogłębienie integracji z rolnikami, 9 – podniesienie kwalifikacji, nabycie nowych umiejętności, 10 – poprawa jakości produktów i uszlachetnienie produktów (np. sortowanie), 11 – poprawa stanu środowiska, 12 – poprawa warunków i bezpieczeństwa pracy

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Jednym z aspektów badania współpracy organizacji sfery rynku z gospodarstwami rolnymi była analiza korzyści, jakie rolnicy mogą osiągnąć dzięki utrzymywaniu takiej współpracy. W przypadku banków komercyjnych i spółdzielczych oczekiwanymi przez rolników efektami współpracy są korzyści związane z możliwościami zwiększenia produkcji i silniejszego powiązania gospodarstwa z rynkiem (1/3 odpowiedzi) oraz uzyskania wsparcia finansowego w różnej postaci (ponad 33% odpowiedzi). Podniesienie poziomu produkcji wymieniane było również jako główna korzyść ze współpracy z giełdami, instytucjami prywatnymi, rynkami hurtowymi i spółdzielniami. Rozkład sfer korzyści z relacji z instytucjami dla badanych gospodarstw rolnych zaprezentowany został na rysunku 2.

Analiza przestrzennego wykorzystania organizacji sfery rynku zaprezentowana na rys. 3 wskazuje, że w 15 na 16 województw odsetek gospodarstw kontaktujących się regularnie z bankami spółdzielczymi i komercyjnymi oscyluje w przedziale 80-90%. Wyjątek w tym zakresie stanowi województwo warmińsko-mazurskie, w którym tylko nieco ponad połowa ankietowanych rolników deklaruowała stałą współpracę z bankiem.

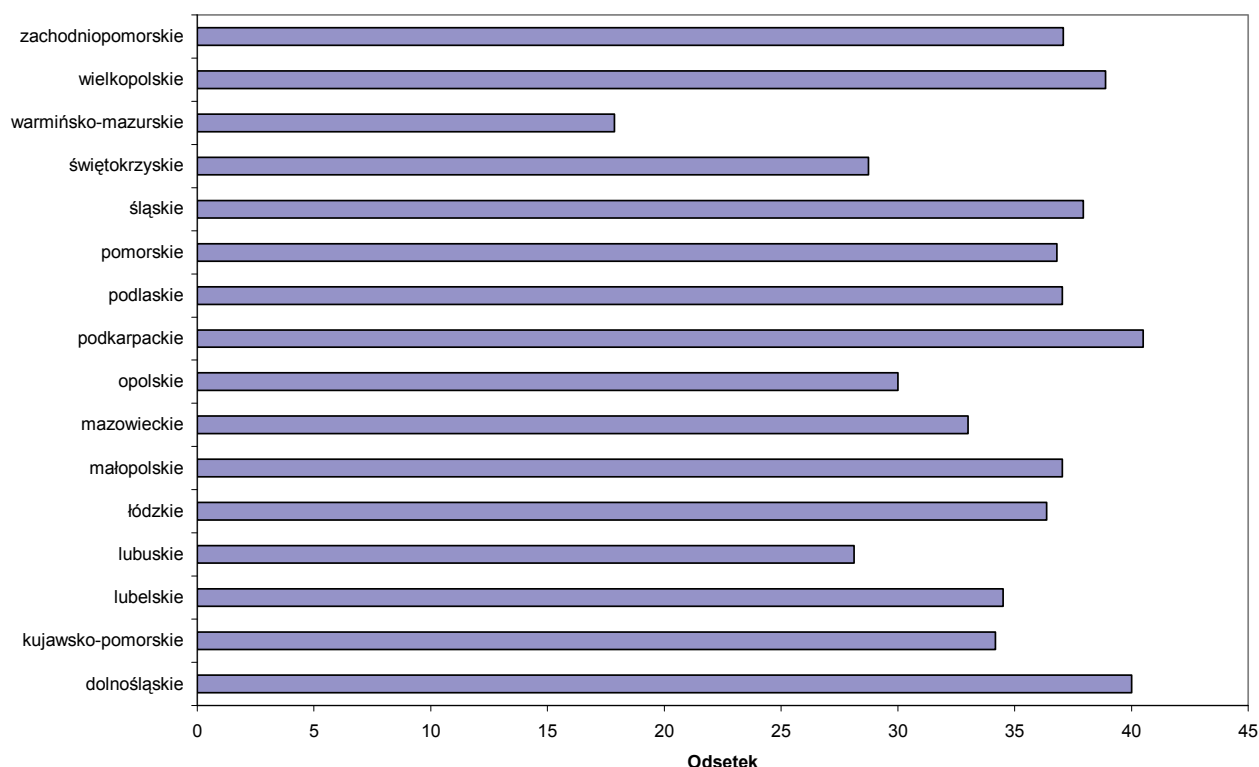
Rysunek 3. Struktura przestrzenna gospodarstw według częstości relacji z instytucjami wsparcia rynku

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Całościowe ujęcie częstości kontaktów gospodarstw z instytucjami sfery rynku prezentuje rysunek 4. W klasyfikacji tej przodują województwa dolnośląskie, podkarpackie i zachodniopomorskie, w których łącznie gospodarstwa utrzymywały relacje z 4 na 10 wymienionych instytucji sfery rynku.

Rysunek 4. Przeciętny odsetek relacji ankietowanych gospodarstw rolnych z instytucjami sfery rynku w ujęciu wojewódzkim

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Najniższy odsetek wykorzystania kontaktów z instytucjami sfery rynku zanotowano w województwach: warmińsko-mazurskim i lubuskim – gospodarstwa kontaktowały się tam odpowiednio z 2 i 3 organizacjami na 10.

8.2. Znaczenie instytucji finansowych w rozwoju gospodarstw rolnych

W dalszej części opracowania pogłębiono analizę struktury kontaktów gospodarstw z instytucjami finansowymi – bankami spółdzielczymi i komercyjnymi. Były dwa główne tego powody.

1. Częstość relacji gospodarstw z bankami jest najwyższa – ponad 95% ankietowanych jednostek zadeklarowało utrzymywanie relacji z bankami, z tego prawie $\frac{3}{4}$ utrzymuje relacje o charakterze stałym – wielokrotnie w ciągu roku.
2. Charakter instytucji finansowych i ich rola w rozwoju obszarów wiejskich są szczególne. Jak podkreślają badacze, istnieje dodatni związek między funkcjonowaniem systemu finansowego a długookresowym wzrostem i rozwojem

ekonomicznym [Kata, Zajac 2006]. Kondycja i sprawność funkcjonowania wiejskiego systemu finansowego bezpośrednio lub pośrednio wpływa na funkcjonowanie i możliwości rozwojowe wszystkich podmiotów gospodarczych zlokalizowanych na obszarach wiejskich. Instytucje te są niezbędnym ogniwem, umożliwiającym wykorzystanie wsparcia finansowego ze środków publicznych przez lokalne społeczności (np. rolników, przedsiębiorców wiejskich czy samorządy lokalne). W ujęciu tym na podkreślenie zasługuje przede wszystkim rola bankowości w kredytowaniu przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie oraz na obszarach wiejskich. Kredytowanie rolnictwa jest niezbędnym czynnikiem jego prawidłowego rozwoju oraz tworzenia bazy kapitałowej, efektywnej alokacji kapitału i stymulowania skłonności inwestycyjnych. Znaczenie kredytu w rolnictwie rośnie od momentu, gdy sektor ten musiał zacząć dostosowywać się do ogólnych trendów występujących w nowoczesnej gospodarce. Powolna akumulacja kapitału własnego (dochodów wewnętrznych) jest często niewystarczająca do dokonania gruntownej przebudowy gospodarstwa i sektora rolniczego jako całości. Strumień kapitału wewnętrznego musi wspomagać dopływ kapitału obcego w postaci kredytów, przyczyniając się do pogłębienia efektu mnożnikowego.

Zgodnie z założeniami teoretycznymi [Siudek 2008] kredyt rolniczy ma do spełnienia wiele istotnych zadań. Jako jego podstawowy cel wymienia się intensyfikację i rozwój produkcji rolnej. Dodatkowym efektem wykorzystania kapitału obcego w rolnictwie jest wzrost poziomu postępu technicznego, biologicznego i społecznego. Cechy kredytu rolniczego czynią go jednym z najbardziej elastycznych instrumentów zarządzania rolnictwem. Dzięki niemu oddziaływanie na gospodarkę rolną ma charakter przestrzenno-strukturalny, sektorowy oraz przedmiotowy odnoszący się do poziomu, kierunków oraz struktury produkcji rolniczej. Dwa najistotniejsze, z punktu widzenia gospodarstwa rolniczego, produkty kredytowe – to kredyt inwestycyjny i kredyt obrotowy. Pozytywnym efektem kredytu inwestycyjnego jest przyspieszenie okresu realizacji inwestycji, umożliwienie modernizacji i restrukturyzacji gospodarstw. Kredyt taki ma zazwyczaj długo- bądź średnioterminowy okres spłaty i opiewa na wysoką kwotę (od 1 mln zł wzwyż). Kredyt obrotowy ma zaś za zadanie pomoc w pełnym wykorzystaniu posiadanych przez gospodarstwo zasobów bieżących oraz umożliwia dokonywanie niezbędnych bieżących napraw i nakładów, warunkujących rozpoczęcie nowego cyklu produkcyjnego. W tym zakresie kredyty obrotowe wspomagają rozwój efektywnych podmiotów gospodarczych oraz przyczyniają się do złagodzenia okresowych niedoborów środków pieniężnych, które występują w rolnictwie bardzo często – i związane są z dużą okresością przychodów rolniczych. W ujęciu ogólnym wśród badaczy zagadnienia

istnieje konsensus co do faktu, że kapitał obcy jest niezbędnym i potrzebnym czynnikiem rozwoju rolnictwa, warunkującym podwyższenie jego efektywności i konkurencyjności, aktywizację obszarów wiejskich i wspieranie ich wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju oraz doskonalenie infrastruktury techniczno-produkcyjnej i społecznej na obszarach wiejskich. Przyczyny, dla których rolnicy decydują się na skorzystanie z tej formy finansowania są wielorakie i można je streścić w następujących punktach: niewydolność dochodowa rolnictwa polegająca na niezdolności gospodarstw do reprodukcji za pomocą prostej akumulacji kapitału własnego, wahania dochodów na skutek sezonowości produkcji oraz czynników pozostających poza wpływem rolnika np. warunków atmosferycznych, istotne rozbieżności pomiędzy terminem wpływów i wydatków, wzrost zapotrzebowania na zakupione materiały i usługi.

Stopień wykorzystania przez rolników usług bankowych warunkują również zewnętrzne czynniki ekonomiczno-społeczne. Wstąpienie Polski do Unii Europejskiej rozpoczęło proces pozyskiwania przez rolników dopłat bezpośrednich do użytków rolnych. Jednym z warunków uzyskania dostępu do tych środków finansowych stało się założenie konta (rachunku) w wybranym banku. Zgodnie z szacunkami Generalnego Inspektoratu Nadzoru Bankowego w roku 2005 na rachunki bieżące rolników wpłynęło z tytułu dopłat bezpośrednich około 3,4 mld zł [Siudek 2008]. Rozpoczęcie w 2007 roku nowego Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 i związany z tym transfer dalszych środków finansowych na cele związane z rozwojem rolnictwa przyczyni się do dalszego wzrostu znaczenia instytucji finansowych na terenach wiejskich. Unijne granty czy dotacje inwestycyjne są dostępne dla beneficjentów dopiero po zakończeniu określonego przedsięwzięcia. Konieczne jest więc prefinansowanie wydatków z własnych środków lub przy wykorzystaniu kredytów pomostowych. Instytucje finansowe stają się zatem niezbędnym partnerem dla wielu podmiotów chcących korzystać z tego rodzaju wsparcia. Niejednokrotnie instytucje finansowe pomagają w „dopracowaniu” projektów. Ponadto fakt, że dany projekt zyskał finansowanie zewnętrzne, dowodzi jego pozytywnej weryfikacji przez instytucję finansową w aspekcie jego ekonomicznej racjonalności i efektywności. Może to być dodatkowym atutem projektu w ubieganiu się o fundusze unijne.

Usługi bankowe stają się dla rolników coraz bardziej dostępne, jednak zakres korzystania z oferty banków przez gospodarstwa rolne jest wciąż silnie zawężony, ograniczając się do rachunku bankowego i związanych z nim podstawowych usług operacyjnych. Jak pokazują badania gospodarstw w południowo-wschodniej Polsce [Kata 2006], wciąż niewielki odsetek rolników korzysta tam z produktów kredytowych. Z kredytów obrotowych korzystało 18% rolników, zaś z kredytów inwestycyjnych 13,8% rolników (dane te dotyczą

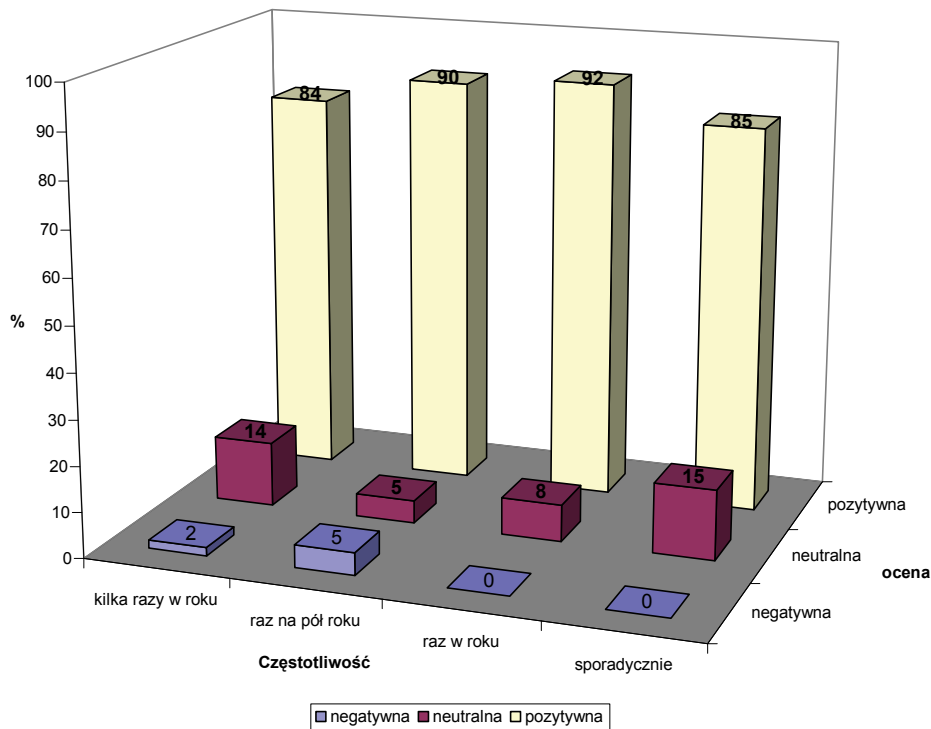
okresu 2002-2006). Na koniec 2006 r. stan zadłużenia z tytułu kredytów rolnych wykazywało 16,8% rolników, w tym z tytułu kredytów inwestycyjnych 8,9% rolników. Ponadto 4,8% rolników wykazywało także stan zadłużenia z tytułu kredytów konsumenckich. Należy podkreślić, że istotny wzrost zainteresowania rolników kredytami, zwłaszcza inwestycyjnymi, jest bezpośrednio związany z objęciem polskiego rolnictwa instrumentami finansowania WPR. Po roku 2004 blisko 60% kredytów inwestycyjnych pobieranych przez rolników to kredyty pomostowe, służące do finansowania przedsięwzięć refundowanych z programów unijnych (głównie w ramach SPO Rolny, a wcześniej SAPARD-u). Także część kredytów preferencyjnych z linii ARiMR, jak również komercyjnych, była pobierana przez rolników w celu współfinansowania przedsięwzięć powiązanych z absorpcją funduszy unijnych. Blisko 12% rolników korzysta także z kredytu w rachunku bieżącym.

Wciąż relatywnie niewielki jest natomiast odsetek rolników korzystających z produktów depozytowych, zaś szczególnie niski z innych, bardziej wyrafinowanych produktów i usług bankowych, np. bankowości elektronicznej. Wiąże się to częściowo z nadal niewysokim poziomem informatyzacji obszarów wiejskich i wynikającą z tego ograniczoną możliwością dostępu do usług bankowych oferowanych drogą elektroniczną. Z kredytów rolnych (inwestycyjnych i obrotowych) rolnicy korzystają chętniej w bankach spółdzielczych, natomiast z kredytów w rachunku bieżącym, lokat bankowych, czy funduszy inwestycyjnych – w bankach komercyjnych. W tym ostatnim przypadku jest to spowodowane także faktem, że w większości banków spółdzielczych dopiero od niedawna są oferowane tego typu produkty.

W grupie analizowanych gospodarstw 74,5% zadeklarowało utrzymywanie relacji z bankami częściej niż dwa razy do roku, 5,2% dwa razy do roku, 10% raz do roku oraz nieco ponad 10% sporadycznie, tj. mniej niż jeden raz w ciągu roku. Ogólny poziom zadowolenia z usług bankowych jest wśród badanych rolników wysoki. Na pytanie o zadowolenie z kontaktów z bankami przeciętnie 87% respondentów podkreśliło swoją pozytywną ocenę oferowanych usług bankowych, przeciwne zdanie wyraziło niecałe 2% badanych rolników, a 11% ankietowanych nie określiło swojego zdania. Częstość kontaktów z instytucjami finansowymi jedynie w 1 przypadku rzutowała na przyznane oceny – odsetek rolników kontaktujących się maksymalnie dwa razy w roku z bankiem i wyrażających niezadowolenie z jakości oferty ponaddwukrotnie przewyższał analogiczne wielkości w innych grupach. Udział osób, które nie wyraziły swojego zdania co do oferty bankowej (ocena neutralna) był najwyższy wśród obu skrajnych grup, tj. rolników kontaktujących się z instytucjami bardzo często i sporadycznie. W obu grupach odsetek niezdecydowanych oscylował na granicy 15%.

Zbiorczy obraz analizy częstości kontaktów z bankami oraz stopnia zadowolenia z usług prezentuje rysunek 5

Rysunek 5. Ocena relacji z bankami badanych gospodarstw wg ich częstości

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ocenę relacji rolników z bankami w ankietowanej grupie gospodarstw w rozbiciu na województwa, w których zlokalizowane były gospodarstwa przedstawia tabela 1.

Z zaprezentowanych danych wynika, że najściślejsze kontakty z instytucjami finansowymi utrzymują rolnicy z województw podlaskiego i śląskiego, gdzie w niemal całej populacji relacje te mają charakter stały. Ośmiu na dziesięciu ankietowanych rolników utrzymuje też stałe relacje ze swoim bankiem w województwach: dolnośląskim, małopolskim, łódzkim, kujawsko-pomorskim i zachodniopomorskim. Odpowiednio niski jest w tych województwach również odsetek rolników, którzy sporadycznie kontaktują się z bankiem. Bardzo niska jest natomiast częstość kontaktów z bankami rolników z województw opolskiego, mazowieckiego, warmińsko-mazurskiego, a szczególnie świętokrzyskiego, gdzie zaledwie co drugi z ankietowanych rolników przyznaje się do częstych kontaktów z bankami. W województwach tych ponad ¼ gospodarstw kontaktuje się z bankami sporadycznie, tj. rzadziej niż raz w roku. W przeprowadzonym badaniu udało się ustalić pozytywną zależność pomiędzy częstością kontaktów

z bankami a ogólną oceną oferty bankowej określoną przez rolników. Najlepiej ocenione zostały banki w województwach dolnośląskim, lubuskim i podlaskim, również w województwach o niskim odsetku kontaktów stałych – świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim akceptacja usług przekraczała 95% korzystających. Najgorzej swoje kontakty z bankami oceniali rolnicy z województw kujawsko-pomorskiego, lubuskiego, lubelskiego i zachodniopomorskiego.

Tabela 1. Ocena relacji rolników z bankami w ujęciu wg województw

Województwo	Częstotliwość kontaktów z bankami				Ocena		
	kilka razy w roku	raz na pół roku	raz w roku	spora-dycznie	pozy-tywna	neu-tralna	nega-tywna
dolnośląskie	80,0	6,7	6,7	6,7	93,3	6,7	0,0
kujawsko-pomorskie	83,3	3,3	3,3	10,0	76,7	20,0	3,3
lubelskie	72,0	16,0	8,0	4,0	80,0	12,0	8,0
lubuskie	72,2	5,6	5,6	16,7	94,1	0,0	5,9
łódzkie	81,0	0,0	4,8	14,3	90,5	9,5	0,0
małopolskie	84,0	0,0	12,0	4,0	80,0	16,0	4,0
mazowieckie	58,3	4,2	8,3	29,2	83,3	16,7	0,0
opolskie	50,0	20,0	10,0	20,0	90,0	10,0	0,0
podkarpackie	72,0	8,0	12,0	8,0	92,0	8,0	0,0
podlaskie	92,9	0,0	7,1	0,0	96,4	3,6	0,0
pomorskie	61,1	16,7	19,4	2,8	91,2	8,8	0,0
śląskie	92,3	0,0	3,8	3,8	92,3	7,7	0,0
świętokrzyskie	47,1	0,0	29,4	23,5	94,4	5,6	0,0
warmińsko-mazurskie	50,0	12,5	12,5	25,0	100,0	0,0	0,0
wielkopolskie	77,3	2,3	9,1	11,4	74,4	25,6	0,0
zachodniopomorskie	80,0	0,0	10,0	10,0	66,7	30,0	3,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Biorąc pod uwagę katalog potencjalnych korzyści, jakie literatura przedmiotu przypisuje działalności instytucji finansowych na terenach wiejskich, jak również efekty współpracy, jakich oczekują ankietowani rolnicy dzięki swoim kontaktom z bankami, kolejny etap analizy poświęcony został kwantyfikacji wpływu wykorzystania z usług bankowych na ekonomiczne charakterystyki gospodarstw, jak również czynników ekonomicznych, demograficznych, społecznych oraz mających charakter organizacyjny, których nasilenie mogło przyczynić się do zróżnicowania częstości kontaktów gospodarstw z bankami, a także oceny jakości tych kontaktów.

Literatura przedmiotu kładzie podstawowy nacisk na rolę banku jako dostarczyciela kapitału dla gospodarstwa i podmiotu finansującego jego działal-

ność inwestycyjną. Wyniki prezentowanych badań ankietowych wskazują, że rolnicy oczekują od kontaktów z bankami przede wszystkim korzyści związanych ze zwiększeniem produkcji, silniejszym powiązaniem z rynkiem, podniesieniem konkurencyjności, otwarciem nowych możliwości sprzedaży produktów, uzyskaniem nowych opcji finansowych oraz zwiększeniem powierzchni gospodarstwa. Z tego względu analiza charakterystyk gospodarstwa dotyczyła w pierwszym rzędzie wpływu relacji z bankami na siłę ekonomiczną gospodarstwa – mierzoną wielkością ESU, wielkość użytków rolnych, oraz wielkości produkcji, dochodu netto i inwestycji – zarówno w ujęciu bezwzględny jak i w odniesieniu do nakładów pracy oraz liczby zatrudnionych w gospodarstwie.

Tabela 2. Przeciętne wartości charakterystyk ekonomicznych gospodarstwa w zależności od wykorzystania częstości relacji z bankami

	ESU	UR	D/h zł/godz	D/p zł/prac.	P/h zł/godz	P/p zł/prac.	I/h zł/godz	I/p zł/prac.
nie korzysta	28,9	23,2	15,3	35212,5	40,7	95256,5	19,2	44412,4
korzysta	15,9	55,5	20,0	48094,7	52,6	126491,4	19,0	38380,6
kilka razy w roku	18,2	60,4	21,4	50916,0	56,0	133208,0	20,2	38161,3
raz na pół roku	7,6	53,9	19,5	50675,2	50,5	130970,1	18,9	45345,8
raz w roku	7,6	38,8	17,1	39179,5	44,7	104279,3	14,0	34414,8
sporadycznie	12,7	40,5	13,6	36313,8	39,0	100417,6	16,1	40476,4

D/h – dochód netto na sumę nakładów pracy (w godzinach)

P/h – wartość produkcji na sumę nakładów pracy (w godzinach)

D/p – dochód netto (wartość produkcji) na liczbę zatrudnionych

I/h – inwestycje na sumę nakładów (w godzinach)

I/p – inwestycje na liczbę zatrudnionych

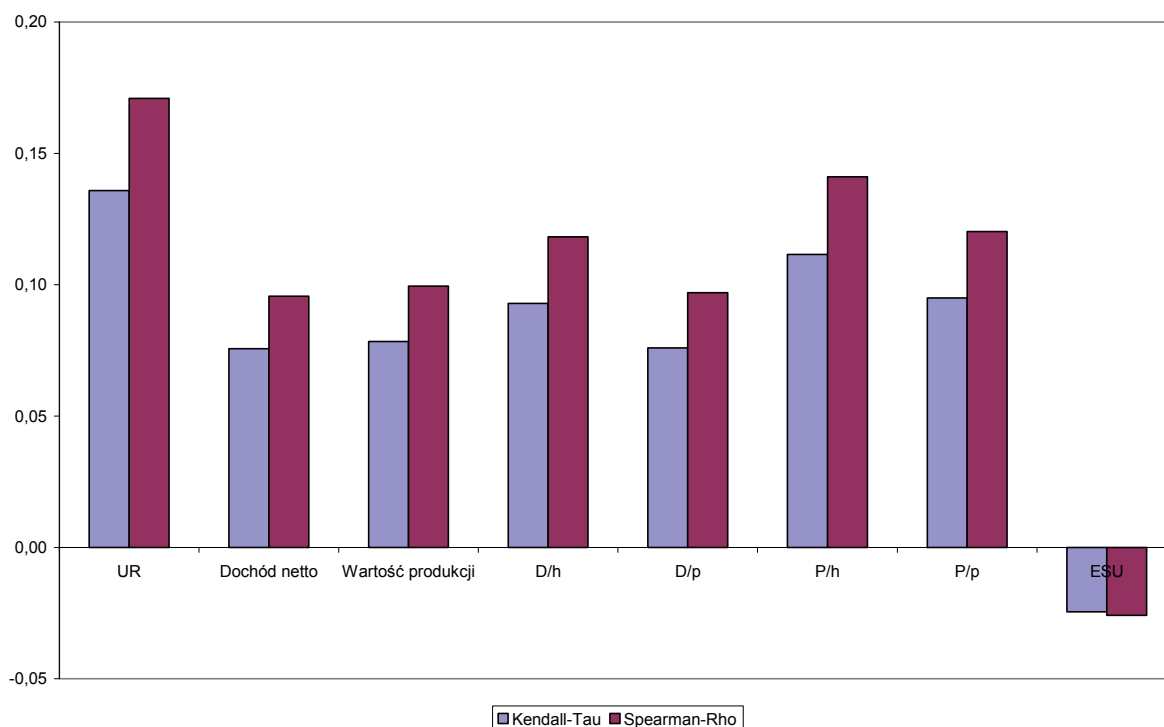
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Rezultaty analizy zaprezentowane w tabeli 2 wskazują na istotne różnice charakterystyk ekonomicznych gospodarstw utrzymujących relacje z bankami w stosunku do gospodarstw, które nie korzystają z usług bankowych. Gospodarstwa korzystające z usług banków komercyjnych i spółdzielczych mają średnio wyższą zasobność w użytki rolne, większy dochód netto i wyższą wartość produkcji w ujęciu zarówno bezwzględny, jak i relatywnym. Gospodarstwa utrzymujące relacje z bankami charakteryzuje również wyższa skłonność do inwestycji niż gospodarstwa nie utrzymujące relacji z bankami. Tylko w odniesieniu do wskaźnika siły ekonomicznej (ESU) zanotowano przewagę gospodarstw niekorzystających z usług bankowych – wynika ona jednak prawdopodobnie ze stosunkowo małej liczebności tej grupy kontrolnej.

Aby potwierdzić wyniki badania opisowego w celu określenia istotności różnic poziomu wskaźników ekonomicznych gospodarstw dla grup, które korzystały i nie korzystały z usług banków, przeprowadzono analizę ANOVA (nieparametryczny test równości średnich). Na poziomie istotności 10% analiza wariancji pozwoliła na odrzucenie hipotezy zerowej jedynie w przypadku wielkości użytków rolnych (wartość statystyki F 2,44 przy $p = 0,064$) oraz poziomu produkcji w odniesieniu do łącznej liczby godzin przepracowanych w gospodarstwie (statystyka F 2,287 przy $p = 0,079$). Dla pozostałych cech ekonomicznych gospodarstwa przeprowadzona analiza ilościowa nie wykazała istotnych statystycznie różnic pomiędzy wartościami średnich w grupach jednostek, które korzystały i nie korzystały z usług instytucji finansowych. W dalszej kolejności podjęto również próbę weryfikacji statystycznej hipotezy o wpływie częstości kontaktów z instytucjami finansowymi na wielkości ekonomiczne charakteryzujące badane gospodarstwa. Wyniki badania ANOVA dla gospodarstw korzystających z usług finansowych banków kilka razy w roku, raz na pół roku, raz w roku i sporadycznie wskazują na istnienie statystycznie istotnej różnicy średnich wartości użytków rolnych, poziomu inwestycji oraz wielkości produkcji w odniesieniu do nakładów pracy w grupach jednostek deklarujących bardzo bliskie (kilka razy do roku) i bardzo rzadkie (sporadyczne) relacje z bankami. Wyniki tego etapu analizy przedstawiono w tabeli 3. Bazą do stwierdzenia różnic średnich w poszczególnych grupach gospodarstw były wartości testów post-hoc porównań wielokrotnych Scheffe. Na ich podstawie można przyjąć hipotezę o dodatniej zależności pomiędzy częstością kontaktów z bankami a ekonomicznym poziomem rozwoju gospodarstwa. Średnie wielkości areału użytków rolnych, wartości produkcji i dochodu netto (w ujęciu bezwzględny i relatywnym) oraz inwestycji rosną stopniowo wraz z przejściem pomiędzy grupami jednostek o coraz wyższej częstości relacji z instytucjami finansowymi. Aby potwierdzić zaobserwowany trend, przeprowadzono dodatkowo analizę korelacji (w ujęciu wskaźników Tau-Kendalla i Rho-Spearmana) pomiędzy częstością relacji z bankami a cechami ekonomicznymi gospodarstwa. Wyniki analizy prezentuje rysunek 6.

Dla wszystkich badanych charakterystyk gospodarstwa związek częstości relacji i wskaźników ekonomicznych był dodatni (w przedziale 10-20%) i istotny statystycznie. Jedynym wyjątkiem jest wskaźnik siły ekonomicznej gospodarstwa ESU – gdzie stwierdzona zależność miała kierunek ujemny i nie była istotna statystycznie. Jednym z celów przeprowadzonego badania było również ustalenie czynników mających potencjalny wpływ na fakt korzystania z usług bankowych i ich częstość.

Rysunek 6. Analiza korelacji częstości wykorzystania usług bankowych i charakterystyk ekonomicznych gospodarstwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

W odniesieniu do charakterystyk demograficznych, ekonomicznych i społecznych gospodarstw, które mogły potencjalnie warunkować fakt i częstość kontaktów z instytucjami finansowymi pod uwagę wzięto poziom wykształcenie kierowników gospodarstw (odsetek osób posiadających wykształcenie co najmniej średnie), wiek i wykształcenie kierunkowe (rolnicze) kierowników, dostęp do internetu w gospodarstwie, wykorzystanie środków pomocowych w latach 2004-2006 oraz zamiar skorzystania z programów ROW w latach 2007-2013, a także formę sprzedaży produktów rolniczych preferowaną przez gospodarstwo (możliwe warianty odpowiedzi przewidywały: sprzedaż jednorazową doraźną, sprzedaż jednorazową powtarzalną, sprzedaż w ramach interwencji państwowej, sprzedaż jednorazową standaryzowaną oraz współpracę długo-okresową). Zbiorcze charakterystyki wymienionych cech gospodarstw prezentuje tabela 3. Analiza wyliczonych wartości wskazuje, że kontakty z bankami utrzymywali na ogół rolnicy młodszy, lepiej wykształceni (zarówno w odniesieniu do wykształcenia ogólnego jak i specjalistycznego), prowadzący gospodarstwa posiadające dostęp do internetu, korzystający z pomocy w ramach PROW 2004-2006 i deklarujący zamiar skorzystania z tej pomocy w przyszłym okresie programowania. Szczególnie ta ostatnia cecha odróżnia w sposób istotny gospodarstwa korzystające z usług banków (84% odpowiedzi potwierdzających zamiar wykorzystania środ-

ków PROW w latach 2007-2013) oraz te, które kontaktów z instytucjami nie utrzymują (jedynie 35% pozytywnych odpowiedzi). Podobna skala rozbieżności wskaźników jeśli chodzi o obie grupy gospodarstw zaobserwowana została w odniesieniu do wskaźnika wyboru formy sprzedaży w postaci współpracy długookresowej. Proporcje na korzyść gospodarstw utrzymujących relacje z bankami wynoszą w tym przypadku 45% i 19%. W przypadku częstości relacji z bankami trudno zauważyć jakikolwiek przeważający trend w zachowaniu cech gospodarstwa. Jednoznaczne wskazanie na np. rosnący udział rolników legitymujących się co najmniej średnim wykształceniem bądź przynależnych do grupy osób znajdujących się w wieku produkcyjnym wraz ze zwiększaniem się częstości kontaktów z instytucjami finansowymi nie jest możliwe. Opisowa analiza charakterystyk gospodarstw nie ujawniła zatem istotnych zależności statystycznych. Biorąc to pod uwagę, podjęto próbę estymacji modelu logitowego o binarnej zmiennej zależnej (korzysta bądź nie korzysta z usług bankowych), którego celem była statystyczna weryfikacja cech gospodarstwa odpowiedzialnych za zróżnicowanie kontaktów z bankami (tj. za fakt ich podjęcia bądź niepodjęcia). Zmienne objaśniające w modelu stanowił zbiór charakterystyk gospodarstwa opisany powyżej. Obliczony model wykazał jedynie marginalną istotność statystyczną – statystyka Homera-Lemeshow na poziomie 0,89 przy $p = 0,76$, wskaźnik adjusted- r^2 na poziomie 0,12, zaś jedyną charakterystyką gospodarstwa, która istotnie statystycznie wpłynęła na zróżnicowanie prawdopodobieństwa podjęcia przez gospodarstwo współpracy z bankami był wskaźnik chęci skorzystania ze środków PROW na lata 2007-2013. Fakt zadeklarowania chęci skorzystania z programów pomocy UE podnosił prawdopodobieństwo wejścia w relacje z bankami o 12%.

Jako podsumowanie tego etapu analizy można wysnuć następujące konkluzje dotyczące kontaktów gospodarstw z lokalnymi instytucjami pochodzącymi z grupy organizacji wspierania rynku.

1. Najistotniejsze relacje w tej grupie instytucji – zarówno w ujęciu ilościowym jak i w odniesieniu do zadowolenia z jakości usług/relacji – zachodzą pomiędzy gospodarstwami a bankami.
2. Oczekiwane rezultaty kontaktów dotyczą przede wszystkim poprawy sytuacji finansowej gospodarstwa i łatwiejszego dostępu do źródeł finansowania.
3. Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych wskazują, że gospodarstwa korzystające z usług bankowych mają przeciętnie większą powierzchnię użytków rolnych oraz wyższy poziom produkcji.
4. Czynnikiem w największym stopniu warunkującym chęć podjęcia kontaktów z bankiem było w badanej próbie gospodarstw wykorzystanie środków pomocowych z UE.

Literatura

- Gajowiak D.K., Malinowski P., *Rola banków spółdzielczych w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, Prace Naukowe nr 39 Zrównoważony i trwały rozwój wsi i rolnictwa, Wyd. SGGW, Warszawa 2006.
- Kata R., Zając D., *Znaczenie lokalnych instytucji finansowych w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Przedsiębiorstwa i organizacje publiczne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, red. M. Adamowicz, Prace Naukowe nr 39, Zrównoważony i trwały rozwój wsi i rolnictwa, Wyd. SGGW, Warszawa 2006.
- Kata R., *Relacje rolników z bankami po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe SGGW seria; Problemy rolnictwa światowego, tom 2 (XVII), Warszawa 2007.
- Siudek T., *Bankowość spółdzielcza w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, „Wieś Jutra” 12/2008.

9. Izby rolnicze w otoczeniu gospodarstw rolnych – studium przypadku

Z 400 badanych gospodarstw tylko 84 wskazały Izby Rolnicze jako pomocne w działalności gospodarstwa rolnego. Częstość kontaktów jest stosunkowo niewielka ze względu na słabą dostępność Izb Rolniczych – w każdym województwie znajduje się zazwyczaj najwyżej kilka ich placówek (a bywa, że jedna), tylko w nielicznych Izba ma swoje placówki w każdym powiecie. Izby Rolnicze są też instytucją, do kontaktów z którą rolnicy nie są niczym zobligowani, jak ma to miejsce np. w przypadku Agencji restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Dość istotna część działalności Izb – to inicjatywy zmierzające w kierunku zmian ustawodawczych dotyczących kształtowania ustroju rolnego kraju czy ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa. Takie działania nie są dla rolników bezpośrednio zauważalne. Dlatego poproszono wszystkie Izby Rolnicze o dane dotyczące działań na rzecz tworzenia rynku rolnego, doradztwa w zakresie działalności rolniczej i pozarolniczej, podnoszenia kwalifikacji osób zatrudnionych w rolnictwie oraz działań na rzecz poprawy struktury agrarnej⁹³.

Działania Izb mają charakter opiniodawczo-interwencyjny, szkoleniowy i informacyjny, gdyż nie mają one kompetencji decyzyjnych. Dlatego w różnych rejonach kładzie się nacisk na inne elementy działalności izb. Każda Izba przeprowadza szkolenia rolników, udziela porad z zakresu produkcji oraz prawnych, współpracuje z agencjami rządowymi w zakresie obrotu ziemią i poprawy struktury agrarnej, ale ze względu na specyfikę i różnorodność poszczególnych regionów kraju Izby przywiązują szczególną wagę do różnych obszarów działania.

9.1. Kujawsko-Pomorska Izba Rolnicza

Kujawsko-Pomorska Izba Rolnicza koncentruje swoje działania na bezpośredniej pomocy i szkoleniach rolników. Polega to na doradztwie prawnym (miesięcznie kilkadziesiąt porad indywidualnych) np. rolnikom chcącym odzyskać zapłatę za dostarczone plody rolne. Porady te obejmują pisanie pozwów oraz odwołań od decyzji sądów i organów administracyjnych. Szczególną uwa-

---

⁹³ Pisma z prośbą o dane otrzymały wszystkie Izby Rolnicze. Informacji udzieliły: Kujawsko-Pomorska Izba Rolnicza, Lubuska Izba Rolnicza, Małopolska Izba Rolnicza, Podlaska Izba Rolnicza, Podkarpacka Izba Rolnicza, Świętokrzyska Izba Rolnicza, Warmińsko-Mazurska Izba Rolnicza oraz Wielkopolska Izba Rolnicza.

gę należy zwrócić na uwagi, wnioski i opinie dotyczące projektów i interpretacji przepisów prawnych i umów dzierżawy gruntów pod instalacje wiatrakowe.

Na bieżąco są opiniowane akty notarialne warunkowej sprzedaży ziemi w obrocie prywatnym oraz wnioski gmin o przekwalifikowanie gruntów rolnych na cele nierolnicze.

Wśród szkoleń przeprowadzanych przez izbę zwraca uwagę szkolenie dla 1600 rolników na temat pomocy finansowej na modernizację gospodarstw i rozwój obszarów wiejskich. Już w 2005 r. przeprowadzono szkolenie dla 2450 rolników, przygotowujące do skorzystania z pomocy finansowej na modernizację gospodarstw i rozwój obszarów wiejskich. Od 2005 roku są prowadzone szkolenia w ramach działania 1.3., m.in. na temat „Spełnienie wymogów dobrostanu zwierząt gwarancją poprawy jakości produktów zwierzęcych” (1600 rolników) oraz cykl szkoleń „Spełnienie standardów w dziedzinie ochrony środowiska, zwierząt i konsumenta a uzyskanie dopłat bezpośrednich” – do tej pory 120 szkoleń dla 3950 uczestników.

9.2. Lubuska Izba Rolnicza

Lubuska Izba Rolnicza jest współzałożycielem Zielonogórskiej Giełdy Rolno-Towarowej i jako udziałowiec ma realny wpływ na rozwój i funkcjonowanie tej Giełdy. Udziela porad w zakresie tworzenia grup producenckich, organizuje i pomaga rolnikom w uczestnictwie w różnego rodzaju targach rolniczych. W biurach izby udzielane są bezpłatne porady prawne dla rolników w zakresie problemów z dopłatami, szkód łowieckich, podatków, przekazywania ziemi, obrotu ziemią. W 2007 roku wydano 231 opinii w sprawie obrotu ziemią rolniczą, zorganizowano szkolenia m.in. w zakresie ubezpieczeń majątkowych, wymagań produkcji i użytkowania pasz w gospodarstwie rolnym oraz organizacji rynków rolnych i marketingu produktów rolnych.

9.3. Małopolska Izba Rolnicza

Małopolska Izba Rolnicza, oprócz standardowych działań jakimi są szkolenia rolników (do ciekawszych należy np. szkolenie 757 rolników z Małopolski w zakresie wykorzystania komputera w zarządzaniu gospodarstwem rolnym oraz szerokie szkolenie w zakresie dobrostanu zwierząt, szkolenia na temat Produktu Regionalnego), kieruje swą działalność w stronę szerokiego uczestnictwa w życiu małopolskich rolników. Na uwagę zasługuje pomoc przy wypełnianiu wniosków o dopłaty bezpośrednie (obok innych) dla ponad 14 tys. rolników, tj. ponad 10% rolników pobierających dopłaty.

Izba organizowała bądź uczestniczyła w szeregu lokalnych imprez kulturalnych, organizowała wyjazdy z programu Leonardo da Vinci, wyjazdy stażo-

we do Francji dla uczniów szkół, wyjazdy dla producentów Fasoli „Piękny Jaś”, wystawy hodowlane, gościła grupy delegacji zagranicznych, organizowała wyjazdy dla dzieci z rodzin rolniczych, organizowała konferencje. Była inicjatorem i doprowadziła do rejestracji produktów regionalnych (Suszona Śliwka i Fasola „Piękny Jaś”).

9.4. Podlaska Izba Rolnicza

Podlaska Izba Rolnicza aktywnie działa na rzecz organizacji skupu produktów rolnych, szczególnie żywca wieprzowego. Prowadzi monitoring skupu żywca i zbóż, jest inicjatorem założenia „Zintegrowanego programu tworzenia zaplecza surowcowego dla zakładów mięsnych”. Ciekawą inicjatywą jest próba nawiązania współpracy handlowej z firmami sektora rolno-spożywczego z Białorusi i Włoch.

Systematycznie prowadzona jest pomoc rolnikom w zakresie wypełniania wniosków w ramach PROW, o płatności obszarowe oraz przy wypełnianiu miesięcznych i rocznych rejestrów mleka i przetworów mlecznych.

Izba uczestniczyła w opracowaniu programów restrukturyzacji nieruchomości rolnych, wydawała opinie w sprawie sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Co roku odbywają się szkolenia rolników, szczególnie w zakresie działań PROW, procedur działania Wspólnej Polityki Rolnej, funduszy strukturalnych UE, odnawialnych źródeł energii, stosowania środków ochrony roślin oraz praw i obowiązków producentów mleka.

9.5. Podkarpacka Izba Rolnicza

Dla Podkarpackiej Izby Rolniczej nadrzędnym działaniem jest doradztwo w zakresie działalności rolniczej i pozarolniczej. Tematem wiodącym doradztwa było jak najszersze wykorzystanie unijnych środków pomocowych do modernizacji i poprawy ekonomiki gospodarstw. Oprócz szkoleń na temat dostępnych środków PROW wyemitowano w rozgłośni „Radio Rzeszów” 120 spotów reklamowych i 20 rozmów promocyjnych na ten temat. Pracownicy Izby pomagali w wypełnianiu wniosków o dopłaty obszarowe (w 2007 r. – 5520 wniosków) oraz wniosków z działań PROW i SPO w zakresie wsparcia gospodarstw niskotowarowych, inwestycji w gospodarstwach rolnych, programów rolnośrodowiskowych czy ułatwiania startu młodym rolnikom. Co dwa miesiące jest wydawany bezpłatny Biuletyn Informacyjny, w którym szeroko rozumiane doradztwo zajmuje wiele miejsca. Wreszcie dość powszechną formą są porady telefoniczne i osobiste w biurze Izby.

Niemierzalnym przykładem działań Izby są interwencje na linii producent–odbiorca skutkujące odzyskaniem środków za dostarczony surowiec, np. od zakładów Chłodniczych „Igloopol Dębica” oraz Syndyka masy upadłościowej Zakładów Mięśnych Dębica. Izba na bieżąco prowadzi monitoring skupu płodów rolnych, szczególnie zbóż, a w przypadku przewidywanych trudności organizuje spotkania tematyczne, np. z przedstawicielami skupującymi płody rolne (w 2005 r. – 8 spotkań, w 2006 – 11, a w 2007 – 6 spotkań), w których uczestniczyło od kilkudziesięciu do kilkuset rolników. Na terenie Podkarpacia istnieje 14 grup producenckich prowadzących produkcję oraz skup w rejonie swojego działania, którym patronuje i pomaga Izba. Pierwsza – „Owczarze” powstała z inicjatywy Izby i działa do dziś.

9.6. Świętokrzyska Izba Rolnicza

Pracownicy Świętokrzyskiej Izby Rolniczej udzielili pomocy w wypełnianiu wniosków o dopłaty obszarowe znacznej części rolników woj. świętokrzyskiego (np. w roku 2006 – 4924 wniosków, co stanowi blisko 5% osób ubiegających się o dopłaty). Ciekawsze szkolenia dla rolników to: „Agroenergetyka – szansa dla świętokrzyskich rolników” dla 1350 osób, i „Alternatywne wymagania w zakresie produkcji i użytkowania pasz na poziomie gospodarstwa rolnego” – 3000 uczestników. W szkoleniach uczestniczy bardzo duża liczba rolników w niektórych wypadkach łączna liczba uczestników wynosi kilka tysięcy, co jest znaczną wielkością wzięwszy pod uwagę wielkość województwa i liczbę gospodarstw rolnych na jego terenie (około 100 tys.).

9.7. Warmińsko-Mazurska Izba Rolnicza

Województwo warmińsko-mazurskie jest specyficzne pod względem użytkowania ziemi rolniczej mieści około 7% ogólnego zasobu użytków rolnych kraju. Po zlikwidowanych PGR i z PFZ od roku 1992 ANR przejęła na tym terenie 934 tys. ha użytków rolnych, tj. prawie 20% gruntów w skali kraju. Dało to możliwość utworzenia dużych gospodarstw rodzinnych, przedsiębiorstw rolnych, spółek pracowniczych i z udziałem kapitału zagranicznego. Doprowadziło jednak do nadmiernej koncentracji ziemi rolniczej. Na skutek restrukturyzacji i prywatyzacji nieruchomości rolnych, na podstawie przepisów prawnych niezawierających żadnych ograniczeń obszarowych, powstała niewielka liczba bardzo dużych gospodarstw, obejmujących po kilka tysięcy ha użytków rolnych.

Około 80 gospodarstw na terenie województwa warmińsko-mazurskiego ma powierzchnię 1000 ha i więcej, są w tym niektóre powyżej 5000 tys. ha. Zajmują one około 20% powierzchni użytków rolnych województwa. Na tym tle średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego – 25,07 ha (21,47 ha UR) nie wy-

gląda już imponująco. Dlatego Warmińsko-Mazurska Izba Rolnicza postawiła sobie za główny cel wspieranie powiększania rodzinnych gospodarstw rolnych i w tym kierunku idzie wiele jej inicjatyw.

Od roku 2004 wzrasta corocznie liczba opinii wydawanych przez Izbę w sprawach związanych z przepływem ziemi na terenie województwa. W 2007 roku wydano 266 opinii dotyczących zagospodarowania 32 066 ha. Głównie były to opinie dotyczące zastosowania trybu przetargów ograniczonych, które w większości były uwzględniane przez ANR. Konsekwencją takich przetargów było powiększenie rodzinnych gospodarstw rolnych na warunkach korzystniejszych niż przy zastosowaniu przetargów nieograniczonych, w których cena ziemi przekraczała możliwości zakupu przez rolników prowadzących gospodarstwa rodzinne. W polu obserwacji Izby w 2007 r. (opinie o zastosowaniu trybu przetargów ograniczonych, o zakupie ziemi rolniczej przez cudzoziemców, przeznaczaniu gruntów rolnych na cele nierolnicze i leśne itp.) znalazło się około 76% ziemi rolniczej pochodzącej z zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Działalność ta dotyczyła również wniosków o wyłączenie z wielosethektarowych dzierżaw części gruntów z przeznaczeniem ich na potrzeby okolicznych rolników, negocjacje w sprawie tych wyłączeń i interwencje w przypadkach trudności z zakupem ziemi rolniczej będącej w zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa.

9.8. Wielkopolska Izba Rolnicza

Wielkopolska Izba Rolnicza aktywnie uczestniczy w działaniach na rzecz monitorowania i tworzenia rynku rolnego. Przedstawiciel Izby pracuje w zespole do spraw monitorowania rynku rolnego w Wielkopolsce, działającym przy Marszałku Województwa Wielkopolskiego oraz w Komisji Porozumiewawczej do spraw cukru. Wszyscy pracownicy Izby zostali przeszkoleni i mają dostęp do Systemu Logistycznego dla Regionalnych Rynków Produktów, który działa przy Wielkopolskiej Gildii Rolno-Ogrodniczej, dzięki czemu rolnicy wielkopolscy mogą korzystać z tego systemu.

Tak jak pozostałe izby, również Wielkopolska IR wydała kilkaset opinii w sprawie zmiany przeznaczenia gruntów rolnych i leśnych na cele nierolnicze, nabycia nieruchomości rolnych przez cudzoziemców, przedłużenia umów dzierżawy ziemi z zasobów Agencji Nieruchomości Rolnej oraz w sprawie sprzedaży gruntów o powierzchni powyżej 100 ha z zasobu Skarbu Państwa.

Wielkopolska Izba Rolnicza podpisała porozumienie z Wielkopolskim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego o wspólnym działaniu na rzecz tworzenia rynku rolnego, poprawie zbytu płodów rolnych oraz doradztwie, zawiązano Wielkopolskie Konsorcjum Instytucji Doradztwa Rolniczego w celu wspólnej realizacji przedsięwzięć szkoleniowych i doradczych. W ramach tego konsorcjum przepro-

wadzono szkolenia z zakresu Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej dla ponad 3 tys. osób oraz pomagano rolnikom w wypełnianiu wniosków o pomoc unijną.

W ramach działania Wielkopolskiego Uniwersytetu Przedsiębiorczości przeprowadzono cykle szkoleń dla uczniów rolniczych szkół w ramach Programu Edukacji Ekonomicznej, wydano też skrypt dla uczestników szkoleń.

Wielkopolska Izba Rolnicza realizuje projekt „Promocja przedsiębiorczości wśród osób odchodzących z rolnictwa w kierunku podejmowania własnej działalności gospodarczej w Wielkopolsce”, czego wymiernym wynikiem jest powstanie 47 nowych przedsiębiorstw, wśród których znaczna część otrzymała wsparcie pomostowe (wyплаты po 700 zł przez 6 lub 12 miesięcy) oraz jednorazową dotację inwestycyjną w wysokości 20 tys. zł.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk i oprawa: QUICK-DRUK s.c.